

HEYDƏR ƏLİYEV
və
müstəqil Azərbaycanın
ilk Konstitusiyası

*Azərbaycanın müstəqilliyinin
bərpasının 20-ci ildönümünə ithaf olunur*

BAKI – 2011

Redaktor və ön sözün müəllifi
SÜDABƏ CƏMŞİD qızı HƏSƏNOVA

Tərtibçilər:
Qumru Əliyeva
Günay Hacızadə

H 18(11) Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası. - Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2011. - 304 səh.

Kitabda Azərbaycan dövlətinin xilaskarı və qurucusu, dünya şöhrətli siyasətçi ulu öndərimiz Heydər Əliyevin 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının layihəsini hazırlayan komissiyanın iclaslarındakı çıxışları toplanmışdır. Eyni zamanda kitabda komissiyanın tərkibi haqqında Milli Məclisin qərarı, onun işçi qrupu haqqında Komissiyanın öz qərarı, konstitusiya layihəsinin mətbuatda dərc edilməsi barədə məlumat, referendumun nəticələrinə dair Mərkəzi Seçki komissiyasının qərarı, Azərbaycan Respublikasının dövlət rəsmiləri və Konstitusiyanın mətni verilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev 13 avqust 2001-ci il tarixli milli-mənəvi dəyərlərimiz və ənənələrin qorunması ilə bağlı xalqa müraciətlə verdiyi bəyanatda vurğulamışdır ki: «hər bir insan vətəndaşlıq borcunu ən yüksək bənzər hesab etsin». Məhz ulu öndərin bu kəlamını və Konstitusiyanın qəbulundan artıq on altı il ötməsini, yeni gənc nəslin yetişməsinə, eləcə də dövlətçilik, konstitusiya quruculuğu tarixi, milli dəyərlərimiz və 90-cı illərin ictimai-siyasi vəziyyətinin təhlili ilə bağlı fikir və tövsiyələrinin əhəmiyyətini bugün də öz aktuallığını itirmədiyini nəzərə alaraq yeni konstitusiya layihəsinin hazırlanması prosesinin bilavasitə iştirakçısı və şahidi kimi bu kitabı nəşr etdirməyi özümün vətəndaşlıq borcu hesab etdim.

Kitab geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

H 4804000000 - 018(11) Sifarişlə
M670(07) - 2011

**12 noyabr - Azərbaycan Respublikasının
Konstitusiyası gününün qeyd edilməsi haqqında**

***Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
Fərmanı***

1995-ci il noyabrın 12-də Ümumxalq səsverməsində müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının qəbul edilməsinin Azərbaycanın milli dövlətçiliyi tarixində müstəsna əhəmiyyətini nəzərə alaraq və bu tarixin təntənəli surətdə qeyd olunması zərurətini təsdiqləyərək **qərara alıram:**

1. Noyabrın 12-də *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının* qəbul edilməsi günü təntənəli surətdə qeyd edilsin.

2. Bu məqsədlə:

- şəhərlər, qəsəbələr və kəndlər Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayraqları ilə bəzədilsin və bayram tədbirlərinin keçirilməsi təmin edilsin;
- kütləvi informasiya vasitələrində müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının mahiyyətini işıqlandıran materialların dərc olunması təşkil edilsin;
- elm və təhsil müəssisələrində Konstitusiyanın öyrənilməsi və izahı ilə bağlı elmi-nəzəri konfransların və digər tədbirlərin keçirilməsi tövsiyə olunsun.

3. Bu Fərmanın 2-ci bəndində nəzərdə tutulan tədbirlərin keçirilməsi müvafiq olaraq şəhər, rayon icra hakimiyyətlərinin başçılarına, Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinə, Təhsil Nazirliyinə, Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyasına, Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinə, Mədəniyyət Nazirliyinə tapşırılsın.

4. Müəyyən edilsin ki, hər il 12 noyabr-Konstitusiya günü qeyd edilərkən bu Fərmanda göstərilən tədbirlərin keçirilməsi təmin olunur.

5. Bu Fərman imzalandığı gündən qüvvəyə minir.

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Heydər ƏLİYEV.**

Bakı şəhəri, 1 noyabr 1996-cı il.

ÖN SÖZ

«Bizim ən böyük vəzifəmiz Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qorumaq və onu əbədi etməkdən ibarətdir».

Heydər ƏLİYEV

Hər bir ölkənin inkişafı, gələcəyi, müqəddəratı və sabitliyi onun qanunvericiliyinin mükəmməlliyi ilə ölçülür. Hələ ötən əsrin 90-cı illərində müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycanda yaranan hakimiyyətsizlik, özbaşınalıq bütün sahələrdə olduğu kimi qanunvericilik islahatlarını da arxa plana keçirmişdi.

1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdışı ölkəmizdə bütün sahələrdə geriləmənin qarşısını aldı, dövlətimizi dağılmaqdan, beynəlxalq təcridə, anaları oğulsuz qalmaqdan, gəncləri həyatını itirməkdən, hakimiyyəti zorla devrilmək tendensiyasından, cəmiyyəti kaos və anarxiyadan xilas etdi. Ulu öndər öz gəlişi ilə Azərbaycanın yeni dövr üçün demokratik inkişaf modelini müdrikliklə irəli sürdü. Bu inkişafı təmin etmək üçün ölkəmizdə mükəmməl və beynəlxalq dəyərlərə söykənən qanunvericilik toplusunun yaradılmasına böyük ehtiyac var idi.

Azərbaycanın tarixinə nəzər salsaq görürük ki, hələ Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik tarixinin şanlı səhifəsinin açıldığı 1918-ci il mayın 28-də xalq cümhuriyyəti tərəfindən xalqımızın çox əsirlik müstəqillik və milli dövlətçilik arzularını bircə səhifəlik (preambula və cəmi 6 bənd) mətnə əks etdirən Azərbaycanın ilk konstitusiya aktı sayılacaq sənəd - İs-

tiqlal Bəyannaməsi qəbul edilmişdi. Gənc cümhuriyyət üçün o dövrdə bu hüquqi sənəd böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edirdi.

1920-ci ilin aprel işğalından sonra Azərbaycanda ilk konstitusiyaya 1921-ci il mayın 19-da qəbul edilmişdi. 1925-ci ildə isə həmin konstitusiyaya bir sıra dəyişikliklər edilmişdir. Azərbaycanın ikinci Əsas Qanunu 1937-ci il martın 14-də, üçüncü konstitusiyası isə 1978-ci il aprelin 21-də qəbul edilmişdi.

Lakin bu konstitusiyalar sovet rejimi dövrünün məhsulu olmaqla ittifaq konstitusiyasından köçürmə idilər. Bu konstitusiyalardan yalnız sonuncu 1978-ci il konstitusiyası mahiyyətcə əvvəlkilərdən fərqlənməsədə, həmin sənədin bir tarixi özəlliyi var idi. Belə ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycan SSR-nin Əsas Qanunu Azərbaycan dilində yazılmış və Azərbaycan dili dövlət dili elan edilmişdi. Sözsüz ki, o dövr üçün bu çox siyasi və tarixi əhəmiyyət kəsb etməklə məhz respublikaya o vaxt rəhbərlik edən ulu öndərimiz Heydər Əliyevin özmərkəzliliyinin, siyasi fəhm və üzaqgörənliyinin nəticəsi idi.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul olundu və Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdi.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra 1978-ci il Konstitusiyası dövrün çağırışlarına, hüquqi dövlət və demokratik cəmiyyət quruculuğunun məqsəd və vəzifələrinə cavab vermirdi. Ona görə də gənc, müstəqil Azərbaycanın qarşısında birinci növbədə yeni Konstitusiyaya layihəsinin hazırlanması dururdu. Əsas Qanunun layihəsinin hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin 1993-cü il 6 dekabr tarixli qərarı bu sahədə atılmış ilk addım olsa da respublikada

yarlanmış böhranlı vəziyyətlə əlaqədar yaradılan Müvəqqəti Komissiya tərəfindən heç bir iş görülməmişdi.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2 may 1995-ci il tarixli 1048 sayılı qərarı ilə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin sədrliyi ilə yeni Konstitusiyaya layihəsinin hazırlayan komissiyanın 34 nəfər üzvdən ibarət tərkibi təsdiq olundu. Komissiyanın tərkibinə Respublika Ali Sovetinin, Nazirlər Kabinetinin, Prezidentin İcra Aparatının, hüquq mühafizə orqanlarının rəhbərləri, Milli Məclis üzvləri, tanınmış ictimai-siyasi və elm xadimləri, görkəmli hüquqşünaslar, tarixçilər, dilçilər və filosoflar daxil edilmişdi.

Yeni Konstitusiyaya layihəsinin hazırlayan komissiyanın 1995-ci il iyunun 5-də ilk iclası keçirilmişdi. İclasa sədrlik edən ulu öndərimiz komissiyanın ilk iclasında geniş nitq söyləmişdi. O, öz nitqində Azərbaycanın konstitusiyaya quruculuğu tarixinə toxunmuş və müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin geniş təhlilini verməklə göstərmişdir ki, müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyaya layihəsinin hazırlanması respublikamızın həyatında böyük bir hadisədir. O, komissiya üzvlərini bu böyük etimada görə təbrik etmiş və onların üzərinə çox böyük, şərəfli, məsuliyyətli vəzifə düşdüyünü, komissiya üzvlərinin bu tarixi məsuliyyəti dərk etdiyini və bu şərəfli vəzifəni layiqincə yerinə yetirməyə çalışacaqlarını vurğulamışdır.

Heydər Əliyev öz çıxışında qeyd etmişdi ki: *«konstitusiyaya yaratmaq üçün tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərdən, dünyanın demokratik dövlətlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərdən istifadə etməli, bəhrələnməliyik. Daim deyirik ki, biz demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq üçün inkişaf etmiş Qərbi ölkələrinin dövlət quruculuğu, demokratik prinsiplərin bər-*

qərar olunması sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərdən istifadə edirik və edəcəyik. Şübhəsiz ki, yaradacağımız layihədə bu müddəalar və prinsiplər öz əksini tapmalıdır. Komissiya kollegial bir orqan olmalıdır, kollegial işləməlidir. Komissiya nəinki komissiya üzvlərinin təcrübəsindən və biliklərindən, respublikamızın bütün intellektual potensialından istifadə etməlidir ona görə də qabaqlayıb fikirlərimi incəlikləri ilə demək istəmirəm. Belə olmasın ki, mən kiməsə nəyisə məcburi fikir kimi bildirirəm. Ancaq ümumi prinsiplər haqqında bir neçə kəlmə demək istəyirəm, ümumi prinsiplər ondan ibarət olmalıdır ki, bizdə hüquqi, demokratik, dünyəvi, sivilizasiyalı dövlət quruculuğu prosesi gedir. Bu proses qəbul olunan ayrı-ayrı qanunlarla, qərarlarla, əməli fəaliyyətimizlə davam edir. Ancaq bu prosesi sürətləndirmək və onun son mərhələlərini indidən təkcə dövləti qurmaq üçün yox, tam qurmaq istədiyimiz dövlətin ahəngdar fəaliyyətini təmin etmək üçün əsas qanunumuz Konstitusiyamız bütün bu tələblərə uyğun olmalıdır və bu tələblərə cavab verməlidir.

Konstitusiya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə, xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü qanunvericilik, ali icra, məhkəmə hakimiyyətləri - bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır. Dövlət xalqın işi olmalıdır. Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır və bu prinsiplər Konstitusiyamızın əsasını təşkil etməlidir.

Yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın elə ilk iclasının qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının rəhbəri akademik Ramiz Mehdiyevin rəhbərliyi ilə komissiyanın 19 nəfərdən ibarət işçi qrupu yaradıldı və işçi qrup intensiv işə başladı. Ulu öndərimizin bilavasitə

sədrliyi ilə komissiyanın ardıcıl olaraq iclasları keçirildi, geniş müzakirələr aparılmaqla yeni konstitusiyanın layihəsi hazırlanmış və komissiyanın 14 oktyabr 1995-ci il tarixli qərarına əsasən 15 oktyabrda mətbuatda dərc edilməklə ümumxalq müzakirəsinə verildi.

Komissiyanın mətbuatda dərc edilmiş məlumatında göstərilirdi ki, yeni Konstitusiya layihəsinin ümumxalq müzakirəsi üçün mətbuatda dərc edilməsi ilə əlaqədar olaraq bütün dövlət orqanlarının, elm və təhsil müəssisələrinin, siyasi partiyaların, ictimai birliklərin və vətəndaşların nəzərinə çatdırılır ki, Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsinə aid qeyd və təkliflərini 1995-ci il oktyabrın 30-dək Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyaya təqdim etsinlər.

Konstitusiya layihəsi dərc edildikdən sonra vətəndaşlardan, ayrı-ayrı təşkilatlardan komissiyaya üç mindən çox təklif daxil olmuşdu. Bu təkliflər işçi qrupu tərəfindən diqqətlə öyrənilmiş, baxılmış və onların bir çoxundan Konstitusiya layihəsinin işlənməsində, son həddə çatdırılmasında istifadə edilmişdir. Komissiyaya daxil olan üç min təklifdən yalnız 23 təklifdə Konstitusiyada dövlət dilinin «türk dili» və ya «azərbaycan türkcəsi» adlandırılması təklif olunurdu. Konstitusiya layihəsinin hər bir maddəsi ayrı-ayrılıqda müzakirə edilirdi ancaq dillə bağlı maddə xüsusi müzakirəyə səbəb oldu.

Konstitusiya komissiyasındakı müzakirələrdən əlavə ulu öndərin göstərişi ilə bu maddə Elmlər Akademiyasında Azərbaycan alimlərinin, ziyalılarının, yazıçıların, şairlərin, jurnalistlərin və dil sahəsində bütün mütəxəssislərimizin iştirakı ilə geniş müzakirə olundu. Orada 27 nəfər çıxış etdi. Bundan sonra 10 noyabrda konstitusiya komissiyasının iki

iclası da keçirildi, bu icaslarda bir daha məhz buna həsr olundu. İclasa komissiya üzvlərindən başqa əlavə bu işlə məşğul olan bir çox yüksək səviyyəli mütəxəssislər, eyni zamanda bu işə xüsusi maraq göstərən şəxslər dəvət edilmişdi. Bu iclasda da 25-dən çox adam çıxış etdi. Aşkarlıq və tam demokratiya şəraitində keçirilən müzakirələr nəticəsində layihədə dövlət dilinin Azərbaycan dili yazılması qərara alındı. Bu məsələ ilə bağlı çıxışında ulu öndərimiz qeyd etmişdir ki: *«Dövlət dili ilə bağlı ən doğru, düzgün və ən əsaslı bir qərar qəbul etdik. Bu azərbaycan xalqı üçün onun mənəviyyatı, dilinin inkişafı üçün çox əhəmiyyətli qərardır. Bu Azərbaycanda bütün azərbaycan xalqının tərkibini təşkil edən xalqların hamısının bir dili qəbul etməsi üçün çox əsaslı qərardır və hesab edirəm ki, həm keçmişimizə böyük hörmətdir, həm də gələcək nəsillər üçün böyük bir sərvətdir. Mən hesab edirəm ki, biz çox düzgün və əsaslı qərar qəbul etmişik».*

Yeni konstitusiya layihəsi 5 bölmə, XII fəsil, 158 maddə, preambula və keçid müddəalarından ibarət olmaqla 12 noyabr 1995-ci il tarixdə ümumxalq səsverməsi (referendum) yolu ilə qəbul edilmiş, 1995-ci il noyabrın 27-dən isə qüvvəyə minmişdir.

Konstitusiya layihəsi ilə yanaşı «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Qanun layihəsi də hazırlanıb qəbul edildi və elə referendum günü ilk dəfə Milli Məclisə demokratik prinsiplərə uyğun çoxpartiyalı sistem əsasında həmin dövr üçün məqbul sayılan mojaritar və proporsional qaydada seçkilər keçirildi. Seçkilər zamanı birmandatlı dairələrdə 100 deputat yerinə 400 namizəd irəli sürülmüşdü. Seçkilərə 8 siyasi partiya qatılmışdı, onların hərəsindən 25 namizəd irəli sürülmüşdü. Beləliklə 125 ye-

rə 600 namizəd verilmişdir. İlk dəfə idi ki, Azərbaycana seçkiləri izləmək üçün müxtəlif ölkələrdən, parlamentlərdən və demokratiya təsisatlarından 250-yə yaxın müşahidəçi gəlmişdi.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının «1995-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının Referendumunda səsvermənin nəticələri» haqqında 20 noyabr 1995-ci il tarixli qərarına (bu qərarla referendumun nəticələri təsdiq edilmişdir) əsasən referendumda səsvermə siyahılarına daxil edilmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının 86 faizi iştirak etmişdir. Səsvermədə iştirak etmiş seçicilərin 91,9 faizi təklifə «HƏ» cavabı verərək Konstitusiya layihəsinin qəbul olunmasına tərəfdar çıxmışlar. Ümumxalq səsverməsi bütün seçki dairələri üzrə səsverənlərin yüksək fəallığı şəraitində keçmiş, 99 seçki dairəsindən 65-də yeni Konstitusiya «HƏ» dəyənlərin sayı səsvermədə iştirak edən seçicilərin 94,8 faizini təşkil etmişdir. Beləliklə müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası xalq tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Azərbaycanın bu Konstitusiyası fundamental bir sənəd kimi demokratik inkişaf, hüquqi dövlətçilik və insan hüquqları sahəsində mütərəqqi dünya təcrübəsinin başlıca nailiyyətlərini özündə ehtiva edən və Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik tarixinin şanlı səhifəsi sayılan, 1918-ci ildə qəbul olunmuş İstiqlal Bəyannaməsini özündə yaşadan, tarixi varisliyi təmin edən bir sənəddir.

Yeri gəlmişkən haşiyədən kənara çıxıb qeyd edim ki, referendum keçirildikdən sonra, hələ konstitusiya qüvvəyə minməmiş 1995-ci ilin noyabrında Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin dəvətilə dörd nəfər Daxili İşlər və Təhsil Nazirliklərinin İdarə rəisləri Əbdülhəsən Əhmədov və Mahir Əli-

yev, Xarici İşlər Nazirliyinin İdarə rəisinin müavini Elmar Məmmədov və yazı müəllifindən ibarət nümayəndə heyəti Avropa Şurası ilə Azərbaycan Hökuməti arasında əlaqələrin inkişaf etdirilməsi, siyasi dialoqun qurulması və sair proqramların həyata keçirilməsi məqsədi ilə Avropa Şurasının mənzil - qərargahında səfərdə olub AŞ-nın o vaxtkı baş katibi cənab Daniel Tarşis ilə və bir sıra departamentlərində görüşlər keçirmişik. Özümüzlə konstitusiyanın layihəsi dərc edilmiş «Molodecj Azerbaydjana» qəzetini götürmüşdük. Orada AŞ-nın ekspertləri, Fransadan olan professor Lessaj və Çexiyadan olan rusdilli ekspert (soyadını unutmuşam) layihə ilə bağlı görüşümüzdə qəzet onlara təqdim olundu, onlar konstitusiyaya layihəsini öyrəndikdən sonra təkrar görüşümüzdə hər ikisi bildirdi ki, sizin konstitusiyaya Avropa ölkələrinin bir çoxunun konstitusiyasından daha geniş və demokratikdir. Sözsüz ki, bunu Avropanın mərkəzində eşitmək bizim üçün çox xoş oldu.

Qeyd edirəm ki, «konstitusiyaya» anlayışının özü latın mənşəli «constitutio» sözündən olub, təsis etmək, qurmaq, yaratmaq mənasını daşıyır. Bu baxımdan bütün konstitusiyalar bir qayda olaraq dövlət quruluşunu, seçki sistemini, hakimiyyət və idarəetmə orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin prinsiplərini, vətəndaşların əsas hüquq və vəzifələrini eləcə də ictimai münasibətləri tənzimləyən normaları özündə təsbit edir.

Bu günlərdə müstəqilliyimizin bərpasının 20-ci ildönümünü ruh yüksəkliyi ilə qeyd etdik. Demək yerinə düşər ki, elə müstəqilliyimizin davamlılığı, uzunömürlülüüyü və əbədiyyəti də öz qayəsini məhz Konstitusiyadan alır. Belə ki, Əsas Qanunumuzun preambulasında bəyan edilən altı niyyətdən biri və məhz birincisi Azərbaycan dövlətinin müstə-

qilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumağı hər birimizin vəzifəsi kimi irəli sürmüşdür. Bununla yanaşı preambulada demokratik quruluşa təminat vermək, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq, qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq, haminin layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək kimi ülvəni niyyətlər də bəyan edilmişdir.

İlk dəfə olaraq Konstitusiyada hakimiyyətin yeganə mənbəyinin xalq olması prinsipi deklarativ şəkildə bəyan edildi. Həmçinin hakimiyyət bölgüsü- qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətləri kimi öz təsbitini taparaq onların səlahiyyətləri, hüquq və vəzifələri dəqiq müəyyən edildi.

Konstitusiyanın qanunvericilik sistemində yerinin müəyyən edilməsi də önəmli məsələlərdən biridir. Konstitusiyanın 147-cı maddəsinə görə Konstitusiyaya Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik sisteminin əsası olmaqla ən yüksək və birbaşa hüquqi qüvvəyə malikdir.

Konstitusiyada insan hüquq və azadlıqlarının təminatına geniş yer verilmişdir. Belə ki, Konstitusiyanın 12-ci maddəsi bəyan edir ki, «insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir». Konstitusiyanın üçdən bir hissəsi insan hüquq və azadlıqlarının təminatına həsr edilmişdir. Konstitusiyanın 24-cü maddəsi hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları olmasını müəyyən etmişdir. Hər kəsin yaşamaq, bərabərlik, azadlıq, mülkiyyət, təhsil, istirahət, əmək, mənzil, sosial təminat, məhkəmə müdafiəsi, dövlətin idarə edilməsində iştirak etmək və digər hüquqları, fikir və söz

azadlığı, vicdan, sərbəst toplaşmaq, yaradıcılıq və s. azadlıqları eyni zamanda vətəndaşların əsas vəzifələri və məsuliyyəti Konstitusiyada öz əksini tapdı.

Bir sözlə, ölkəmiz ərazisində yaşayan bütün vətəndaşların toxunulmazlıq hüququ Konstitusiya ilə tanınır və dinindən, dilindən, irqindən asılı olmayaraq ölkə vətəndaşları qanun qarşısında bərabər tutulur. Bununla belə Konstitusiya vətəndaşların dövlət və cəmiyyət qarşısında məsuliyyətlərini özündə əks etdirir. Belə ki, hər bir vətəndaşın hüquq və azadlıqları digər vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının başladığı yerdə qurtarır. Heç bir şəxsin öz toxunulmazlıq hüququndan istifadə edərək digərlərinin hüquqlarını pozmasına yol verilmir.

İlk dəfə olaraq Azərbaycan Konstitusiyasının «məhkəmə hakimiyyəti» fəslində demokratik təsisat olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi haqqında müddəə öz əksini tapdı. Konstitusiyanın 130-cu maddəsində Konstitusiya Məhkəməsinin say tərkibi, onun formalaşdırılması qaydası, vəzifələri və səlahiyyətlərinin əsas prinsipləri qeyd olundu.

Konstitusiya insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının cəmiyyətin ictimai, siyasi institutlarının fəaliyyətini, dövlətin özünü idarə sistemini tənzimləyir, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasının və inkişafının hüquqi təminatçısı qismində çıxış edir. Yeni konstitusiyanın qəbulu çağdaş tariximizin ən mötəbər hadisələrindən biri olmaqla, ulu öndərimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətçiliyi qarşısındakı ən mühüm xidmətlərindən biri sayılır.

Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın və onun işçi qrupunun, hüquq islahat komissiyasının üzvü kimi keçirilən geniş müzakirələr zamanı ulu öndərimizin hər kiçik bir

məsələni necə zərgər dəqiqliyi ilə ölçüb biçdiyini və bütün komissiya üzvlərinin mövqeyini öyrəndikdən sonra öz rəyini bildirdiyinin şahidi olmuşam. Onun təkidi ilə təkçə dövlət dili ilə bağlı bir neçə iclaslar keçirilmişdir. O zamanların gərgin iş günlərində onun yalnız komissiyanın işi ilə bağlı fəaliyyəti Heydər Əliyev ziyalılığının və onun möhtəşəmliyinin əyani sübutudur. Əminliklə deyə bilərəm ki, Konstitusiya layihəsi komissiya tərəfindən hazırlansada onun banisi və baş məmarı Heydər Əliyev özü olmuşdur.

Ümumbəşəri, demokratik dəyərlərə əsaslanan Konstitusiyanın qəbulu ilə ulu öndərimizin bilavasitə sədrliyi ilə yaradılmış hüquq islahat komissiyası intensiv işləyərək öz qayəsini Əsas Qanundan götürən və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeni milli qanunvericiliyimizi yaratmağa başladı. İlk növbədə hüquq-mühafizə orqanlarının və məhkəmələrin bilavasitə fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar, maddi və prosesual məcəllələr, ölkəmizin iqtisadiyyatının inkişafına təminat verən iqtisadi qanunlar, torpaq islahatı və özəlləşməni tənzimləyən qanunlar hazırlanıb qəbul edildi və bundan sonra ardıcıl olaraq demokratik təsisatların yaradılmasına başlandı.

14 iyul 1998-ci ildə müasir hüquqi dövlətin ən vacib institutlarından biri sayılan ali konstitusiya nəzarəti orqanı kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi yaradıldı. Qadınların dövlət quruculuğunda və siyasətdə daha geniş iştirakını təmin etmək, gələcəyimiz olan uşaqların tərbiyəsi, sağlamlığı, təhsilində ailənin rolu önə çəkilərək ilk dəfə Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi, dünya azərbaycanlılarının birliyinin, həmrəyliyinin möhkəmlənməsini, onların beynəlxalq konvensiyalarda təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlarının azərbaycan dövləti tərəfindən qorunması məq-

sədi ilə Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı və digər iqtisadi qurumların strukturları təkmilləşdirildi, təhsildə, səhiyyədə islahatlar aparıldı. 2001-ci ildə Bakı şəhərində keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I-ci Qurultayı bu sahədə konstitusion vəzifələrin yerinə yetirilməsinin təntənəsinə çevrildi.

1998-ci ildə keçmiş sovet məkanında ilk dəfə Azərbaycanda ölüm cəzası ləğv edildi, mətbuatda senzuraya son qoyuldu. Bununlada ölkəmizdə plyuralizm söz və mətbuat azadlığı və dini etiqad azadlığı təmin edildi.

Öz konstitusion hüququndan istifadə etməklə ulu öndərimizin yüzlərlə məhkumu əfv etməsi, onun təşəbbüsü ilə Milli Məclis tərəfindən minlərlə şəxsə tətbiq olunacaq amnistiya aktlarının qəbul edilməsi və bu siyasətin bu gündə möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi ölkəmizdə insan hüquq və azadlıqlarının təminatının real göstəricisidir.

1998-ci ilin dekabrında ilk dəfə olaraq hakimiyyətin bir qolu olan məhkəmələrin beynəlxalq meyarlara uyğun olaraq seçimini təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Məhkəmə-Hüquq Şurası yaradıldı. Şura tərəfindən məhkəmə hakimiyyətinin emblemi və hakimlərin xüsusi geyim növü olan mantiyanın nümunəsi hazırlanıb Milli Məclisə təqdim edilərək təsdiq olundu və seçimlə bağlı digər normativ sənədlər hazırlandı.

1999-cu ildə istintaq təcrüdənləri Daxili İşlər Nazirliyinin tabeliyindən çıxarılıb Ədliyyə Nazirliyinə verildi. Bu, öz-lüyündə mütərəqqi addım olmaqla beynəlxalq standartlara uyğun, psixoloji baryerin dəf edilməsi və islah tərbiyə işində müsbət nəticəsini verməli idi və verdi də.

2000-ci ilin yayında ilk dəfə olaraq məhkəmələrin yazılı test imtahanı və şifahi müsahibədən keçmə yolu ilə seçilmiş hakimlərdən formalaşdırılması, məhkəmə sisteminin üçpilləliyinin və müstəqilliyinin təmin edilməsi, bu prosesin şəffaf və ictimaiyyətin nümayəndələrinin nəzarəti altında keçirilməsi, yeni yaradılmış məhkəmələrə ədalət mühakiməsinin yüksək səviyyədə həyata keçirilməsini təmin edəcək binaların ayrılması, hakimlərin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi və dövlətimizin sonralar həyata keçirdiyi digər tədbirlər də Konstitusiyadan qaynaqlanırdı.

İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (Ombudsman) təsisatının və Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində İnsan Hüquqları İnstitutunun yaradılması da insan hüquqlarının müdafiəsinin real bir təminatına çevrildi.

Konstitusiyanın bir fəslə vətəndaş cəmiyyətinin və xalq idarəçiliyinin atributlarından biri olan yerli özünüidarə təsisatlarına - bələdiyyələrə həsr edildiyindən bu təsisatların fəaliyyətini tənzimləyən və Konstitusiyaya əsaslanan qanunlar qəbul edildi və 1999-cu ildən başlayaraq onların seçkilərinin ardıcıl olaraq keçirilməsi təmin edildi.

Görülən işlər nəticəsində ölkəmizdə sabillik və sərbahkı günə ümid yarandı. Azərbaycanın yerləşdiyi geosiyasi məkan xarici investorların ölkəmizə olan marağını artırdı. Dövlətimiz iqtisadi cəhətdən güclənməyə başladı. Respublikamız BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İKT, İSESCO və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların üzvlüyünə qəbul edildi.

Ölkəmizdə ardıcıl surətdə həyata keçirilən sosial-iqtisadi və hüquqi islahatlar nəticəsində milli dövlətçiliyimiz daha da inkişaf etdirilərək yeni məzmun kəsb etmiş və insan hüquq və azadlıqlarının təminatına real zəmin yaradılaraq Azərbay-

canımız artıq demokratik, hüquqi və dünyəvi bir dövlətə çevrilmişdir.

Doğma vətənimizin beynəlxalq miqyasda tanınması, onun dünya dövlətlər birliyinə daha fəal surətdə qovuşması sahəsində atdığı addımlar da ulu öndərimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun müdrik və uzaqgörən siyasəti nəticəsində respublikamızın hazırda zorla cəlb olunduğu müharibə, ərazilərimizin iyirmi faizinin işğal olunması, əhalimizin bir milyondan artıq hissəsinin qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətində olması barədə həqiqətləri və xalqımızın haqq səsinə dünyaya çatdıraraq beynəlxalq ictimaiyyətin dövlətimizə olan münasibətini tamamilə dəyişdirmişdir. Dünya dövlətlərinin müxtəlif səviyyəli məclislərində respublikamızın mövqeyi hərtərəfli bəyənilmiş, onun dünyaya baxışı və beynəlxalq birliyə olan etibarlı bağlılığı sahəsində atılan addımlar dəstəklənmişdir. Azərbaycanımız artıq dünya ölkələri birliyinin tamhüquqlu üzvü olmaqla bu gün Cənubi Qafqazın ən qüdrətli dövlətinə çevrilmişdir.

Qəbul olunduğu gündən ötən on altı ildə Konstitusiyaya ölkəmizi demokratik və sivil yolla hərtərəfli inkişafa apararaq nəinki iqtisadi cəhətdən qüdrətlənməsinə eyni zamanda onun nüfuzlu beynəlxalq qurumların bərabərhüquqlu üzvlüyünə qəbul edilməsinə təminat yaratdı.

Lakin zaman dəyişdikcə, Azərbaycan inkişaf etdikcə dünyada yeni münasibətlər sistemi formalaşdıqca əsas qanunada dəyişikliklər, yeniliklər etmək zərurəti yarandı. Bu baxımdan 2002-ci ilin avqustun 24-də və 2009-cu ilin martın 18-də keçirilən referendumlar Konstitusiyanın təkmilləşdirilməsinə əsas verdi. İnsan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli həyata keçirilməsi məqsədilə İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil (Ombudsman) institutunun yaranması və fəaliyyəti ilə bağlı bir sıra mü-

hüm müddəalar Konstitusiyaya əlavələr şəklində edildi, həmçinin ilk dəfə olaraq hər kəsə pozulmuş hüquq və azadlıqlarının bərpası məqsədilə Konstitusiya Məhkəməsinə birbaşa müraciət etmək hüququ verildi. Bu əlavə və dəyişikliklər həm də Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul edilərkən üzərinə götürdüyü öhdəliklərin yerinə yetirilməsindən irəli gəlirdi. 2009-cu ildə Konstitusiyaya edilən əlavə və dəyişikliklər isə insanların sosial həyatının daha yüksək səviyyəyə qaldırılması insan haqlarının genişləndirilməsini özündə əks etdirən müddəalar olmuşdur.

Öz müstəqilliyinin bərpasını bəyan etmiş Azərbaycan Respublikası bu 20 ildə əsrə bərabər inkişaf yolu keçmişdir.

Son günlərin siyasi aləmdəki hadisələri iqtisadi islahatların daha inamla aparılması bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycanın sükani etibarlı əldədir. Bütün uğurlarımızın, o cümlədən Azərbaycanın dünya xalqları, dünya dövlətləri arasında tanınması, beynəlxalq imicinin yüksəldilməsi, iqtisadi qüdrətinin gücləndirilməsinin təmin edilməsində, müstəqilliyimizin qorunub saxlanılmasında dövlət başçımız İlham Əliyevin rolu əvəzedilməzdir.

Ulu öndərimizin təməlini qoyduğu siyasi kursu ləyaqətlə davam etdirən dövlət başçımız cənab İlham Əliyev daha mü-tərəqqi, yüksək və global uğurlara imzalar atmışdır. Azərbaycanın regionlarının inkişafı, əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi, paytaxtımızda aparılan möhtəşəm quruculuq işləri, milli-maddi irsimizin qorunması, milli-mənəvi dəyərlərimizin daha da inkişaf etdirilməsi və beynəlxalq səviyyədə təbliği bunun bariz sübutudur. Bu sahədə Heydər Əliyev fondunun prezidenti, ölkənin birinci xanımı, millət vəkili, UNESKO-nun və İSESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın əməyi danılmazdır.

Bu gün Azərbaycan dünya dövlətləri arasında söz sahibinə çevrilmiş və ən yüksək beynəlxalq tədbirlərə ardıcıl olaraq ev sahibliyi edir. Qonağımız olan əcnəbilər bizim qısa müstəqillik dövründə əldə etdiyimiz inkişaf və tərəqqiyə heyran olduqlarını və həsəd apardıqlarını gizlətmirlər. Bu isə öz vətəninə və torpağını sevən bizim hər bir vətəndaşımızda fəxarət hissi oyadır.

Qürurla deyə bilərik ki, ulu öndərimizin banisi, memarı və müəllifi olduğu Azərbaycan Respublikasının ilk demokratik Konstitusiyası yaşayır və ölkəmizi tərəqqiyə aparır. Dövlət başçımız cənab İlham Əliyev öz gündəlik fəaliyyətində daim bu Konstitusiyaya istinad edərək dövlətçiliyimizi, iqtisadiyatımızı və cəmiyyətimizi daha yüksək inkişafa aparır. Bunu hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən, xalq tərəfindən dəstəklənən və müsbət nəticələri beynəlxalq qurumlar tərəfindən etiraf olunan geniş miqyaslı dövlət proqramlarının reallaşması, iqtisadi, sosial və mədəni siyasətin nəticələri təsdiq edir.

2010-cu ilin sentyabrın 1-dən paytaxtımızın möhtəşəm Dövlət Bayrağı Meydanında müstəqilliyimizin, xalqımızın milli mənsubiyyətinin, tarixinin, mənəvi dünyasının rəmzi olan dünyada ən hündür və böyük ölçülü üçrəngli bayrağımızın vüqarla dalğalanması, eləcə də bu günlərdə Azərbaycanın Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə qəbul edilməsi bir daha deyilənlərin sübutudur. BMT-nin üzvü olan 193 ölkədən 155-nin Azərbaycana səs verməsi ölkəmizin beynəlxalq imicinin əyani göstəricisi, ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasi xəttin, dövlət başçımız İlham Əliyevin müdrik diplomatiyasının uğurlu nəticəsidir.

Qeyd olunanlar deməyə əsas verir ki, dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin və bütün uğurlarımızın hüquqi təminatçısı ulu öndərimiz Heydər Əliyevin banisi olduğu Azərbaycanın ilk demokratik Konstitusiyası olmuşdur.

Unutmamalıyıq ki, müstəqillik tariximizin ilk illərində ağırlı-acılı günlər də yaşamışıq. Buna baxmayaraq, qürur duymalıyıq ki, dünya şöhrətli siyasətçi və dövlət xadimi, böyük şəxsiyyət və dahi insan olan HEYDƏR ƏLİYEV-LƏ bir dövrdə yaşamışıq, muasirləri olmuşuq, onun rəhbərliyi altında işləmişik. Xoşbəxtik ki, iki əsrin sakinləri olmaqla çoxlarının arzu edib, əsrlərlə uğrunda mübarizə apardıqları, lakin görə bilmədikləri istiqlaliyyət günlərində yaşayırdıq. Bu istiqlaliyyət XX əsrin son onilliyinin xalqımıza verdiyi ən mötəbər və qiymətli töhfədir. İstiqlaliyyətimizi göz bəbəyi kimi qorumağı və əbədləşdirməyi cəmiyyətin hər bir üzvünün müqəddəs borcuna çevirməliyik.

Südabə HƏSƏNOVA,
Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsinin hakimi,
II dərəcəli dövlət ədliyyə müşaviri,
Konstitusiya layihəsini hazırlayan
komissiyanın və onun işçi qrupunun üzvü

**Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini
hazırlayan komissiyanın tərkibi haqqında**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI MİLLİ MƏCLİSİNİN
QƏRARI**

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi **qərara alır:**

1. Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın aşağıdakı tərkibi təsdiq edilsin:

Komissiyanın sədri:

Əliyev Heydər Əlirza oğlu - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

Komissiyanın sədr müavini:

Quliyev Rəsul Bayram oğlu - Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri

Komissiyanın üzvləri:

Quliyev Fuad Xəlil oğlu - Azərbaycan Respublikasının Baş naziri

Mehdiyev Ramiz Ənvər oğlu - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının rəhbəri

Rəhimzadə Arif Qafar oğlu - Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin birinci müavini

Əliyev Yaşar Tofiqi - Azərbaycan Respublikası Ali Soveti sədrinin müavini

Həsənov Namiq Həsən oğlu - Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Sovetinin sədri

Xanbabayev Şəmsəddin Hüseynqulu oğlu - Naxçıvan Muxtar Respublikasının Baş naziri

Rüstəmov İzzət Əşrəf oğlu - Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini

Əfəndiyev Elçin İlyas oğlu - Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini

Abbasov Aslan Məmməd oğlu - Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Hüquq siyasəti daimi komissiyasının sədri

Vəkilov Yusif Səməd oğlu - Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Xarici işlər daimi komissiyasının sədri

Hacıkarimov Şirin Qasım oğlu - Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Dövlət quruculuğu və müdafiə məsələləri daimi komissiyasının sədri

Hacıyev Xanlar İrşad-Faiq oğlu - Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin sədri

- Həsənov Eldar Hübət oğlu** - Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru
- Həsənov Həsən Əziz oğlu** - Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər naziri
- Allahverdiyev Rəfael Xanəli oğlu** - Bakı şəhər İcra hakimiyyətinin başçısı
- Həsənova Südabə Cəmşid qızı** - Azərbaycan Respublikası Ədliyyə nazirinin birinci müavini
- Salayev Eldar Yunis oğlu** - Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının prezidenti
- Rzayev Anar Rəsul oğlu** - Azərbaycan Respublikası Yazıçılar Birliyinin sədri
- Ələsgərov Murtuz Nəcəf oğlu** - M.Rəsulzadə adına BDU-nun rektoru, professor, hüquq elmləri doktoru
- Bünyadov Ziya Musa oğlu** - Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü
- Maqsudov Fəraməz Qəzənfər oğlu** - Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının akademik-katibi,

- Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü
- Axundov Ağamusa Ağası oğlu** - Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru
- Məlikova Məsumə Fazil qızı** - Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü
- Musayev Səfiyar Bəylər oğlu** - M.Rəsulzadə adına BDU-nun professoru, tarix elmləri doktoru
- Qasımzadə Fuad Feyzulla oğlu** - M.Rəsulzadə adına BDU-nun professoru, fəlsəfə elmləri doktoru
- Mirzəyev Səfa Abbas oğlu** - Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Katibliyinin Baş katibi
- Əliyev Şahin Məhərrəm oğlu** - Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının Qanunvericilik və hüquq ekspertizası məsələləri şöbəsinin müdiri
- Məmmədov Etibar Səlidar oğlu** - Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü
- Manafova Asya Sərdar qızı** - Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü

Zabelin Mixail Yuryeviç	- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü
Qəniyev Hüseynağa Ərəb oğlu	- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü
Ömərov Əli Ömər oğlu	- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü
Əzimova Rəfiqə Cəlil qızı	- Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun aparıcı mü-təxəssisi, fəlsəfə elmləri doktoru

2. Azərbaycan Respublikasının ilk Milli konstitusiyası layihəsinin hazırlanması haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 1993-cü il 6 dekabr tarixli qərarına əlavə olunan Azərbaycan Respublikasının ilk Milli konstitusiyası layihəsini hazırlayan komissiyanın tərkibi qüvvədən düşmüş hesab edilsin.

**Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri,
R.Quliyev**

Bakı şəhəri, 2 may 1995-ci il,
№1048

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN
İYUNUN 5-də KEÇİRİLƏN İLK İCLASINDA
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ, YENİ KONSTITUSİYA
LAYİHƏSİNİ HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN
SƏDRİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİ**

Hörmətli komissiya üzvləri!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli qonaqlar, mətbuat nümayəndələri!

Bu gün biz çox böyük əhəmiyyətli bir işə - müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının hazırlanması işinə başlayırıq. Respublikamızın həyatında bu böyük bir hadisədir.

İlk Konstitusiyanın hazırlanması üçün Milli Məclis komissiya təşkil edibdir. Komissiyanın üzvləri burada iştirak edirlər. Mən komissiyanın üzvlərini bu böyük etimada görə təbrik edirəm və komissiyanın işinə uğurlar arzulayıram.

Komissiyanın üzərinə çox böyük, şərəfli və məsuliyyətli vəzifə düşür. Biz müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasını hazırlamalı və onun bu il qəbul edilməsinə nail olmalıyıq. Güman edirəm ki, biz - komissiyanın üzvləri tarixi məsuliyyətimizi dərk edirik və çalışacağıq ki, bu şərəfli vəzifəni layiqincə yerinə yetirək.

Komissiyanın qarşısında çox böyük iş durur. Biz gərək həm tarixi keçmişimizi, həm son illərin təcrübəsini təhlil edək və müstəqil Azərbaycan dövləti üçün uzun müddətli bir Konstitusiyaya layihəsi hazırlayaq. Güman edirəm ki, biz bu işin öhdəsindən gələcəyik və qarşımıza qoyulan bu vəzifəni layiqincə həyata keçirəcəyik.

Biz bu gün işə başlayırıq. Şübhəsiz ki, qarşıda çox böyük və gərgin iş var. Ona görə də mən bir neçə məsələyə toxunmaq istəyirəm. Biz birinci növbədə tariximizə nəzər salmalıyıq. Azərbaycanın Konstitusiyaya quruculuğu tarixi var. Azərbaycan Respublikasının ilk demokratik dövlətinin, 1918-ci il mayın 28-də yaranmış demokratik respublikasının Konstitusiyası olmayıb. Ancaq bu hökumət, bu dövlət fəaliyyət göstərirdi dövrə Konstitusiyaya xarakteri daşıyan bir neçə aktlar, qərarlar qəbul etmiş və onların əsasında işləmişdir. Ona görə də onları, demək olar ki, müəyyən qədər Konstitusiyaya quruculuğunun başlanğıcı kimi qiymətləndirmək olar.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında 1919-cu ildə Konstitusiyaya Aktı qəbul olunmuş, Azərbaycan Demokratik Respublikasının hökuməti, Azərbaycan Respublikasının parlamenti, Azərbaycan Demokratik Respublikasının bayrağı haqqında qərarlar, Ümumazərbaycan Təsis Şurası keçirilməsi haqqında qərar qəbul edilmişdir. Güman olunur ki, bu Ümumazərbaycan Təsis Şurası çağırılarkən yəqin ki, ilk Azərbaycan Demokratik Respublikasının Konstitusiyası da qəbul edilməli idi. Ancaq bu məqsəd həyata keçirilə bilmədi.

1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulmuş və Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası yaranmışdır. Azərbaycan SSR o vaxt Kommunist Partiyasının rəhbərliyi altında, Kommunist Partiyasının mərkəzi orqanlarına bağlı olmuşdur. Ancaq bununla yanaşı, o vaxt respublika nisbətən

müstəqil olmuş, müstəqil olaraq bir çox beynəlxalq müqavilələr bağlamış, bir neçə ölkədə öz nümayəndəliklərini, səfirliklərini təyin etmiş və müstəqil əlaqələr qurmuşdur.

1921-ci ildə Sovetlər ideyası əsasında Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul edilmişdir. 1922-ci ilin dekabrın sonunda Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı yaranmış və beləliklə, Azərbaycan Respublikasının həmin dövrdə müəyyən müstəqilliyi də tamamilə ləğv edilmiş, Azərbaycan Respublikası SSRİ-nin tərkibinə daxil olmuşdur.

1924-cü ildə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının ilk Konstitusiyası qəbul olunmuş və onun əsasında 1925-ci ildə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasına müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Sonra, 1936-cı il dekabrın 5-də Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının ikinci Konstitusiyası qəbul edilmiş və bunun əsasında 1937-ci ildə Azərbaycan SSR-nin Konstitusiyası qəbul olunmuşdur.

1977-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul olunmuş və onun əsasında 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in yeni Konstitusiyası qəbul edilmişdir. Həmin Konstitusiyaya müəyyən dəyişikliklər, əlavələrlə bərabər indiyə qədər mövcuddur və indi də biz Azərbaycan SSR-in 1978-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiyası ilə yaşayırıq. Doğrudur, dəyişikliklər çox olub, ancaq yeni Konstitusiyaya yaranmayıb.

Bildiyiniz kimi, 1989-cu, 1990-cı, 1991-ci illərdə Sovetlər İttifaqında gedən proseslər zamanı Sovetlər İttifaqının dağılması prosesi artıq mövcud idi və bu proseslərdən müxtəlif respublikalar cürbəcür istifadə edirdilər. Azərbaycan Respublikasının o dövrdəki rəhbərliyi Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqını saxlamaq, onu davam etdirmək fikrində idi.

O vaxt belə məsələ dururdu ki, Sovetlər İttifaqı dağılsın, yaxud yaşasın. Buna görə də o zaman Sovetlər İttifaqının və Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının rəhbərliyi SSRİ-nin tərkibində gedən bu proseslərin qarşısını almaq, SSRİ-ni saxlamaq üçün 1991-ci il martın 17-də ümumxalq referendumu keçirilməsi məsələsini ortaya atdı və belə bir qərar qəbul olundu. SSRİ-nin və Kommunist Partiyasının rəhbərliyi o vaxt gedən proseslərin qarşısını ümumxalq referendumu ilə almaq istəyirdi. Bu referendumda Sovetlər İttifaqına daxil olan respublikaların münasibəti cürbəcür olmuşdur. Bəzi respublikalar bu referendumda iştirak etməmişlər ki, onlar Sovetlər İttifaqının yaşamasının, davam etməsinin tərəfdarı deyillər.

O vaxt Azərbaycan Respublikasında çox ciddi, gərgin proseslər gedirdi. Xalq kütlələri, Azərbaycanın müstəqilliyini arzu edən ictimai-siyasi qüvvələr - bu gün mən qətiyyətlə deyə bilərəm ki, əhalinin, Azərbaycan xalqının tam əksəriyyəti - Azərbaycanın müstəqilliyini, müstəqil bir dövlət olmasını istəyirdi. Ancaq təəssüflər olsun ki, Azərbaycan Respublikasının o dövrdəki rəhbərliyi Sovetlər İttifaqının, Kommunist Partiyasının rəhbərliyinin tələbini, iradəsini həyata keçirərək ümumxalq referendumunda Azərbaycanın iştirak etməsi haqqında 1991-ci il martın 7-də qərar qəbul etdi və SSRİ-nin saxlanılıb-saxlanılmaması haqqında 1991-ci il martın 17-də Sovetlər İttifaqında ümumxalq referendumu keçirildi.

Şübhəsiz ki, bu referendum müsbət nəticə verdi, yəni ümumxalq referendumu göstərdi ki, Sovetlər İttifaqı bir ümumi dövlət kimi yaşamalı, davam etməlidir. Azərbaycan da Sovetlər İttifaqının saxlanılmasının tərəfdarı olduğuna səs verdi. Doğrudur, indi bunu tam qətiyyətlə demək olar ki, həmin səsvermə Azərbaycan vətəndaşlarının, xalqımızın iradəsini əks etdirmirdi. Ancaq hər halda belə bir referendum ke-

çirilmişdi və Azərbaycan müstəqillikdən imtina etmişdi, Sovetlər İttifaqının saxlanmasına səs vermişdi.

Proseslər çox yüksək sürətlə gedirdi. Bir neçə ay müddətində vəziyyət çox dəyişdi. Sizə məlumdur ki, 1991-ci ilin avqust ayında Moskvada dövlət çevrilişi kimi bir hadisə meydana çıxdı. Bundan sonra Sovetlər İttifaqında ümumiyyətlə ictimai-siyasi vəziyyət dəyişdi. Azərbaycanın o vaxtkı rəhbərliyi, mən hesab edirəm ki, artıq tarixi məcburiyyət qarşısında qalaraq respublikanın müstəqilliyi barəsində müəyyən addımlar atmağa başladı.

Həmin dövrdə Sovetlər İttifaqının o vaxtkı rəhbərliyi SSRİ-ni saxlamağa yenə də cəhd edirdi. Artıq Sovetlər İttifaqında SSRİ-nin dağılmasına yönəlmiş qüvvələr o qədər güclü idi ki, xüsusən Rusiyanın, Ukraynanın və Belorusiyanın o vaxt Belorusiyada imzalanan sazişdən sonra SSRİ-nin yaşaması daha mümkün olmadı və Sovetlər İttifaqı dağıldı. Bu dövrdə nəhayət, Azərbaycan Respublikası da Azərbaycanın müstəqilliyi haqqında addımlar atdı. 1991-ci il oktyabr ayının 18-də Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı qəbul olundu. Bu çox mühüm bir sənəddir və həmin sənəddə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında çox dəyərli müddəalar var.

Ancaq nədənsə bu sənədin həyata keçirilməsində müəyyən qədər ləngidi. Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı oktyabrın 18-də qəbul olundu, ancaq ümumxalq referendumu vasitəsilə qəbul edilməsi yalnız 1991-ci il dekabrın 29-da oldu. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini əldə etdi. Şübhəsiz ki, bundan sonra Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları Azərbaycan Respublikasının, müstəqil Azərbaycanın əsas qanununu, Konstitusiyasını yaratmaqla məşğul olmalı və onu qəbul etməli idi. O dövrdən artıq üç il

yarımdan çox vaxt keçir, ancaq müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, əsas qanunu təəssüflər olsun ki, yoxdur.

Xatirinizdədir, biz 1993-cü ilin oktyabrında yeni Konstitusiyanın hazırlanması üçün cəhdlər göstərdik, addımlar atdıq. Oktyabr ayında Milli Məclisdə Konstitusiya layihəsinin hazırlanması üçün komissiya təşkil olunmağa başlandı, ancaq təəssüf ki, bu məsələ başa çatmadı, komissiyanın bir neçə üzvü seçildi, amma tam tərkibi seçilmədi. Ondan sonrakı dövr sizin gözünüzün qabağındadır. Bu dövr Azərbaycan üçün o qədər mürəkkəb, çətin, ağır oldu ki, biz yeni Konstitusiyanın hazırlanması işinə əməli surətdə başlaya bilmədik. Ona görə də qeyd etdiyim kimi, indiyədək biz 1978-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiya ilə işləyirik. Doğrudur, bu Konstitusiyaya dövlət müstəqilliyi ilə bağlı olan bir çox əlavələr, dəyişikliklər edilibdir. Ancaq müstəqil dövlət kimi bizim Konstitusiyamız, əsas qanunumuz yoxdur.

Bu gün bir məsələni də qeyd etməyi lüzumlu hesab edirəm. O da bundan ibarətdir ki, müstəqillik əldə ediləndən sonra yeni Konstitusiyanın yaranması üçün, təəssüflər olsun, heç bir addım atılmamışdır. Bilmirəm Konstitusiya komissiyası yaranmışdı, yaranmamışdı, ancaq əməli bir iş görülməmişdir.

1993-cü il oktyabrın 3-də mən prezident seçiləndən sonra, prezident kimi Konstitusiyaya əsaslanaraq and içməli idim. O vaxt məlum oldu ki, bizim Konstitusiyada müəyyən dəyişikliklər edilib, amma Konstitusiyanın bir çox müddəaları Azərbaycanın keçmiş Sovetlər İttifaqı tərkibində olduğunu göstərən müddəalardır. Çox təəccüblüdür ki, həmin müddəalar çıxarılmamışdı. Şübhəsiz ki, mən bunu bilən kimi lazımi tədbir

1993-cü ilin oktyabr ayı. Azərbaycan Prezidenti seçilən Heydər Əliyev müqəddəs bayrağımızı öpərək and içir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev andiçmə mərasimində, 10 oktyabr 1993-cü il

Komissiyanın geniş iclası, 5 iyun 1995-ci il

Komissiyanın geniş iclası. 5 iyun 1995-ci il

gördüm, Milli Məclisə müraciət etdim və həmin müddəalar oradan çıxarıldı.

Məsələn, «Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının tərkibində olan bir dövlətdir» müddəası 1993-cü il oktyabrın 9-dək bizim Konstitusiyada var idi. Yaxud, Kommunist Partiyası artıq hakimiyyətdən getmişdi, ancaq Konstitusiyada 6-cı maddə - Kommunist Partiyasının bizim cəmiyyətdə rəhbər rolunu göstərən, təsdiq edən maddə (mən bilirəm ki, bu maddə ətrafında hələ Sovetlər İttifaqı mövcud olduğu vaxt mübarizə gedirdi, çünki bu maddə çıxarılmalı idi və bir çox yerlərdə də çıxarılmışdı) 1993-cü il oktyabrın 9-dək bizim Konstitusiyada var idi. Həmin gün mənim xahişimlə Milli Məclis Konstitusiyaya bu dəyişiklikləri etdi və bu müddəaları çıxardı. Ancaq bunlara baxmayaraq, şübhəsiz ki, biz indi Konstitusiyasız və müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasını yaratmalıyıq.

Bu məqsəd üçün bir neçə gün bundan əvvəl Milli Məclisin iclasında yeni Konstitusiya layihəsinin hazırlanması üçün komissiya yaradılıb. Mən bu komissiyanın sədri kimi komissiyanın birinci iclasını çağırmışam. Burada komissiyanın üzvləri, respublikanın bir neçə rəhbər vəzifəli şəxsləri iştirak edirlər. Mən xarici ölkələrin Azərbaycandakı səfirlərini və geniş tərkibdə mətbuat nümayəndələrini buraya dəvət etmişəm. Bu da təsadüfi deyil. Çünki bizim işimiz tam aşkarlıq şəraitində keçir. Azərbaycan Respublikasında aşkarlıq, demokratik prinsiplər bərqərar olub və bərqərar olmaqdadır. Mən hesab edirəm ki, mühüm əhəmiyyət kəsb edən bütün toplantılarımız, ayrı-ayrı müzakirələr aşkarlıq şəraitində keçməlidir. Bunu əsas tutaraq, xüsusən Konstitusiya komissiyasının ilk iclasını mühüm bir hadisə kimi qiymətləndirərək, mən xarici

ölkələrin Azərbaycanda olan səfirlərindən də xahiş etdim ki, bizim bu komissiyanın iclasına buyurub gəlsinlər və komissiyanın işində iştirak etsinlər. Xarici ölkələrin səfirlərinə təşəkkür edirəm ki, onlar mənim dəvətimi qəbul ediblər və Konstitusiya komissiyasının bu gün keçirilən iclasındadırlar.

Dediyim kimi, bizim komissiyanın qarşısında çox böyük iş durur. Şübhəsiz ki, xalq sözü ilə desək, biz bu günə əliboş gəlməmişik. Müəyyən hazırlıq işləri görülmüş və müəyyən layihələrin cürbəcür variantları hazırlanıb. Bunlar yalnız iş şəraitindədir, heç bir müzakirə olunmayıb. Ancaq komissiyada müzakirə olunmaq üçün bir çox materiallar, sənədlər hazırlanıb və nəzərdən keçirilibdir. Ona görə də güman edirəm ki, indiyədək görülmüş hazırlıq komissiyanın işi üçün də müəyyən əsas yaradacaq, baza olacaq, bu da komissiyanın işinin müvəffəqiyyətini təmin edəcəkdir.

Dediyim kimi, Konstitusiya quruculuğumuzun 80 illik tarixi olsa da, ancaq biz müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk Konstitusiyasını hazırlamaq üçün əməli işə başlamışıq. Komissiyamızın üzərinə düşən məsuliyyət böyükdür. Biz elə bir layihə hazırlamalı və nəhayət, elə bir Konstitusiya qəbul etməliyik ki, o müstəqil Azərbaycan Respublikasının demokratik prinsiplər əsasında uzun müddət sabit yaşamasını təmin edən əsas qanun, tarixi sənəd olsun. Ona görə də mən dedim ki, üzərimizə düşən vəzifə həm şərəflidir, həm də çox məsuliyyətlidir.

Həm 1991-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiya aktında, həm də ondan sonra qəbul edilmiş qərarlarda və xüsusən verdiyimiz bəyanatlarda artıq elan olunubdur ki, biz Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğu ilə məşğuluq. Ona görə də Konstitusiyamız Azərbaycanda məhz demokratik, hüquqi, dünyəvi, sivilizasiyalı bir dövlət qurmaq üçün əsas yaratma-

lıdır, onun əsas qanunu olmalıdır. Bu, dövlət quruculuğunun işdən sonra daha da müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsini təmin etməlidir.

Konstitusiya yaratmaq üçün şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizə nəzər salmalıyıq, amma cyni zamanda ümumbəşəri dəyərlərdən, dünyanın demokratik dövlətlərinin əldə etdiyi nailiyyətlərdən, təcrübədən istifadə etməliyik, bəhrələnməliyik. Daim deyirik ki, biz demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq üçün inkişaf etmiş Qərb ölkələrinin dövlət quruculuğu, demokratik prinsiplərin bərqərar olması sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərdən istifadə edirik və edəcəyik. Şübhəsiz ki, yaradacağımız layihədə bu müddəalar, bu prinsiplər öz əksini tapmalıdır.

Məsələn, bu barədə mənim çox dəqiq fikirlərim var. Ancaq mən bu gün həmin fikirlərimi tamamilə açıb dəqiqliyi ilə sizə bildirmək istəmirəm. Çünki komissiya kollegial bir orqan olmalıdır, kollegial işləməlidir. O, nəinki komissiya üzvlərinin təcrübəsindən, biliklərindən, respublikamızın bütün intellektual potensialından istifadə etməlidir. Ona görə də qabaqlayıb fikirlərimi incəlikləri ilə demək istəmirəm. Belə olmasın ki, mən kiməsə, nəyisə məcburi fikir kimi bildirirəm. Ancaq ümumi prinsiplər haqqında şübhəsiz ki, bir neçə kəlmə demək istəyirəm.

Ümumi prinsiplər ondan ibarət olmalıdır ki, bizdə hüquqi, demokratik, dünyəvi, sivilizasiyalı dövlət quruculuğu prosesi gedir. Bu proses qəbul olunan ayrı-ayrı qanunlarla, qərarlarla, əməli fəaliyyətimizlə davam edir. Ancaq bu prosesi sürətləndirmək və onun son mərhələlərini indidən müəyyən etmək üçün, - təkə dövləti qurmaq üçün yox, tam qurmaq istədiyimiz dövlətin ahəngdar fəaliyyətini təmin etmək üçün əsas qa-

nunumuz, Konstitusiyamızın bütün bu tələblərə uyğun olmasıdır və bu tələblərə cavab verməlidir.

Konstitusiya birinci növbədə dövlətlə, hakimiyyətlə xalqın arasında olan münasibətləri özündə əks etdirməlidir. Hakimiyyət bölgüsü, ali icra, qanunvericilik, məhkəmə hakimiyyətləri - bunlar hamısı xalqın iradəsinə söykənməli, seçkilər yolu ilə təmin olunmalıdır. Dövlət xalqın işi olmalıdır. Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır və bu prinsiplər Konstitusiyamız əsasını təşkil etməlidir.

Biz insan, söz, mətbuat, vicdan azadlıqları barədə bəyannatlar vermişik. Bu, 1991-ci ildə qəbul olunmuş Konstitusiya aktında da öz əksini tapmışdır. Sonrakı əməli fəaliyyətimizdə də bu, müəyyən qədər həyata keçirilib. Ancaq müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas qanununda, Konstitusiyasında insan haqları, insan azadlıqları öz əksini tapmalıdır.

Yenə də deyirəm, dövlət xalq üçün, insan üçün olmalıdır və ona görə də hər bir vətəndaşın hüquqlarının qorunması, azadlıqlarının təmin edilməsi və hər bir vətəndaşa cəmiyyətimizdə, ölkəmizdə özünə layiq yer tutmaq imkanlarının yaradılması, - bunlar hamısı Konstitusiyamızda öz əksini tapmalıdır.

Şübhəsiz ki, Konstitusiyamız bir çox fəsillərdən ibarət olacaq, bir çox müddəalara söykənəcəkdir. Konstitusiyamızın əsas müddəalarından, fəsillərindən biri də Azərbaycanda vətəndaşların seçmək-seçilmək hüquqlarının təmin olunması məsələsidir. Bu məsələlər çox dərin işlənməlidir və respublikamızda demokratik prinsipləri təmin etmək üçün biz bütün dünyanın təcrübəsindən istifadə edib, layihəni Azərbaycanın indiki tarixi, ictimai-siyasi şəraitinə uyğun olaraq işləyib, hazırlayıb təqdim etməliyik.

Dövlət quruculuğu sahəsində görülən işlər ümumiləşdirilməli və əldə olunan təcrübədən biz səmərəli istifadə etməliyik. Şübhəsiz ki, Konstitusiyada elə müddəalar var ki, bunlar, necə deyərlər, mübahisəsiz qəbul olunan müddəalardır. Yəni Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi tamam, əbədi olmalıdır və dövlət müstəqilliyinin daim qorunması mexanizmi, əsasları Konstitusiyamızda öz əksini tapmalıdır.

Respublikamızın tam demokratik dövlət qurması və demokratiyanın bütün sahələrdə inkişaf etdirilməsi məsələləri Konstitusiyada əks olunmalıdır. Bir də qeyd edirəm ki, insanların bütün azadlıqları, bütün hüquqlarının qorunması, vətəndaşların bütün fəaliyyəti üçün şərait yaradılması məsələləri mütləq qeyd edilməlidir. Mən bərabər hüquqlar haqqında danışanda onu nəzərdə tuturam ki, dinindən, dilindən, milliyətindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq insanların hamısının eyni hüquqlara malik olması və bu hüquqlardan səmərəli istifadə imkanları əldə etməsi Konstitusiyamızda öz əksini tapmalıdır.

Konstitusiyamızın müddəaları həm bu günümüz üçün, həm də gələcəyimiz üçün yazılmalıdır. Biz çalışmalıyıq ki, Konstitusiyamız uzun bir dövrü əhatə edə bilsin, demirəm ki, daimi olsun, amma Konstitusiyamızın dəyişikliklərə, əlavələrə ehtiyacı olmasın. Ona görə də biz Konstitusiyanın layihəsini hazırlayarkən həm bugünkü şəraiti, həm də gələcək dövrümüzü nəzərə almalıyıq və gələcəyi görməliyik. Elə etməliyik ki, Konstitusiyamız bu gün üçün də, uzaq gələcək üçün də yararlı olsun. Belə olan halda Konstitusiyamız uzunömürlü olacaq və ona dəyişikliklər, əlavələr etməyə ehtiyac olmayacaqdır.

Bilirsiniz ki, elə dövlətlər var ki, Konstitusiyası yoxdur, amma xalq tərəfindən hörmətlə qəbul olunan elə qanunları,

qərarları var ki, onlar bu dövləti yaşadır və bütün demokratik prinsipləri təmin edir. Məsələn, Böyük Britaniya dövləti. Yaxud Amerika Birləşmiş Ştatları şübhəsiz ki, böyük nümunə ola bilər. ABŞ 200 ildən artıqdır ki, Konstitusiyaya qəbul edib və indiyədək bu Konstitusiyaya cəmi 30-dək dəyişikliklər, əlavələr olunub. Şübhəsiz ki, belə bir Konstitusiyaya dövlətin, cəmiyyətin sabitliyini təmin edir. Təbiidir ki, biz inkişaf etmiş bu ölkələrin, dövlətlərin konstitusiyalarından, onların təcrübəsindən istifadə etməliyik. Ancaq öz daxili şəraitimizi, yaşadığımız mühiti, əhatəmizi - bunları da nəzərə almalıyıq.

Konstitusiyaya - əsas qanun ölkədə, respublikada sabitliyi təmin etməlidir. Bunun üçün də Konstitusiyada gərək elə müddəalar olsun ki, sabitliyi pozmaq istəyən qüvvələrin qarşısı qanuni surətdə alın bilsin. Sabitlik təmin olunan ölkədə şübhəsiz ki, Konstitusiyaya qanunları həm işləyəcək, həm də o, uzunömürlü, uzunmüddətli olacaqdır.

Dövlət quruculuğu, hakimiyyət orqanları haqqında söhbət açsaq, aydındır ki, Azərbaycan prezident üsul-idarəsi olan bir respublikadır və prezident üsul-idarəsi davam etməlidir. Bu üsul-idarənin fəaliyyətini həyata keçirmək üçün lazım olan bütün müddəalar Konstitusiyada olmalıdır. Eyni zamanda, dediyim kimi, hakimiyyət bölgüsü çox dəqiq müəyyən edilməlidir və hakimiyyət bölgüsü xalqın iradəsi ilə təmin olunmalıdır. Bunlar hamısı birlikdə respublikamızda demokratik prinsiplərin daim bərqərar olmasını və bu prinsiplərin həyatımızda əsas olmasını təmin etməlidir.

Konstitusiyamızın bir hissəsini təşkil edən seçkiyə aid fəsilələr və müddəalardır. Yəni belə olmalıdır. Layihə hələ ki, yoxdur. Mən öz fikirlərimi əldə olan bəzi materialların əsasında deyirəm. Biz bu il parlament seçkiləri keçirtmək istəyirik. Parlament seçkilərinin keçirilməsi və seçki qanununun

qəbul olunması şübhəsiz ki, Konstitusiyaya əhəmiyyətli məsələlərdir və bunlar Konstitusiyada öz əksini tapmalıdır.

Ümumiyyətlə, indi təkə parlament seçkiləri yox, Konstitusiyanın uzunmüddətli, uzunömürlü əsas qanun olması üçün, bu il də, gələcək illərdə də bütün mərtəbələrdə demokratik seçkilərin keçirilməsi üçün gərək o prinsiplər bizim əsas qanunda öz əksini tapsın ki, hər dəfə yeni bir şey icad olunmasın. Dediyim kimi, bunun üçün geniş imkanlar - yəni dünya təcrübəsi, özümüzün keçdiyimiz yol var. Biz bunların hamısından istifadə etməliyik.

Qeyd etdim ki, Konstitusiyanın böyük bir hissəsi seçkilər mövzusunda həsr olunmalıdır. Artıq deyilib və mən bu gün bir daha fikrimi bildirmək istəyirəm ki, biz bu ilin oktyabr ayında parlament seçkiləri keçirməliyik. Ona görə də seçkilər haqqında xüsusi qanun qəbul olunmalıdır. Seçki qanunu Konstitusiyaya əhəmiyyətli olduğuna görə biz onu da ilk növbədə Konstitusiyaya komissiyasında müzakirə etməli, sonra parlamentin müzakirəsinə verməliyik. Əgər müstəqil Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyası indiyədək qəbul edilmiş olsaydı və orada seçkilər haqqında bütün məsələlər həll edilseydi, bu şübhəsiz ki, daha yaxşı olardı. Yaxud yaxşı olardı ki, əvvəlcə Konstitusiyaya qəbul edək, bundan sonra Konstitusiyanın əsasında yeni parlament seçkiləri keçirək. Ancaq indi şərait elə gətirib ki, biz bunu edə bilmirik. Mən belə fikirdəyəm ki, biz eyni zamanda Konstitusiyaya layihəsi hazırlamalı və bu layihənin hazırlanması çərçivəsində tezliklə parlament seçkiləri haqqında qanun layihəsini hazırlayıb parlamentin müzakirəsinə verməliyik, onu parlamentdə müzakirə etməliyik. Belə fikirdəyəm ki, bunların hamısını oktyabr ayınadək tamamlamalıyıq.

Konstitusiyaya elə bir sənəddir ki, o, ümumxalq səsverməsi, referendumu ilə qəbul olunmalıdır. Ona görə də Konstitusiyanın layihəsini hazırlayandan, müzakirə edəndən və bu sənəd tam hazır olandan sonra biz onu ümumxalq referendumuna verməliyik. Ümumxalq referendumu böyük bir tədbirdir, şübhəsiz ki, həm böyük vəsait, həm də vaxt tələb edir. Ona görə də belə bir fikir var ki, biz həm Konstitusiyaya layihəsini hazırlayaq və tezliklə bu Konstitusiyaya komissiyası çərçivəsində parlament seçkiləri haqqında qanunu hazırlayaq və seçki gününü təyin edib, həmin gün Konstitusiyanın da qəbul olunması üçün referendum keçirək. Bu, bizim üçün indi ən əlverişli variantdır. Ola bilər ki, seçkiləri ayrı keçirək, Konstitusiyanın qəbul edilməsi üçün referendumu ayrı keçirək. Bu həm çox vaxt tələb edəcək, həm də çox vəsait sərf edəcəyik. Mənə elə gəlir ki, ən müvafiq forma yuxarıda dediyim variant ola bilər. Əgər komissiya üzvləri bu fikri qəbul etsələr, yəni belə bir qərara gələ bilsək, biz bu məsələləri mən dediyim kimi hazırlayaq. Bu baxımdan hesab edirəm ki, bu gün biz Konstitusiyaya komissiyasında lazımı müzakirələr apara bilərik.

Demək istəyirəm ki, parlament seçkiləri üçün qanun layihəsinin bir neçə variantı hazırlanmışdır. Mən bunlara baxmışam. Ali Sovetdə də baxıblar. Ancaq bu, çox mühüm, bir də qeyd edirəm, Konstitusiyaya əhəmiyyətli sənəddir və Konstitusiyamızın tərkib hissəsi olmalıdır. Ona görə də bunu müzakirəyə çıxarmazdan əvvəl, zənnimcə, Konstitusiyaya komissiyasında müzakirə etmək lazımdır. İstərdim ki, bu gün bu barədə də müəyyən tədbirlər nəzərdə tutaq.

Parlament seçkilərinin keçirilməsi haqqında ictimaiyyətdə də, bizim özümüzdə də cürbəcür fikirlər var. Şübhəsiz ki, demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurarkən respublikanın de-

mokratik prinsiplər əsasında seçilmiş yeni, çox yüksək səviyyəli parlamentini yaratmalıyıq. İndiyədək mövcud olan parlamentimizin yaranma tarixi, keçdiyi yol məlumdur. Parlamentin həyatında olan bütün ziddiyətli proseslərə baxmayaraq, mən belə hesab edirəm ki, o, öz üzərinə düşən vəzifəni həyata keçirir. Bir çox qanunlarımız qəbul edilmişdir və qəbul olunmaqdadır. Parlament respublikanın ağır, çətin dövrlərinə də fəaliyyət göstərmişdir.

Şübhəsiz ki, gələcək parlamentimiz indikindən tamamilə fərqli olmalıdır. Aydınır ki, indiki parlament 1990-cı ildə, kommunist rejimi vaxtında seçilmiş parlamentdir. Sonrakı illərdə müəyyən qədər dəyişiklik edilmiş, dediyim kimi, parlament xeyli iş görmüşdür. Ancaq yeni parlament müstəqil Azərbaycan dövlətinin tamamilə demokratik parlamenti, demokratik prinsiplər əsasında seçilən, xalqın iradəsini tam ifadə etməyə qadir olan parlament olmalıdır.

Seçki qanununun, parlamentin təşkili prinsipinin müxtəlif variantları var və biz gərək bunları araşdıraraq, elə bir variant götürək ki, o həm bu günümüz, həm də gələcəyimiz üçün çox münasib olsun, eyni zamanda demokratik prinsipləri özündə əks etdirsins. İndiyə qədər hazırlanmış variantlar belədir, bir variant macoritar sistem əsasında birpalatalı parlament seçilməsini nəzərdə tutur. Bunu bilirsiniz, izah etməyə ehtiyac yoxdur. İkinci variantda ikipalatalı parlament seçilməsi təklif olunur. Təklif edilir ki, yuxarı palata majoritar sistem əsasında, aşağı palata isə qarışıq (majoritar və proporsional) seçki sistemi əsasında seçilsin. Üçüncü variant majoritar və proporsional seçki sistemləri əsasında birpalatalı parlament yaradılmasını nəzərdə tutur. Ola bilər, seçkiləri tam proporsional prinsip əsasında keçirmək təklifi də irəli sürülsün. Buna da baxa bilərik. Yəqin ki, bu variant da birpalatalı parlament ol-

masını nəzərdə tutur. Belə variantların ilkin layihələri var. Bizim komissiyanın bu variantlarla tanışlıq üçün imkanı olacaqdır. Biz həmin variantlardan birinin üzərində dayanmalı və buna əsasən seçki qanununun bütün müddəalarına baxmalıyıq.

Prinsipial məsələlərdən biri də parlament üzvlərinin sayı barədədir. Bunu da fikirləşmək lazımdır. Şübhəsiz ki, bizim parlamentimiz daimi işləyən parlament olmalıdır. Azərbaycanın indiki parlamenti 360 nəfərdən ibarət idi. Sonra 50 nəfərdən ibarət Milli Məclis yaradıldı. Amma yeni seçəcəyimiz parlamenti dəyişməyəcək, üzvlərinin sayını ixtisar etməyəcəyik, buna bizim ixtiyarımız olmayacaqdır. İndiki parlamentlə əlaqədar dəyişikliklər müəyyən qədər məqsədəuyğun olmuşdursa, müəyyən qədər də qanunsuz olmuşdur. Bundan sonra biz belə qanunsuz hərəkətlərə yol verə bilmərik. Ona görə elə parlament seçməliyik ki, o, səlahiyyətini əvvəldən axıradək həyata keçirsin. Şübhəsiz ki, bəzi təbii dəyişikliklər (məsələn, kiminsə həyatdan getməsi və s. ilə əlaqədar) ola bilər. Lakin başqa heç bir dəyişiklik olmamalıdır. Ona görə parlamentin say tərkibi də müəyyən edilməlidir.

Belə hesab edirəm ki, komissiya üzvləri bu barədə də fikirləşəcək, prinsipial məsələlər haqqında mövqelərini bildirəcəklər və biz sonra bunu müzakirə etmək imkanı əldə edəcəyik. Həm Konstitusiya, həm də seçki qanunu layihələrinin hazırlanmasında respublikamızda, ölkəmizdə olan bütün təkliflərdən istifadə etməliyik. Güman edirəm ki, komissiya bir işçi qrupu yaradacaq və o, sənədləri hazırlayacaqdır.

Eyni zamanda respublikamızda çoxlu partiya, ictimai təşkilat var, yaradıcılıq təşkilatları, elmi təşkilatlar var. Komissiya həm Konstitusiya layihəsinin, həm də seçki qanunu layihəsinin hazırlanması üçün onların hamısından təkliflər gözlə-

yəcəkdir. Biz respublikanın ictimaiyyətinə də, cəmiyyətimizə də, bütün dünyaya da açıyıq. Ona görə də heç kəsdə heç bir şübhə olmasın ki, respublikamız üçün bütün bu tələyüklü, tarixi əhəmiyyətli məsələləri tam aşkarlıq şəraitində, demokratik prinsiplər əsasında həyata keçirəcəyik. Hər bir təklifə çox diqqətlə baxılacaq və səmərəli təkliflərdən istifadə olunacaq.

Mən bütün siyasi partiyalara, ictimai təşkilatlara, elmi təşkilatlara və öz vətənpərvərlik borcunu yerinə yetirərək bu mühim işimizdə bizə kömək etmək istəyən bütün şəxslərə müraciət edirəm ki, təkliflərini versinlər. Biz bunlara baxmağa hazırıq. Mən nəinki bu təkliflərə baxmağa hazır olduğumuzu bəyan edirəm, eyni zamanda müraciət edirəm ki, ölkəmizdə, cəmiyyətimizdə səsimizə səs versinlər və biz yararlı, səmərəli təkliflər ala, bunların əsasında hazırladığımız layihələr və qəbul edilən sənədlər tam olsun, bütün təbəqələrin, siyasi qüvvələrin fikirlərini əks etdirə bilsin. Bir şərtlə ki, bu təkliflər ümumdövlətçilik mövqelərimizə zidd olmasın.

Azərbaycanda bir muxtar respublika - Naxçıvan Muxtar Respublikası var. Keçmişdə bir muxtar vilayət - Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti də var idi. Ermənistanın Azərbaycanla qarşı tərəfi ilə əlaqədar bu məsələ hələ kənarında qalmışdır.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının böyük tarixi, çox dəyərliliyi var. Bu gün fürsətdən istifadə edərək demək istəyirəm ki, Azərbaycanın indiki üçrəngli bayrağı ilk dəfə 1990-cı il noyabrın 17-də Naxçıvanda qaldırılmışdır.

O gün mənim xatirimdədir. Həmin gün Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin iclası qərar qəbul etmişdir ki, muxtar respublikanın rəsmi adındakı «Sovet sosialist» sözləri çıxarılsın. Azərbaycanın əsas ərazisində isə bu proseslər

sonra olmuş, 1991-ci il oktyabrın 18-də müstəqillik haqqında Konstitusiyaya Aktı qəbul edilmişdir. Doğrudur, fevral ayında üçrəngli bayraq Bakıda da qaldırılmışdır.

Yəni demək istəyirəm ki, özünəməxsus tarixi ənənələri olan Naxçıvan Muxtar Respublikası milli-azadlıq, müstəqillik uğrunda hərəkatın həmişə ön sıralarında getmişdir. Şübhəsiz ki, Konstitusiyamızda Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu da öz əksini tapmalıdır. Muxtar respublikanın öz Konstitusiyası var, bu da keçmiş Konstitusiyadır. Şübhəsiz ki, onun da yeni Konstitusiyası yaranmalıdır. Mən belə hesab edirəm ki, Azərbaycan parlamentinə seçkilər günü eyni zamanda Naxçıvan Muxtar Respublikasının parlamentinə seçkilər keçirilməlidir. Bunlar hamısı həm Naxçıvan Muxtar Respublikasının hakimiyyət orqanlarının işində nəzərə alınmalı, həm də bizim Konstitusiyaya komissiyasının işində öz əksini tapmalıdır.

Bir daha qeyd edirəm ki, Konstitusiyanın müddələri ilə əlaqədar olaraq mənim fikirlərim var. Ancaq öz fikirlərimi incələmək istəmirəm. Mən əsas prinsiplər haqqında danışdım. İstəyirəm ki, Konstitusiyaya komissiyasının hər bir üzvü müstəqil, sərbəst olaraq öz fikirlərini deyə bilsin və bunun nəticəsində biz Konstitusiyaya layihəsini hazırlaya bilək.

Xarici ölkələrin səfirlərinin dəvətimizi qəbul etmələrini çox məmnuniyyətlə qeyd edirəm, bu Konstitusiyaya layihəsinin hazırlanmasında imkanları dairəsində bizə kömək etsinlər, öz köməklərini əsirgəməsinlər. Şübhəsiz ki, bu barədə onlara müraciət edəcəyik. Parlament seçkilərinin hazırlanmasında və keçirilməsində bizə yardım göstərmələri barədə mən onlara müraciət edirəm ki, öz dövlətlərinə, beynəlxalq təşkilatlara bizə kömək etmək üçün məlumatlar versinlər. Bir də ki, bu proseslərin tam demokratik şəraitdə keçəcəyini bu gün qəti həyan edərək, eyni zamanda həm bütün dünya ictimaiyyəti

tinə, beynəlxalq təşkilatlara, həm də xarici ölkələrin Azərbaycandakı nümayəndəliklərinə bildirirəm ki, onlar hər bir mərhələdə bizim bu işlərimizdə iştirak edə bilərlər.

Nəhayət, Konstitusiyanın referendumda qəbul olunması günü, onun ərəfəsində, parlament seçkilərinə hazırlıq dövründə, parlament seçkiləri günündə istənilən qədər müşahidəçilərin Azərbaycana gəlib burada iştirak etməsini mən çox müsbət bir hal kimi qəbul edirəm. Ona görə də elan edirəm ki, qapılarımız açıqdır. Mən onları dəvət edirəm və kim bu dəvətimizi qəbul etsə biz onu məmuniyyətlə qəbul edəcəyik. Bunları deyərək bir də bildirmək istəyirəm: bizim məqsədimiz odur ki, nəinki öz biliyimizdən, təcrübəmizdən, tarixi keçmişimizdən istifadə edək, eyni zamanda dünya təcrübəsindən, ümumbəşəri dəyərlərdən, inkişaf etmiş dövlətlərin təcrübəsindən istifadə edərək bu il - 1995-ci ildə müstəqil Azərbaycan dövlətinin gələcək həyatı üçün yeni əsaslar yaradaq. Yəni müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk Konstitusiyasını və demokratik yolla seçilmiş ilk parlamentini yaradaq.

1995 - ci il bizim üçün çox əhəmiyyətli bir ildir və bu tədbirləri həyata keçirəcəyimizə mənim heç şübhəm yoxdur. Güman edirəm ki, ona görə də 1995-ci il bizim üçün böyük bir sıçrayış ili olacaqdır. Şübhəsiz ki, bütün bu tədbirləri həyata keçirmək üçün respublikamızın daxilində ictimai-siyasi vəziyyətin sabitliyini təmin etməliyik.

Bildiyiniz kimi, 1994-cü il oktyabrın əvvəlində dövlət çevrilişinə cəhdlə əlaqədar olaraq biz Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan etmişdik. Sonra fəvqəladə vəziyyətin vaxtını bir neçə dəfə uzatdıq. Bu da mövcud şəraitlə əlaqədar idi. Sonrakı proseslər də fəvqəladə vəziyyətin uzadılmasının zəruri olduğunu təsdiq etdi. Çünki 1995-ci ilin mart ayında dövlət çevrilişinə yenidən cəhd oldu. Siz hamınız bunun şahidi oldu-

nuz. Bu onu göstərdi ki, 1994-cü il oktyabrın əvvəlində Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi və sonrakı dövrlərdə onun vaxtının uzadılması tamamilə əsaslı olmuşdur. Mart ayında dövlət çevrilişinə cəhd olduğuna görə fəvqəladə vəziyyətin müddəti yenə də uzadıldı.

Mən açıq deyim ki, Azərbaycanda ictimai siyasi vəziyyəti pozmağa cəhd edən qüvvələr indi də var. Çünki mart ayında dövlət çevrilişi cəhdi, onun istintaqı, aşkar olmuş sənədlər və faktlar göstərir ki, bu, təkcə Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsinin işi deyildi. XTPD sadəcə bir qüvvə, alət kimi ayrı-ayrı siyasi qüvvələr tərəfindən istifadə olunmuşdur və bu, həqiqətən Azərbaycanda dövləti devirmək, hətta vaxtilə, bəlkə indi də bir-birinə zidd mövqedə olan bir neçə qüvvələrin birləşib respublikada hakimiyyəti dəyişdirmək cəhdi idi. Bu, tamamilə aydındır, bizdə olan məlumatlara görə o vaxt da bizim üçün aydın idi, martdan indiyədək aparılan istintaq da bunu aşkar edib.

Güman edirəm ki, biz yaxın vaxtlarda ümumxalq toplantısı keçirəcək və mart ayından sonrakı dövrü təhlil edəcəyik. Xalqın bizim bu tədbirlərimizə münasibəti tamamilə müsbətdir. Biz dövlətin mövqeyini müdafiə edən, dövlət çevrilişinə cəhd göstərmiş qüvvələrin hamısına qarşı görülən tədbirləri bəyənən on minlərlə məktublar, teleqramlar, sənədlər almışıq. İstintaq da çox şeyi meydana çıxarıb. Ona görə də yəqin ki, yaxın vaxtlarda ümumxalq toplantısı keçirəcəyik, orada bir çox məsələlər aşkar olunacaqdır.

Ancaq indi sadəcə onu deyə bilərəm ki, mart ayında olan dövlət çevrilişi cəhdi təkcə Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsinin işi deyildi, bir neçə qüvvələrin bir yerə toplanmış cəhdi idi. Bu da, şübhəsiz ki, həmin siyasi qüvvələrin, ayrı-ayrı insanların öz şəxsi mənafeələrini, məqsədlərini ümumxalq, ümum-

milli, ümumdövlət mənafeələrindən nə qədər üstün tutduqlarını göstərir. Nəinki üstün tutduqlarını, ümumxalq, ümummillili, ümumdövlət mənafeyini öz şəxsi mənafeələrinə qurban vermək yoluna düşdüklərini açıq-aydın sübut edir. Başqa fikir ola bilməz.

Bu qüvvələrin bəziləri indi dağılıblar, Moskvada, başqa yerlərdə toplaşib ayrı-ayrı hazırlıq işləri görürlər, bəyanatlar verirlər, cəhdlər göstərirlər, daxildə ictimai-siyasi vəziyyəti pozmaq istəyirlər. Ancaq bunlara baxmayaraq, biz hesab etdik ki, artıq fəvqəladə vəziyyəti uzatmaq lazım deyil. Ona görə ki, biz əvvəldən, dövlətin gücünə tamamilə arxayın, ikincisi də xalqın dövləti dəstəklədiyinə və xalqın iradəsinə arxayın. Odur ki, Bakıda fəvqəladə vəziyyətin davam etməsini lüzumlu bilmədik və fəvqəladə vəziyyətin vaxtı daha uzadılmadı.

Şübhəsiz ki, bütün ictimaiyyətin üzərinə, siyasi məsuliyyətdən asılı olmayaraq hər bir şəxsin, hər bir vətəndaşın, habelə hər bir dövlət orqanının üzərinə, hüquq-mühafizə orqanlarının üzərinə çox böyük məsuliyyət qoyur. Eyni zamanda Azərbaycanda sərbəst fəaliyyət göstərən siyasi partiyaların üzərinə böyük məsuliyyət qoyur.

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən siyasi partiyalar, yaxud ayrı-ayrı, cürbəcür, müxtəlif siyasi dünyabaxışı olan şəxslər (bundan asılı olmayaraq) əgər doğrudan da Azərbaycan dövlətçiliyini qorumaq istəyirlərsə, doğrudan da Azərbaycanda hüquqi, demokratik, milli zəminə əsaslanan dünyəvi, sivilizasiyalı dövlət qurulmasını istəyirlərsə, onlar bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün respublikamızda, ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitliyin təmin edilməsinə çalışmalıdırlar, sabitliyin pozulmasına səbəb olan hərəkət etməməlidirlər.

Güman edirəm ki, biz ictimai-siyasi sabitliyi qoruyub saxlamağa hazırıq. Bu sözü deyərkən mən birinci növbədə ancaq və ancaq Azərbaycan xalqının iradəsinə söykənirəm, arxalanıram, bütün Azərbaycan vətəndaşlarının birliyinə, həmrəyliyinə arxalanıram və əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının tam əksəriyyəti sülh və əmin-amanlıq şəraitində daxili ictimai-siyasi sabitlik şəraitində yaşamaq istəyir. Ona görə də hər bir vətəndaş çalışacaq ki, ictimai-siyasi sabitlik daim saxlanılsın, qorunsun və bu da bizim nəinki bu iki tədbiri - Konstitusiyanın qəbul olunmasını və parlament seçkilərinin keçirilməsini, ümumiyyətlə qarşımızda duran bütün vəzifələrin həyata keçirilməsini təmin etsin.

Bizim qarşımızda iqtisadiyyat sahəsində çox böyük vəzifələr durur. İqtisadi vəzifələri yerinə yetirmək üçün biz aqrar sahədə islahatlar keçiririk, yaxın vaxtlarda özəlləşdirmə proqramını müzakirə edəcəyik və özəlləşdirmə prosesinə başlayacağıq. Bu islahatlar və iqtisadiyyat sahəsində tutduğumuz istiqamət Konstitusiyanın layihəsində öz əksini tapmalıdır və biz iqtisadiyyatımızın gələcək yollarını əsas qanunumuzda əks etdirməliyik.

Biz bu tədbirləri həyata keçiririk. Biz artıq dünya ictimaiyyətinin çox dəstəyini almışıq, dünyanın bir çox dövlətlərinin, beynəlxalq təşkilatların, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının - Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Dünya Bankının, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının və başqa bankların dəstəklərini almışıq, bizim təkliflərimiz qəbul olunur. Respublikada iqtisadi islahatlar həyata keçirmək, keçid dövründə iqtisadiyyatın bəzi sahələrini canlandırmaq, inkişaf etdirmək üçün bizə kreditlər ayrılır. Yəni bizim demokratik yolla getdiyimiz artıq sübut edilib və bu demokratik prinsipləri, isla-

hatları həyata keçirmək üçün respublikamıza yardımlar olunur. Belə bir şəraitdə hər bir vətəndaşın borcudur ki, bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün daxili ictimai-siyasi sabitliyin təmin olunmasına nəinki özü riayət etsin, həm də çalışsın ki, bütün pozucu hərəkətlərin qarşısı alınsın.

Güman edirəm ki, biz bunlara da nail olacağıq. Şübhəsiz ki, ictimai-siyasi sabitliyi təmin etmək üçün biz respublikamız üçün əsas məsələ olan Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişənin aradan götürülməsinə nail olmağa çalışırıq. Burada da addımlarımız məlumdur. Biz dəfələrlə bu barədə bəyanatlar vermişik. Güman edirəm ki, indi vaxt almağa ehtiyac yoxdur. Ancaq mən bir daha bəyan edirəm ki, biz bu məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasına çalışırıq və bunun üçün ATƏT təşkilatının Minsk qrupunun fəaliyyəti ilə bağlı hərəkət edirik. Minsk qrupu çərçivəsində aparılan danışıqlar iyunun 15-də Helsinkidə yenidən başlanacaqdır. Biz o görüşlərə hazırlaşırıq. Dünyanın bir çox dövlətləri ilə bu barədə məsləhətlər, görüşlər keçiririk - həm Qərb ölkələrinin, həm də regionumuzda olan ölkələrin xarici siyasət, diplomatik orqanları ilə görüşlər, əlaqələr, danışıqlar aparırıq. Bilirsiniz ki, son vaxtlar respublikamıza ayrı-ayrı ölkələrdən yüksək vəzifəli şəxslər gəlirlər, danışıqlar aparırlar. Bunların hamısı yalnız və yalnız münaqişənin sülh yolu ilə həll olunması, torpaqlarımızın dinc yolla azad edilməsi və qaçqınların öz yerlərinə, yurdlarına qayıtmasına nail olmaq üçündür.

Biz bunları həyata keçirməyə çalışırıq. Güman edirəm ki, bu sahədə də bizə mane olmaq istəyən ayrı-ayrı təxribatçı qruplar xəbərdar olmalı, bilməlidirlər ki, bunlar hamısı respublikamızın tam müstəqilliyini təmin etməyə yönəldilmiş tədbirlərdir.

Seçkilərin keçirilməsi günü barədə mən öz fikrimi söylədim. Konstitusiyanın referendum yolu ilə qəbul olunması gününü parlamentə seçkilər keçirilməsi ilə eyni günə salmaq haqqında da fikrimi demək istərdim. Bu, oktyabr ayında olmalıdır. Məsələn, mən bu gün fikirləşdim ki, oktyabrın ikinci yarısında belə günlər var. 1991-ci il oktyabrın 18-də müstəqillik haqqında Konstitusiya aktı qəbul edilib və bu gün bayram günü elan olunubdur, yəni iş günü deyil. Bu gün də var - oktyabrın 18-i. Parlamentə seçkilər, referendum, ümumiyyətlə istirahət günü, yəni bazar günü keçirilməlidir. Oktyabrın 22-si bazar günüdür. Oktyabrın 29-u da bazar günüdür. Bax, mən bu gün təqvimə baxaraq üç belə gün aradım. Onlardan birini seçib, bu gün qərar qəbul etməsək də, həmin günü nəzərdə tuta bilərik ki, o gün biz həm parlament seçkiləri, həm də Konstitusiyanın qəbul olunması üçün ümumxalq referendumu keçirək.

Oktyabrın 18-i bir də ona görə uyğundur ki, həmin gün Dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya aktı qəbul olunub, bayram günüdür və həmin gün də biz müstəqil Azərbaycanın demokratik Konstitusiyasını qəbul etsək, şübhəsiz ki, Konstitusiyanın qəbul olunduğu bu gün də sonra bayram elan ediləcəkdir. Bu, böyük, tarixi bir gün olacaqdır. İndi ya bu iki günü birləşdirək, yaxud da, ola bilər, başqa bir gün seçək. Mən bu barədə də öz təhlillərimi sizə çatdırıram, ancaq qəti bir fikir demirəm.

Mənim deyəcəyim bu qədər. Bizim bu mərasimə gələn xarici ölkələrin nümayəndələrinə bir daha təşəkkürümü bildirirəm. Sağ olun.

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın Q Ə R A R I

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiyanın aşağıdakı tərkibdə işçi qrupu yaradıldı:

İşçi qrupunun rəhbəri:

Mehdiyev Ramiz Ənvər oğlu - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının rəhbəri

İşçi qrupunun üzvləri:

Rəhimzadə Arif Qafar oğlu	- Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədrinin birinci müavini
Vəliyev Cəfər Cəbrayıl oğlu	- Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədri
Zabelin Mixail Yuryeviç	- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü
Manafova Asya Sərdar qızı	- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvü
Mirzəyev Səfa Abbas oğlu	- Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Katibliyinin Baş katibi

- Ələsgərov** Fuad Murtuz oğlu - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının Dövlət-Hüquq şöbəsinin müdiri
- Əliyev** Şahin Məhərrəm oğlu - Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatının Qanunvericilik və hüquq ekspertizası məsələləri şöbəsinin müdiri
- Hümbətov** Yusif Kərim oğlu - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının Ərazi idarəetmə orqanları ilə iş şöbəsinin müdiri
- Ələsgərov** Murtuz Nəcəf oğlu - M.Rəsulzadə adına BDU-nun rektoru, professor, hüquq elmləri doktoru
- Həsənova** Südabə Cəmşid qızı - Azərbaycan Respublikası Ədliyyə nazirinin birinci müavini
- Səfərov** Niyazi Abdulla oğlu - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatının Qanunvericilik və hüquq ekspertizası məsələləri şöbəsinin müdir müavini
- Axundov** Ağamusa Ağası oğlu - Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktoru

- Məlikova** Məsumə Fazil qızı - Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü
- Əzimova** Rəfiqə Cəlil qızı - Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun aparıcı mütəxəssisi, fəlsəfə elmləri doktoru
- Hüseynov** Lətif Hüseyn oğlu - M. Rəsulzadə adına BDU-nun baş müəllimi, Hüquq elmləri namizədi,
- Əsgərov** Ziyafət Abbas oğlu - M.Rəsulzadə adına BDU-nun baş müəllimi, Hüquq elmləri namizədi,
- İsmayılov** Rövşən Rəhim oğlu - M.Rəsulzadə adına BDU-nun müəllimi
- Rəhimova** Dilarə Qafar qızı - Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Qanunvericilik idarəsinin rəisi

**Komissiyanın sədri,
Heydər ƏLİYEV**

5 iyun 1995-ci il.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN
İYULUN 26-da KEÇİRİLƏN İCLASINDA
KOMİSSİYANIN SƏDRİ,
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN
GİRİŞ SÖZÜ**

İyunun 5-də biz yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın iclasını keçirdik, yeni Konstitusiyanın layihəsinin hazırlanmasına, o cümlədən yeni parlamentə seçkilər keçirilməsi ilə əlaqədar qanun layihəsinin hazırlanmasına dair qərar qəbul etdik. O vaxt bu işləri görmək üçün Konstitusiya Komissiyasının qərarı ilə işçi qrupu yaradıldı. İşçi qrupu həm Konstitusiya layihəsini, həm də parlament seçkiləri keçirmək üçün seçki qanunu layihəsini hazırlamaqla məşğuldur. Bu qrup indiyədək işləyib. Onların bir neçə dəfə görüşləri olub, qrupun üzvləri öz təkliflərini veriblər, mülahizələrini söyləyiblər. Keçən həftənin altıncı günü mən işçi qrupu ilə görüşdüm və seçki qanununun layihəsi barədə onlarla söhbət apardım. yəni onların gördükləri işlər haqqında müəyyən məlumat aldım.

Qeyd etdiyim kimi, komissiya həm Konstitusiyanın, həm də seçki qanununun layihələrini hazırlamalıdır. Seçki günü artıq noyabrın 12-nə təyin olunub. Vaxta çox az qalıb. Ona görə də belə hesab etdik ki, ilk növbədə seçki qanunu layihəsinə baxaq, onu tezliklə qəbul edib, seçkilərə hazırlıq işləri

ilə məşğul olaq. Bundan sonra qısa vaxtda Konstitusiya layihəsinə baxıb onu da müzakirə edək. Buna görə də altıncı gün mən işçi qrupu ilə görüşərkən yalnız seçki qanununun layihəsi ilə maraqlandım. Bizim təxminən 5 saatdan artıq söhbətimiz oldu. İşçi qrupu üzvlərinin demək olar ki, hamısı çıxış etdi, hərə öz fikrini dedi. Mən hər kəsin öz fikrini deməsi üçün imkan yaranmasına çalışdım. Güman edirəm ki, həmin iclasda belə bir şərait yarandı və qrupun üzvləri sərbəst olaraq öz fikirlərini dedilər.

Qrupun iclasında bir neçə məsələ haqqında - müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk parlamentinin birpalatalı, yaxud ikipalatalı olması barədə fikir müxtəlifliyi meydana çıxdı. Sonra bu seçkilərin hansı qayda ilə - majoritar sistem, proporsional sistem, yaxud qarışıq sistem üzrə keçirilməsi barədə və digər məsələlər, o cümlədən parlament üzvlərinin sayı haqqında da müxtəlif fikirlər söyləndi.

İşçi qrupunun iclasında biz belə qərara gəldik ki, bu fikir mübadiləsi ilə əlaqədar olaraq layihələrin üzərində bir də iş aparılsın və biz onu Konstitusiya komissiyasında müzakirə edək. Bilirsiniz ki, əvvəldən də bir neçə layihə var idi. Birpalatalı parlamentin yalnız majoritar sistem üzrə seçilməsi, birpalatalı parlamentin qarışıq, yəni majoritar və proporsional sistem üzrə seçilməsi, ikipalatalı parlamentin yuxarı palatasının majoritar, aşağı palatasının qarışıq - majoritar və proporsional sistem üzrə seçilməsi, birpalatalı parlamentə yalnız proporsional sistem əsasında seçkilər keçirilməsi haqqında layihələr vardır.

İşçi qrupunda apardığımız müzakirələr nəticəsində mən Konstitusiya komissiyasının müzakirəsinə bu gün iki layihə təqdim etmişəm. Layihələrdən birincisi birpalatalı parlamentin qarışıq - majoritar və proporsional, ikincisi ikipalatalı par-

lamentin yuxarı palatasının majoritar, aşağı palatasının qarışıq - majoritar və proporsional sistem üzrə seçilməsindən bəhs edir.

İki layihəni isə mən Konstitusiyaya komissiyasına təqdim etmirəm, çünki aparılan müzakirələrdə biz belə fikrə gəldik ki, təqdim olunan layihələr respublikamızda parlament seçkilərini demokratik şəraitdə keçirmək üçün daha əsaslı, daha əlverişlidir. Birpalatalı parlamentin yalnız majoritar sistem əsasında keçirilməsi barədə layihəyə şübhəsiz ki, etiraz etmək mümkün deyil. Çünki dünyanın ən demokratik dövlətlərinin çoxunda, dünya təcrübəsində ən demokratik seçki sistemi majoritar sistem hesab olunur. Doğrudur bəzi ölkələrdə parlamentə seçkilər proporsional sistem, bəzilərdə isə qarışıq sistem üzrə keçirilir.

Məsələn, demokratiyanın ən geniş inkişaf etdiyi Qərb ölkələrində, o cümlədən bütün sahələrdə təcrübəsinə istinad etdiyimiz ABŞ-da seçkilər ancaq majoritar sistem əsasında keçirilir. Fransada da belədir.

Bu məsələ ilə əlaqədar biz respublikadan kənarada olan mütəxəssisləridə bu işə cəlb etmişdik. Mən onların bəziləri ilə söhbət aparmışam. Onlar məsləhət görürlər ki, respublikamızın şəraitini - keçid dövrünü, müharibəni, ərazimizin 20 faizindən çoxunun Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altında olmasını, ölkəmizdə bir milyondan artıq qaçqının olmasını nəzərə alaraq yalnız majoritar sistem tətbiq edilsin. Bizə belə təkliflər, tövsiyələr çox verilib. Fikirləşdik, müzakirə etdik; işçi qrupunun iclasında belə qərara gəldik ki, bu fikirlərin hamısı doğrudur, majoritar sistem həqiqətən demokratik bir seçki sistemidir, respublikamızın indiki dövrü üçün çox uyğundur. Lakin Azərbaycanda bir çox partiyalar olduğuna, onlar seçkilərdə iştirak etməyə böyük hə-

vəs göstərdiklərinə görə və respublikamızda parlament seçkilərində bir yenilik yaratmaq üçün biz belə fikrə gəldik ki, seçkilər qarışıq sistem əsasında keçirilsin. Ona görə də həm majoritar sistem əsasında, həm də tam proporsional sistem üzərində qurulmuş layihələri sizin müzakirənizə çıxarmıram.

Mən tam proporsional sistem üzrə hazırlanmış layihə haqqında da öz fikrimi deyə bilərəm. Bilirsiniz ki, bu seçkilər barədə müzakirələrimiz, söhbətlərimiz başlandıqdan indiyədək bir prezident kimi mən hələ heç bir sistem haqqında öz fikrimi deməmişəm ki, hansı sistem, hansı parlament quruluşu bizim üçün uyğundur. İşçi qrupunda apardığımız beş saatlıq müzakirədə də bunu demədim. Yəqin məlumdur, - mən istəmirəm ki, öz sözümlə kiməsə təsir edim, istəyirəm tam sərbəstlik olsun. Amma bir halda ki, indi mən sizin müzakirənizə iki layihə çıxarıram, müzakirəyə çıxarmadığım layihələr barədə öz fikrimi deyirəm.

Birpalatalı tam majoritar sistem barədə fikrimi dedim və bir də təkrar edirəm ki, bu, doğrudan da demokratik, bizim üçün ən uyğun bir sistemdir. Ancaq respublikamızda çoxlu siyasi partiyalar mövcud olduğuna və onlar seçkidə fəal iştirak etmək haqqında bəyanatlar verdiklərinə görə, həmin bəyanatları nəzərə alaraq mən tam majoritar sistemi bu gün müzakirəyə çıxarmıram. Əgər komissiya üzvləri təkid etsələr həmin layihəni də müzakirə etmək olar. Tam proporsional sistem üzrə layihəni də müzakirəyə ona görə çıxarmıram ki, - bu barədə fikrimi indiyədək deməmişəm, lakin indi demək istəyirəm - bu layihə respublikamız üçün heç də uyğun deyildir.

Azərbaycanda siyasi partiyalar təzə yaranıb. Cəmiyyətimizdə partiyalaşma prosesi ilkin dövrünü yaşayır. Parti-

yaların əksəriyyəti kiçikdir. Özlərini çox böyük partiyalar hesab edən partiyalar da hələ respublikamızın əhalisinin bütün təbəqələrini və bütün bölgələrini təmsil etmirlər. Mərkəzi seçki komissiyasının sədri **Cəfər Vəliyev** işçi qrupunun iclasında belə məlumat verdi ki, respublikadakı bütün partiyaların hamısının bir yerdə üzvlərinin sayı cəmi 450 minə yaxındır. Əgər belə isə, demək, onlar 7 milyon 500 min əhalinin hamısını şübhəsiz ki, təmsil edə bilməzlər. Ona görə də əgər biz tam proporsional sistem üzrə seçki aparsaq, onda parlament seçkilərində əhalinin hamısının rəyini ala bilməyəcəyik. Çünki partiyalar əhalinin hamısını təmsil etmirlər. Yenə də deyirəm, bir halda ki, respublikamızda cəmiyyətin partiyalaşma prosesi ilk addımlarını atır, partiyalar hələ tam formalaşmayıb, ən böyük partiyalar da - əgər onlar özlərini çox böyük hesab edirlərsə - hələ cəmiyyətdə lazımi nüfuz qazanmayıblar, ona görə də biz seçkiləri yalnız proporsional seçki sistemi üzrə keçirə bilmirik. Bax buna görə mən bu layihəni də müzakirəyə çıxarmıram.

Beləliklə, müzakirəyə iki layihə çıxarılır: birincisi - birpalatalı parlament, qarışıq - majoritar və proporsional sistem üzrə, ikincisi - ikipalatalı parlament, yuxarı palata majoritar, aşağı palata - qarışıq - sistem üzrə. İşçi qrupunun iclasında fikir müxtəlifliyi olduğuna görə mən bu layihələrin ikisini də müzakirəyə çıxarıram.

Bu layihələr sizə paylanıb. Güman edirəm ki, siz bu layihələri artıq oxumusunuz, ola bilər, onların üzərində işləyib təhlil edə bilmisiniz. Əlbəttə, layihələr sizə paylandığına görə məruzəyə ehtiyac olmadı. Ancaq yenə də qoy birpalatalı parlament layihəsi haqqında **Şahin Əliyev**, iki-

palatalı parlament layihəsi barədə **Səfa Mirzəyev** qısa məlumat versin.

* * *

Təqdim olunan layihələr barədə Prezident Aparatının şöbə müdiri Şahin Əliyevin və Ali Sovet Katibliyinin baş katibi Səfa Mirzəyevin məlumatları dinlənildi. Sonra hər iki natiq komissiya üzvlərinin suallarına cavab verdi.

Daha sonra layihələrin müzakirəsi başlandı.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev komissiyanın iclasında yekun sözü söylədi.

«Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsinin bəyənilməsi və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edilməsi barəsində

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasını Hazırlayan Komissiyanın QƏRARI

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasını hazırlayan Komissiya 1995-ci il 26 iyul tarixində «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsini müzakirə edib **qərar alır**:

1. «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsi bəyənilsin.

2. «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun layihəsinin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim edilməsi tövsiyyə edilsin.

Heydər ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,
Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasını
Hazırlayan Komissiyanın sədri

Bakı şəhəri, 26 iyul 1995-ci il

AZƏRBAYCANIN YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN AVQUSTUN 16-da KEÇİRİLƏN GENİŞ İCLASINDA KOMİSSİYANIN SƏDRİ, RESPUBLİKA PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİ

Hörmətli komissiya üzvləri, iclas iştirakçıları!

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını hazırlayan komissiyanın növbəti iclasıdır. Bu iclasda biz indiyədək gördüyümüz işlərin yekunu, eyni zamanda konstitusiyaya layihəsinin hazırlanması haqqında danışmaq məqsədindəyik.

Xatirinizdədir ki, bu il iyun ayının 5-də konstitusiya komissiyasının ilk iclası keçirildi. O vaxt biz konstitusiya komissiyasının qarşısında duran bu vəzifələri müəyyən etdik: Birincisi - Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının layihəsini, ikincisi - Azərbaycan Respublikasının parlamentinə seçkilər üçün qanun layihəsini hazırlamaq.

Seçkilərin keçirilməsi vaxtını müəyyən etdiyimizə görə qanun layihəsinin konstitusiyaya layihəsindən öncə hazırlanmasını lazım bildik. Çünki biz bu il parlament seçkiləri keçirməliyik. Bildiyiniz kimi, parlamentə seçkilər noyabrın 12-nə təyin olunub.

Beləliklə, konstitusiyaya komissiyası birinci növbədə öz işini Milli Məclisə, yəni Azərbaycanın parlamentinə seçkilərin keçirilməsi ilə əlaqədar qanun layihəsinin hazırlanmasına həsr etdik. Biz konstitusiyaya komissiyasının bir neçə iclasını keçirdik və ilk iclasda bu layihələrin hazırlanması üçün işçi qrupu ayırdı. İşçi qrupu xeyli müddət işlədi. seç-

ki qanunu layihəsinin bir neçə variantını hazırladı. Onlara konstitusiyaya komissiyasında baxıldı və nəhayət, komissiyanın ümumi fikrini əks etdirən layihə meydana çıxdı. Seçkilərin keçirilməsi haqqında qanunun həmin layihəsi Milli Məclisə təqdim olundu. Milli Məclis bu layihəni müzakirə etdi.

Konstitusiyaya komissiyası tərəfindən, mənim tərəfindən təqdim edilmiş bu layihə ilə yanaşı, Milli Məclisdə başqa layihələr də irəli sürüldü və Milli Məclis öz iclaslarında onları da nəzərdən keçirdi, bu layihələr də müəyyən qədər müzakirə olundu. Bütün bunların nəticəsində avqustun 12-də Milli Məclis konstitusiyaya komissiyası tərəfindən təqdim olunmuş layihəni müzakirə edib seçkilər haqqında qanun qəbul etdi. Bu qanun artıq qəbul olunub və mən dünən bu qanunu imzalamışam.

Bu gün mən konstitusiyaya komissiyasının üzvlərinə, işçi qrupuna və buraya dəvət olunan şəxslərə bildirmək istəyirəm ki, bu qanun çox gərgin, səmərəli işin nəticəsində meydana çıxıbdır. Konstitusiyaya komissiyasında əvvəldən qarşımıza qoyduğumuz məqsəd bundan ibarət idi ki, seçkilər haqqında qanun konstitusiyaya qanunudur, qəbul edəcəyimiz konstitusiyanın bir bölməsi, bir hissəsidir. İstiqamət bundan ibarət olub ki, biz həm konstitusiyamızı, həm parlamentin təşkil olunmasını bu strateji yolumuz əsasında qurmalıyıq. Yəni konstitusiyamız da, yaradacağımız parlament də və parlamentin yaradılması üçün keçirilən seçkilər də respublikamızda seçilən həmin strateji məqsəddə - Azərbaycanın müstəqilliyi, respublikamızda hüquqi, demokratik, sivilizasiyalı, dünyəvi dövlət qurulması, ölkəmizin həyatında - iqtisadiyyatda, sosial sahədə ciddi dəyişikliklər edilməsi və Azərbaycanın bir müstəqil dövlət kimi yaşaması məqsədinə uy-

ğun olmalıdır: həm seçki qanunu, həm də konstitusiyamız, əsas qanunumuz. Bizim təqdim etdiyimiz layihə məhz bu tələbləri əks etdirən bir layihə idi. Milli Məclisdə də bütün müzakirə bu istiqamətdə getmişdir və müzakirə nəticəsində qanun qəbul olunmuşdur.

Mən Milli Məclisdə müzakirədən sonra təqdim olunmuş qanun sənədini imzalayarkən şübhəsiz ki, onu çox diqqətlə oxudum və verilmiş layihə ilə qəbul edilmiş qanun arasındakı fərqlərə xüsusi diqqət yetirdim. Bu baxımdan deyə bilərəm ki, birincisi, təqdim olunmuş layihə Milli Məclis tərəfindən prinsip etibarını ilə qəbul olunubdur və demək, konstitusiyaya komissiyasının hazırladığı layihəni Milli Məclis də bəyənib və qəbul edibdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, prinsiplər qəbul olunaraq, eyni zamanda, verilmiş layihə üzərində çox iş gedibdir. Müzakirə zamanı verilən təkliflər, düzəlişlər, dəyişikliklər çox diqqətlə təhlil olunub, baxılıb və onların bir çoxu qəbul edilmiş qanunda öz əksini tapıbdir.

Mən hesab edirəm ki, təqdim olunmuş layihə üzərində Milli Məclis çox səmərəli iş aparıbdir. Biz bunu bilirik, televiziya vasitəsilə ictimaiyyətimiz də bununla tanış olubdur. Müzakirə çox demokratik, işgüzar şəraitdə keçibdir və bütün təkliflər, mülahizələr nəzərə alınıb, müzakirə edilib, hansı qəbul edilə bilərsə - qəbul olunubdur. Ona görə də indi mənim imzaladığım bu qanun təqdim olunmuş layihəyə nisbətən şübhəsiz ki, xeyli təkmilləşibdir, onun üzərində çox iş aparılıbdır. Mən bu qanunu çox məmnuniyyətlə imzalamışam.

Bu qanunu imzalayarkən onun hər sətirini, sözünü bir daha oxudum, nəzərdən keçirdim. Çünki bu, çox ciddi sənəddir və onu bu gün meydana çıxarıyıq. Deyə bilərəm ki, burada az

bir səhifə tapmaq olar ki, orada hansısa dəyişiklik, düzəliş edilməsin. Bir də qeyd edirəm, layihədə əksini tapmış prinsipial müddəaların hamısı qəbul olunub və Milli Məclisin də rəyini alıbdır. Ancaq eyni zamanda layihədə çox dəyişikliklər, düzəlişlər edilibdir və bunlar hamısı da onun qanun səviyyəsinə gətirilib çıxarılmasını, təkmilləşdirilməsini təmin edibdir.

Bu baxımdan Milli Məclisin gördüyü işlər layihəni təkmilləşdirib və hesab edirəm ki, qanun demokratik prinsiplərə cavab verən, demokratik parlament yaratmaq üçün əsas olan və ümumiyyətlə respublikamızda dövlət quruculuğu sahəsində apardığımız işlər sırasında çox görkəmli yer tutan bir sənəddir. Mən hesab edirəm ki, bu qanunun qəbul olunması respublikamızda dövlət quruculuğu sahəsində görülən işlərin bir mərhələsidir, addımıdır, bir irəliləyişdir. Bu da bir daha sübut edir ki, biz tutduğumuz yol ilə gedirik. Azərbaycanda demokratik hüquqi, dünyəvi dövlət qurmağı nəinki elan etmişik, biz onu həyata keçiririk və bu sahədə çox dəyərli addımlar atırıq.

Bütün bunlara görə mən sizin hamınızı təbrik edirəm. Konstitusiyə komissiyasının, işçi qrupunun üzvlərini təbrik edirəm və gördüyünüz işə görə təşəkkür edirəm. Milli Məclisə təşəkkürümü bildirirəm və onun üzvlərini gördükləri iş münasibətilə təbrik edirəm. Bir daha deyirəm, hesab edirəm ki, biz hamımız bir yerdə böyük bir iş görmüşük və bu iş özünün çox gözəl nəticələrini verəcəkdir.

Bu gün mən tam qətiyyətlə deyirəm və bütün dünyaya bəyan edirəm ki, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq üçün Azərbaycan Respublikasını öz tutduğu yol ilə - demokratiya yolu ilə aparmaq üçün biz ciddi iş görmüşük, böyük addım atmışıq və bununla da müstəqil

dövlətimizin hansı yolla getdiyini dünyaya bir daha sübut edirik.

Bu qanun qəbul olunarkən, yaxud qəbul olunandan sonra müxalifət dairələrində, qəzetlərdə bəyanatlar verilib ki, guya bu antidemokratik bir qanundur, burada demokratiyadan heç əsər yoxdur. Mən ilk məlumatı Moskva televiziyasından dinlədim, dedilər ki, Azərbaycan Milli Məclisi seçkilər haqqında qanun qəbul edib, ancaq Milli İstiqlal Partiyasının nümayəndəsi bəyan edir ki, müxalifətin verdiyi təkliflərin heç birisi orada qəbul olunmayıb, öz əksini tapmayıb. Sonra müxalifət qəzetlərində belə bəyanatlar verilib ki, guya bu, demokratiyaya uyğun deyil, yaxud antidemokratik qanundur və verilən təkliflər öz əksini tapmayıb.

Şübhəsiz, müxalifət həmişə çalışır ki, iqtidara qarşı bir irad tapsın, onu tənqid etsin. Ancaq hər şeyin bir dərəcəsi, həddi olmalıdır və əgər biz sivilizasiyalı dövlət qururuqsa, hər şey sivilizasiya çərçivəsində olmalıdır. Amma sivilizasiyadan kənara çıxıb cılız bəyanatlar vermək, ifadələr işlətmək nə bəyanat verənlərin özlərinə hörmət gətirir, nə də cəmiyyətimizin daha da birləşməsinə, möhkəmlənməsinə xidmət edir. Mən buna çox təəccüb edirəm. Çünki bu layihədə edilən bütün dəyişiklikləri, əlavələri mən sizə nümayiş etdirə bilərəm ki, hansı maddədir, hansı sətirdir, hansı sözdür, hansı ifadədir. Mənə məruzə etmək üçün bütün bunların altından qırmızı xətlər çəkilib. Baxın, məsələn, bir səhifənin üçdə bir hissəsində qırmızı xətlər çəkilib. Mən hər bir səhifəni sizə göstərə bilərəm. Bu nə deməkdir? Demək, bu ya tamam dəyişilib, yaxud burada ciddi dəyişikliklər olubdur. Məsələn, gördüyünüz bu böyük abzas, səhifənin üçdə bir hissəsi dəyişilib.

Mən vaxt almaq istəmirəm və buna ehtiyac da yoxdur, heç sübut etməyə də lüzum yoxdur. Mən bunları sadəcə olaraq deyirəm. Ona görə yox ki, kiməsə nəyisə sübut etmək istəyirəm. Ona görə ki, bizim həmkarlarımız, o cümlədən müxalifətdə duran vətəndaşlarımız, bizimlə bərabər Azərbaycanın bu günü və gələcəyi haqqında düşünməli olan adamlar - əgər onlar həqiqətən də, düşünürlərsə, onlar gərək ədalətli olsunlar. Deyə bilərəm ki, parlamentin sədri Rəsul Quliyev son iclasda rəqəmlər gətirdi: neçə nəfər çıxış edib, nə qədər təklif verilib, nə qədər təklif qəbul olunubdur - bunlar hamısı məlumdur. Ancaq eyni zamanda onu deyə bilərəm və bu məlumatları mənə veriblər ki, buradakı dəyişikliklərin, əlavələrin çox hissəsini Məclisin elə müxalifətdə olan üzvləri veriblər və bunlar qəbul edilib, qanunda öz əksini tapıbdır. Belə olan halda gərək nə qədər ədalətsiz olasan və gedib deyəsən ki, müxalifətin verdiyi təkliflərin heç biri qəbul olunmadı, yaxud bu qanun antidemokratikdir.

Bu qanuna antidemokratik deyən kimdir? Müxalifətdə olan adamlar. Nəyə görə deyirlər? Bu qanun parlament seçkilərinin hazırlanması, keçirilməsi üçün dünyanın bütün ölkələrində, inkişaf etmiş demokratik ölkələrdə qəbul olunan qanunların hamısına uyğundur. Mən tam qətiyyətlə deyə bilərəm ki, keçmiş Sovetlər İttifaqına mənsub olmuş, indi Müstəqil Dövlətlər Birliyində olan dövlətlərin parlament seçkiləri haqqında qəbul etdiyi qanunların heç birisindən bu qanun demokratiya nöqtəyi-nəzərindən aşağı səviyyədə deyil, bəlkə də çoxundan yuxarı səviyyədədir.

Bu bir həqiqətdir. Belə olan halda, bunun nəyinə antidemokratik deyirsiniz? Nə barədə müzakirələr gedirdi? Birincisi, seçkilər proporsional, yaxud majoritar sistem üzrə keçirilsin? Bu məsələlər Məclisdə müzakirə olunubdur, mən vaxt

almaq istəmirəm. Sadəcə olaraq, mən bu qanuna imza atdığıma görə öz fikrimi demək istəyirəm. Bilirsiniz ki, konstitusiyaya komissiyasında bu məsələlər müzakirə olunarkən mən hamını dinləyirdim, heç vaxt öz fikrimi söyləməyirdim. İstəyirdim ki, hər kəs öz sözünü, fikrini sərbəst desin. Çünki hər bir təklifdən, sərbəst deyilən hər bir fikirdən hansısa dəyərli, xeyirli bir şey götürmək olar.

Ancaq indi ki, hər şey qurtarıb - biz layihəni təqdim etmişik, Milli Məclis müzakirə edib, qanun artıq qəbul olunub, mən də onu imzalamışam, - ona görə də mən bu barədə bir neçə kəlmə öz fikrimi demək istəyirəm.

Müxalifətdə olan bəzi şəxslər nə iddia edirdilər. İddia edirdilər ki, bu qanunun demokratik olması üçün gərək deputatların 50 faizi proporsional, 50 faizi majoritar sistem üzrə seçilsin. Harada yazılıb ki, bu demokratikdir, o demokratik deyil? Allahın göndərdiyi hansı kitabda yazılıb? Axı, bizim Qurani - Şərifdən başqa bir müqəddəs kitabımız yoxdur. Hər bir xalq, hər bir dövlət, ölkə öz dövlətini, ölkəsini özünün daxil, tarixi ənənələrinə, dünya təcrübəsinə əsaslanaraq qurub. Biz də həm öz tarixi ənənələrimizi, həm daxili mədəniyyətimizi, həm xalqımızın mentalitetini nəzərə almışıq, eyni zamanda bütün dünya təcrübəsinə təhlil etmişik, nəzərdən keçirmişik, onlardan bəhrələnməmişik, istifadə etmişik və bu səbədi təqdim etmişik. Amma harada yazılıb ki, 50 faiz proporsional, 50 faiz majoritar olsa bu, demokratikdir, ancaq 80 faiz majoritar, 20 faiz proporsional olsa bu antidemokratikdir? Bu, harada yazılıbdır? Bunu kim iddia edir? Buna görə deyə bilərəm ki, bu antidemokratikdir?

Başqa elə bir məsələ yoxdur, mübahisə bunun üstündə gedir: nə qədər deputat olmalıdır? Məsələn, kimsə deyir ki, gərək deputatların sayı 160 olsun, biri deyir ki, 150 nəfər olsun.

Harada yazılıbdır ki, 150, yaxud 160 olmalıdır? 1990-ci ildə, kommunist rejimi vaxtında Azərbaycanda parlament 360 deputatdan ibarət seçilibdir. Bu 360 deputatdan ibarət parlamentti indi müxalifətdə olan adamlar zorla gətirib 50 nəfərə çatdırıblar. 50 nəfərlik parlament 1992-ci ildən indiyədək fəaliyyət göstərir. Nöqsanları kənara qoysaq, elə bu parlamentdə çox iş görübdür. İndi necə ola bilər ki, 50 nəfərlik parlamentlə biz 1992-ci ildən 1995-ci ilin sonunadək işləyirik, amma deyirlər ki, 125 nəfərlik parlament azdır, gəlin bunu ya 150, 145, yaxud 160 nəfərə çatdıraq. Biri istəyir 160 olsun, biri istəyir 145, 140 olsun. Yaxşı, bunun fərqi nədir. Yaxud bunların hansı əsasdır ki, 160 nəfər 125-dən daha da demokratikdir?

Bir də, axı, respublikamız o qədər də böyük deyil, o qədər vəsaitimiz yoxdur ki, 160, ya 170, 190 deputat seçilsin. Parlamentdə kimsə deyib ki, Ermənistanda parlamentə 190 deputat seçilib, biz niyə seçə bilmirik? Əgər siz Ermənistandan özünüzdə, necə deyərlər, təcrübə götürmək istəyirsinizsə, gedin götürün. Ancaq axı, heç bunun da bir əsası yoxdur. Biz demirik ki, onlar bunu niyə ediblər?

Başqa bir prinsipial şey yoxdur. Nəyə görə bəyanat verirlər ki, bu, antidemokratikdir, yaxud du başqa bir qəzətdə yazılıb ki, bu müxalifətin boğulmasıdır, nəyə görə? Parlamentdə bunu dəfələrlə deyiblər, mən yenə də deyirəm.

Dünən Milli Məclis siyasi partiyalarla əlaqədar çox gərəkli, dəyərli bir müzakirə apardı. Mən televiziya ilə əvvəldən axıradək ona baxdım, onu dinlədim. Hesab edirəm ki, vətəndaşlarımız da, respublikada yaşayan insanlar da bunu gördülər. Əgər kimsə görmədisə, yəqin görə bilər ki, bu partiyalar nədən ibarətdir və kimdən ibarətdir.

Siyasi partiyalar belə bir vəziyyətdə olduğu halda indi nə cür iddia etmək olar ki, partiyalara şərait yaratmaq üçün deputatların 50 faizi proporsional sistem üzrə seçilsin? İkincisi, hər bir partiya majoritar sistem üzrə istədiyi dairədən öz namizədini verib keçirə bilər. Əgər bu partiyanın doğrudan da nüfuzu varsa, həmin partiya hansı dairədən istəyir, getsin öz namizədini versin və oradan da keçirsin. Buna kim mane olur? Adı bir adam gedib bir dairədən majoritar sistem üzrə seçilmək istəyir, bu hüququ alıb və seçiləcəkdir. Bəs nə üçün partiyaya mənsub olan adam gedib oradan seçilə bilməz, nə üçün? Ona görə ki, o, partiyaya mənsubdur? Milli Məclisdə bu rəqəmləri gətirdilər ki, respublikamızda 4 milyon 300 minə yaxın seçici var, ancaq dedilər ki, partiyaların üzvlərinin sayı cəmi 410 min nəfərdir. Dünənki müzakirələrdən mən belə başa düşdüm ki, bu 410 minin özü də çox böyük şübhə altındadır. Əgər bir çox partiyalar min nəfər adamın siyahısını gətirib qeydiyyatı verə bilməyiblərsə bu haradan 410 min ola bilər?

Məsələn, bu qanunun müzakirəsində çox fəal iştirak edən Etibar Məmmədovla - onun təkliflərinin bir qismi bu qanunda öz əksini tapıb və bu çox yaxşıdır - bir-iki dəfə görüşmüşəm və mənimlə söhbət zamanı o deyib ki, gəlin bütün partiyaları seçkilərə buraxmayaq, seçkilərə o partiyalar buraxılsın ki, onların respublika rayonlarının yarısından çoxunda nümayəndəlikləri var. Çünki onda onlar ümummilli partiyalar olacaqlar, əgər nümayəndəlikləri yoxdursa, ümummilli partiya olmayacaqlar. Mən bununla razı deyiləm. Etibar Məmmədov bunu nə əsasla irəli sürür, mən başa düşürəm. Necə yəni yarısından çoxu, yarısından azı? Bəlkə başqası durub deyər ki, 40 faizindən çoxu, ya 40 faizindən azı; O birisi deyər ki, 60 faizindən çoxu, yaxud 60 faizindən azı; bir başqası da de-

yər ki, nə üçün, mən partiyanı yaratmışam, bəlkə də mənim partiyamın rayonların bir neçəsində təmsilçisi yoxdur, amma bu o demək deyil ki, mənim partiyam yoxdur.

Bu təklifin özü elə antidemokratik bir təklifdir. Tamamilə antidemokratik təklifdir. Bu, iradi bir təklifdir; «Belə istəyirəm, qoy belə olsun». Nəyə görə? Çünki Etibar Məmmədov belə hesab edir ki, respublikanın rayonlarının ya hamısında, ya da yarısından çoxunda onun partiyasının nümayəndələri var. Amma bəziləri deyir ki, respublikanın rayonlarının yarısından azında, yaxud da ki, çoxunda yoxdur. Ona görə də onun partiyası yaxşı şərait alacaq, o biri partiyalar isə yox. Onda axı, o biri partiyaların hüquqları tapdalanır. Bunu nə cür qəbul etmək olar? Yaxşı olar ki, hər bir partiya - rayonların hamısında, azında və yaxud çoxunda nümayəndəsi varsa, əgər bu qanun çərçivəsində həqiqətən partiyadırsa, qoy seçkilərdə iştirak etsin.

Mən də deyə bilərəm ki, bundan savayı başqa bir şey görmədim ki, müxalifət tərəfindən təklif edilsin və o, qəbul olunmasın. Hər halda Rəsul Quliyev də mənə məlumat verdi, sonra mən çalışırdım ki, parlamentin bu sahədəki müzakirələrinə televiziya vasitəsilə baxam.

Əgər müxalifətin təklifləri məhz bundan ibarətdirsə ki, deputatların 50 faizi, ya 20 faizi, yaxud nə qədəri proporsional sistem üzrə seçilsin və başqa bir şey deyilsə, buna görə bütün qanunu - mən hesab edirəm ki, çox dəyərlı bir qanunu, Azərbaycan Respublikasının tarixində ilk dəfə qəbul olunan demokratik bir sənədi bu cür hörmətdən salmaq, yaxud ona ləkə yaxmaq, onun haqqında belə sözlər demək ədalətsizlikdir. Ümumiyyətlə, belə ədalətsiz ifadələrdən əl çəkmək lazımdır.

Bir daha deyirəm, mən hesab edirəm ki, qəbul olunmuş qanun dünya demokratiyası prinsiplərinə uyğun bir qanundur, inkişaf etmiş demokratik dövlətlərin həyata keçirdikləri seçki sistemlərinə uyğun bir qanundur. Bu qanun Azərbaycanda demokratiyanın inkişaf etməsinə irəliyə getməsinə çox kömək edəcəkdir və çox böyük yollar açacaqdır. Sadəcə, lazımdır ki, hər bir vətəndaş, hər bir kəs, hər bir partiya parlament seçkilərində iştirak etmək istəyirsə, bu qanuna riayət etsin və öz fəaliyyətini bu qanun çərçivəsində göstərsin. Biz demokratiyanı bu yolla daha da inkişaf etdirə bilərik.

İndi qanun qəbul olunubdur və qarşımızda duran vəzifə bu qanunun həyata keçirilməsidir. Qarşımızda çox böyük iş durur. Çünki bu qanunun qəbul edilməsi nə qədər ağır, çətin idisə, onun həyata keçirilməsi, yəni parlamentə seçkilərin keçirilməsi ondan qat-qat çətinləşir, ağırdır.

Noyabrın 12-də parlamentə seçkilər keçirilməlidir. Qanunda bütün tədbirlərin hər birinin vaxtı, müddəti, qaydası öz əksini tapıbdir. Hamı çalışmalıdır ki, bu qanunun bütün müddəaları vaxtılı-vaxtında yerinə yetirilsin. Qanunun həyata keçirilməsini Mərkəzi seçki komissiyası təmin edəcəkdir. Mərkəzi seçki komissiyasının sədri Cəfər Vəliyev seçilibdir. Güman edirəm ki, Milli Məclisin qarşısındakı iclasında Mərkəzi seçki komissiyasının üzvləri seçiləcəkdir. Mərkəzi seçki komissiyası artıq işə başlamalıdır və hesab edirəm ki, Cəfər Vəliyev işə başlayıbdir.

Eyni zamanda yerli icra hakimiyyəti orqanları, ümumiyyətlə icra orqanlarının hamısı bu işə qoşulmalıdır və Mərkəzi seçki komissiyasına kömək etməlidirlər. Milli Məclis, Mərkəzi seçki komissiyası, icra orqanları birlikdə bu qanunun həyata keçirilməsini təmin etməlidirlər.

Biz istəyirik ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin demokratik parlamentini yaradaq. Hər bir yeni seçkiyə gedəndə, şübhəsiz ki, həm bu seçkidə iştirak etmək istəyən adam, partiya, həm də dövlət öz platformasını müəyyən edir. Biz seçkilərə nə ilə, hansı platforma ilə gedirik? Müstəqil Azərbaycan Respublikası dövlətinin bu barədə platforması aydındır. Biz dövlət quruculuğunda strateji yolumuzu, məqsədlərimizi dəfələrlə bəyan etmişik. Mən bu gün bir daha demək istəyirəm ki, bu seçkilərdə Azərbaycanın dövlətçiliyi mövqeyindən çıxış edən və seçkilərdə iştirak etmək istəyən partiyalar, ayrı-ayrı şəxslər dövlətmizin həyata keçirdiyi xətti əsas götürməlidir. Bu, nədən ibarətdir? Birinci növbədə, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, xalqımızın Milli azadlığını böyük bir sərvət kimi qəbul edib onu əbədi etməkdir. Bu, bizim məqsədimizdir, heç kəs bizi bu yoldan döndərə bilməz və bu yolla gedirik.

İndi müstəqil Azərbaycan dövlətinin qarşısında duran ən böyük vəzifələrdən biri respublikanın pozulmuş ərazi bütövlüyünü bərpa etməkdir. Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində respublikamızın ərazi bütövlüyü pozulub. Ərazimizin bir hissəsi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının həyatında bu ən ağır, ən çətin və ən dözülməz bir haldır.

Hər bir dövlətin müstəqilliyini nümayiş etdirən prinsiplərdən biri onun ərazi bütövlüyü, sərhədlərinin toxunulmazlığıdır. Respublikamızın ərazi bütövlüyü pozulub, ölkəmizin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olan, beynəlxalq təşkilatların tanıdıqları sərhədləri, hüdudları pozulubdur. Respublikanın ərazi bütövlüyü bərpa olunmalıdır. Bilirsiniz ki, biz bu sahədə ardıcıl fəaliyyətdəyik, bütün vasitələrdən istifadə

edirik və bundan sonra da istifadə edəcəyik. On beş aydır ki, atəş dayandırılıb, atışma yoxdur, güllə səsi, şəhidlər gəlmir. Şübhəsiz ki, bu, məsələnin həll olunması üçün bir vasitədir, şəraitdir. Biz çalışırıq ki, bu vasitədən, şəraitdən istifadə edək və bundan sonra da istifadə edəcəyik. Kim, hansı partiya Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin əbədi olmasının tərəfdarıdırsa, gərək o, bütün söylərini bu məsələnin həll olunmasına - yəni Azərbaycan torpaqlarının işğaldan azad olunmasına, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün tamamilə təmin edilməsinə, sərhədlərinin toxunulmazlığının təmin olunmasına və işğal edilmiş torpaqlardan zorla çıxarılmış, qovulmuş bir milyona yaxın vətəndaşımızın öz yerinə-yurduna qayıtmasına yönəltməlidir. Bu bizim siyasətimizin, dövlət quruculuğunda apardığımız işin əsas sahələrindən biridir. Demək, parlamentə seçilmək istəyən hər bir şəxs, seçkilərdə iştirak etmək istəyən hər bir partiya bu prinsipləri əsas götürməlidir.

Biz dünyəvi, hüquqi dövlət qururuq. İnsan hüquqlarını, hər bir vətəndaşın hüququnu qorumaq, insanlar üçün azadlıq, sərbəstlik yaratmaq, cəmiyyətimizin bütün sahələrində siyasi plüralizm, insan, söz, vicdan azadlığına, eyni zamanda iqtisadiyyatda sərbəstliyə, təşəbbüskarlığa şərait yaratmaq, sərbəst iqtisadiyyat yolu ilə getmək yeni dövlət quruculuğunda iqtisadiyyat sahəsində, cəmiyyətimizin formalaşmasında əsas prinsiplərdir. Biz bu yolla gedirik və Azərbaycan dövlətçiliyinə sadıq olan hər bir şəxs öz platformasını bu istiqamətdə müəyyən etməlidir və bu yolla getməlidir.

Bilirsiniz ki, bu sahədə artıq bir çox ciddi tədbirlər görüldü. Aqrar sahədə islahatlar aparmaq üçün qanunlar qəbul olunub və onlar əməli surətdə həyata keçirilir. Ümumiyyətlə, mülkiyyətin formasını dəyişdirmək, şəxsi mülkiyyə-

tə geniş yer vermək üçün özəlləşdirmə proqramı müzakirə edilib, qəbul olunubdur və bu yaxınlarda onun həyata keçirilməsinə başlanacaqdır. Bunlar çox böyük və ağır proseslərdir, asan işlər deyil. Bunlar Azərbaycanda, respublikamızda on illərlə yaranmış iqtisadiyyat formalarının, ümumiyyətlə insanların iqtisadiyyatla davranış formalarının tamamilə dəyişdirilməsidir, cəmiyyətimizdə yeni bir ab-havanın yaranmasıdır. Bu, böyük bir keçid dövrüdür. Bu dövrün böyük problemləri, çətinlikləri vardır. Keçid dövrünü biz hamımız bir yerdə keçməliyik. Dövlət tərəfindən bunun üçün lazımı tədbirlər görülmüdü və bundan sonra da görülməkdir. Şübhəsiz ki, bu parlament seçkiləri ərəfəsində, seçki kampaniyası zamanı bizim bu prinsiplər insanlara çatdırılmalı, bildirilməlidir. Bildirilməlidir ki, biz bu prinsiplərdən dönməyəcəyik və öz həyatımızı bu prinsiplər əsasında quracağıq, iqtisadiyyatımızı bu prinsiplər əsasında inkişaf etdirəcəyik.

Bunların hamısını təmin etmək üçün respublikamızın daxilində ictimai-siyasi sabitlik lazımdır. Bilirsiniz ki, Azərbaycanda son 5-6 ildə ictimai-siyasi sabitlik həddindən artıq pozulubdur. Demək, kim Azərbaycanı dirçəlib, qalxıb, ayaq üstündə möhkəm duran müstəqil dövlət kimi görmək istəyirsə, o, seçkiqabağı kampaniyada seçkilər zamanı bütün söylərini bu yola həsr etməlidir ki, sabitlik, insanlar arasında sağlam münasibət yaransın, ayrı-ayrı qrupların qarşdurması aradan götürülsün, ümumi vətəndaş birliyi, həmrəyliyi yaransın.

Bizim xarici siysətimiz məlumdur, görülən işlər də göz qabağındadır. Xarici siysətimizin birinci, ən əsas, fundamental məqsədi Azərbaycanın müstəqilliyini hər yerdə təmin etmək və onun müstəqilliyinə toxunan heç bir şeyə yol ver-

məməkdir. Siz görürsünüz ki, bu iki il müddətində başqa dövlətlərlə saxladığımız bütün əlaqələr, imzalanan sazişlər, müqavilələr, protokollar, apardığımız müzakirələr, keçirdiyimiz görüşlər yalnız və yalnız Azərbaycanın bir müstəqil dövlət kimi tanınmasına və bu müstəqilliyin daimi olmasına yönəldilibdir.

Bunun üçün son iki il müddətində çox işlər görülmüdü. Dünyanın bir çox dövlətləri ilə bilavasitə əlaqələr qurulubdur. Böyük dövlətlərin başçıları ilə şəxsi görüşlər keçirilibdir, danışıqlar aparılıbdır. Çox dəyərlə sənədlər imzalanıbdır. Bunlar hamısı Azərbaycanın müstəqilliyini hər gün, hər saat, hər dəqiqə təsdiq edən faktlardır.

Azərbaycan dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarında təmsil olunubdur. Nəinki təmsil olunub, həm də bu qısa müddətdə dünyanın ən böyük və ən mötəbər beynəlxalq təşkilatlarında öz sözünü deyibdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisində Azərbaycanın dövlət başçısı Azərbaycanın sözünü deyibdir. ATƏT-in üzvü olan ölkələrin dövlət başçılarının görüşündə Azərbaycanın dövlət başçısı iştirak edib və Azərbaycanın sözlərini çatdırıbdır. İslam Konfransı Təşkilatında Azərbaycan öz sözünü deyibdir, həmin təşkilatın toplantısında, eləcə də bayaq dediyim təşkilatların toplantılarında lazımı bəyanatların, sənədlərin qəbul edilməsinə nail olubdur.

Azərbaycan Müstəqil Dövlətlər Birliyinə daxil olubdur və burada da özünəməxsus yer tutur, bir tərəfdən öz müstəqilliyini qoruyub saxlayaraq, eyni zamanda MDB-nin bütün imkanlarından istifadə etməyə çalışır. Başqa beynəlxalq təşkilatlarda, məsələn, Qara dəniz hövzəsi ölkələrinin iqtisadi əməkdaşlıq təşkilatında, onun parlament assambleyasında, MDB-nin parlamentlərarası assambleyasında, ATƏT-in par-

lament assambleyasında Azərbaycan iştirak edib, yerini tutub və öz mövqelərini bildiribdir.

Biz çalışmışıq və çalışırıq ki, qonşu dövlətlərlə dostluq əlaqələri yaradaq, inkişaf etdirək, bu əlaqələr bütün sahələri əhatə etsin. Buna da nail ola bilmişik. Rusiya, Türkiyə, İran ilə, Gürcüstanla çox normal əlaqələrimiz var. Doğrudur, bəzi qüvvələr çalışırlar ki, ayrı-ayrı təxribatlarla bu əlaqələri müəyyən qədər ləkələsinlər. Amma bunlar əhəmiyyətsiz şeylərdir.

NATO-nun proqramına qoşulmuşuq və gedib orada ona imza atmışıq, biz onun iştirakçısıyıq. Avropa Birliyinin iqtisadi komissiyası ilə sıx əlaqə qurmuşuq, əməkdaşlıq edirik və onların yardımından istifadə edirik. İqtisadiyyatımızda apardığımız böyük islahatlar nəticəsində, iqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsi nəticəsində Ümumdünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə, dünyanın başqa maliyyə mərkəzləri ilə əməkdaşlıq edirik. Artıq bu ölkələr, bu beynəlxalq təşkilatlar Azərbaycanda demokratiyanın inkişafına, dövlət quruculuğu prosesinə kömək etmək üçün lazımı tədbirlər görür, vəsait ayırır, kreditlər verirlər. Bunlar hamısı onu göstərir ki, respublikamız özü seçdiyi yolla gedərək, müstəqilliyini hər gün, hər dəqiqə möhkəmləndirərək, eyni zamanda dünya birliyində öz yerini tutubdur.

Biz respublikamızı dünya iqtisadiyyatına açmışıq. Məsələn, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda olan neft yataqlarının dünyanın iri şirkətləri ilə müştərək işlənməsi haqqında keçən il sentyabrın 20-də Bakıda imzalanmış böyük neft müqaviləsi artıq dünyada məşhur müqavilələrdən biridir. Bu, sadəcə kağız deyil. Biz 1995-ci ilin yarısını keçmişik və mən sizə deyə bilərəm ki, bu il üçün konsorsium tərəfindən nəzərdə tutulmuş işlərin hamısı müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir,

ayrılmış vəsaitdən istifadə olunur. Yəni müqavilə kağızda deyil, əməli icradadır, müqavilə işləyir.

Ancaq təkcə bu müqavilə deyil, Biz bütün dünyaya bəyan etmişik, dünyanın bir çox böyük şirkətləri - neft şirkətləri və başqa şirkətlər Azərbaycanın təbii sərvətlərinə, iqtisadi potensialına maraq göstərirlər, gəlirlər, əlaqələr yaratmaq istəyirlər. Bu proses gedir. Bunlar xarici iqtisadi əlaqələrimizin nə qədər geniş, nə qədər ardıcıl inkişaf etdiyini sübut edən faktlardır.

Həm daxili vəziyyətimizdə, həm də xarici vəziyyətimizdə əldə etdiyimiz istər nailiyyətlərlə, istərsə də bu prinsiplərlə biz seçkilərə gedirik. İndi belə olan halda mən istəyirəm öyrənim, müxalifətdə olan bu qüvvələr seçkilərə hansı prinsiplərlə getmək istəyirlər? Əgər bu prinsiplər onlar üçün də eyni prinsiplədirsə, onda bu müxalifətin müxalifətdə olmasının səbəbi nədən ibarətdir? Bəzi qüvvələr, müxalifətdə duran qüvvələr narahatdır ki, ola bilər, Azərbaycanın müstəqilliyinə zərər gəlsin. Hesab edirlər ki, guya onlar Azərbaycanın müstəqilliyini indi ona rəhbərlik edən adamlardan çox istəyirlər. Ancaq həyat göstərdi, keçmiş zaman göstərdi ki, onlar səhv fikirdədirlər. Bəziləri, həmin bu müxalifətdə duranlar hesab edirlər ki, Azərbaycanda demokratiyanın daşıyıcıları yalnız onlardır və başqaları demokratiya yolu ilə gedə bilməzlər. Həyat göstərdi və qəbul olunan qanunlar, həyata keçirilən tədbirlər də onu göstərir ki, xeyr, həqiqi demokratiyanı elə biz həyata keçiririk. Azərbaycanda həqiqi demokratik prinsipləri biz möhkəmləndiririk. Bu, bizim üzərimizə düşübdür.

Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyub saxlamaq asan bir iş deyil, bunu bilməlisiniz. Yəqin, mətbuatda az-çox verilən məlumatlardan da bilərsiniz ki, Azərbaycana nə qədər təzyiq

lər olur, Azərbaycanı nə qədər sıxmaq istəyirlər, Azərbaycana qarşı nə qədər məhdudiyətlər qoyulur. Elə həmin neft müqaviləsinin imzalanması böyük cəsarət tələb edirdi və onun imzalanmasından sonra Azərbaycanın başına gələn işlər, bəlalar sizin gözünüzün qabağındadır, xalqın gözünün qabağındadır. Müxalifətdə duran adamların, qüvvələrin də gözünün qabağındadır. Ancaq bunların heç birisi bizi, Azərbaycan prezidenti kimi şəxsən mənə nə qorxutdu, nə də çəkindiridi. Müstəqillik yolu ilə getmişik, gedirik. O qədər də ağılsız adam deyilik ki, müstəqillik yolu ilə gedəndə qarşımıza nə kimi çətinliklər çıxacağını, nə kimi fəlakətlərlə qarşılaşacağımızı bilməyək. Bunu mən həmişə görmüşəm və bu gün də görəəm.

Ancaq bunların heç birisi bizi müstəqillik yolundan çəkin-dirmir. Biri var bu müstəqilliyi əməli surətdə, dövlət başında duraraq həyata keçirmək və bütün təzyiqlərin hamısına sinə gərmək, bir də var ki, kənarda durub, küçədə «müstəqillik, müstəqillik» deyərək qışqırır heç bir şey etməmək və ona-buna qara yaxmaq. Əgər bütün müxalifət qüvvələrinin məqsədi Azərbaycanın müstəqilliyidirsə, böyük təzyiqlərlə rastlaşmağımıza baxmayaraq, biz bunu təmin edirik. Dəfələrlə demişəm ki, müstəqillik bizim üçün əbədidir. Əgər müxalifətdə duran qüvvələr özlərini doğrudan da demokratik qüvvələr və demokratiyanın daşıyıcıları hesab edirlərsə, biz demokratiyanı sözdə yox, əməli surətdə həyata keçiririk. Belədirsə, nə üçün gərək aramızda müxalifət - hakimiyyət münasibətləri olsun? Demək, belə çıxır ki, prinsiplial məsələlərdə müxalifət ilə hakimiyyət olan qüvvələr arasında fərq yoxdur. Onda bu müxalifətin məqsədi nədir? Yalnız hakimiyyətə gəlmək, vəzifəyə gəlmək! Ancaq bir ölçüb-biçmək lazımdır ki, sən hakimiyyətə gələndən sonra bu yükü daşıya biləcəksən yoxsa

daşıya bilməyəcəksən? Bu ağırlığı çiyində apara biləcəksən, ya bilməyəcəksən? Bunu bacara biləcəksən, ya bacara bilməyəcəksən? Təcrübə də, tarix də göstərdi ki, bəziləri, o, hayqırır-qışqıranlar hakimiyyətə gələndən sonra bu yükü apara bilmədilər.

Ona görə də mən bu sözlərimlə heç də Azərbaycanda müxalifəti ləğv etmək və ya məhv etmək fikrində deyiləm. Əksinə, hər bir demokratik cəmiyyətdə, şübhəsiz ki, müxalifət olmalıdır. Amma müxalifətin hakimiyyətə qarşı, iqtidara qarşı prinsipləri nədən ibarət olmalıdır - bunu anlatmaq lazımdır. Əgər bu prinsiplərdə doğrudan da müxalifətlik varsa, gedib dursun müxalifətdə, çünki bu prinsiplərlə razı deyil. Ancaq bunlar hamısı sadəcə olaraq, nəyin bahasına olursa-olsun hakimiyyətə gəlməkdən, vəzifə tutmaqdan ötrüdürsə, bu, şübhəsiz ki, sağlam müxalifət hesab edilə bilməz.

Ona görə də mən bir prezident kimi, üzərinə böyük bir məsuliyyət götürmüş şəxs kimi dünən bu qanunu imzalayarkən onun tam həyata keçirilməsini arzu edən bir şəxs kimi istəyirəm ki, bizim cəmiyyətimiz sağlam cəmiyyət olsun, həqiqi demokratik cəmiyyət olsun, cəmiyyətimizdə sağlam müxalifət olsun, siyasi müxalifət olsun. Həmin siyasi müxalifətdə iqtidarın siyasətindən və ya onun əməli fəaliyyətindən fərqli olan öz prinsiplərini bəyan etsin ki, bax buna görə mən müxalifətdəyəm, bu səbəblərə görə mən müxalifətdəyəm, bunları tələb edirəm, istəyirəm bunlar həyata keçirilsin. Əgər cəmiyyətin, ölkənin, xalqın xeyrinə olarsa, müxalifətdə duraraq bəzən fikirlərini həyata keçirə bilirlər.

Ancaq təəssüf ki, Azərbaycanda müxalifətin yaranması, inkişaf etməsi, ümumiyyətlə, cəmiyyətin formalaşması tari-

ximizin çox ağır, faciəli bir səhifəsinə çevrilmişdir. Təsəvvür edin, beş il bundan qabaq, 1990-cı ildə Azərbaycanda parlament seçkiləri keçirildi, - kommunist rejimi dövründə seçildi. İndi biz həmin parlamentlə işləyirik. Düzdür, o parlament müəyyən qədər modernləşdirilmişdir, ancaq həmin parlamentlə işləyirik. Beş il keçib, bu parlamentin səlahiyyət vaxtı bitir. Biz tamamilə vaxtında, heç bir şeyi pozmadan yeni parlament seçkiləri təyin etmişik.

Bu beş il müddətində Azərbaycanın həyatında nələr baş veribdir, neçə dəfə dövlət hakimiyyəti dəyişibdir, neçə dəfə Azərbaycan vətəndaş müharibəsinə qoşulubdur, vətəndaş müharibəsi baş veribdir, yaxud da ki, böyük bir fəlakət, uçurum qarşısında olubdur və bu uçurumdan qurtarıbdır. Görün neçə dəfə!

1992-ci ildə hakimiyyət bir dəfə dəyişilib. Ondan üç ay sonra yenidən hakimiyyətin dəyişilməsinə cəhd olubdur, hakimiyyət dəyişibdir, yeni qüvvələr, Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gəlibdir. Bir il hakimiyyəti saxlaya biliblər. 1993-cü ilin iyun ayında hakimiyyəti devirmək istəyən qüvvələr onu deviriblər. Bunu açıq demək lazımdır. Amma iş bu hakimiyyətin devrilməsində deyildi. Azərbaycan artıq o vaxt parçalanmışdı, dağılmışdı və vətəndaş müharibəsi başlamışdı. Onda həmin qüvvələr məhv oldular, çəkildilər, qaçdılar. Biri istefa verib qaçdı, indiyə qədər heç bilmirik haradadır. Biri qaçdı, kənddə yaşayır. O biriləri istefa verib çıxıb getdilər, indi dönüb təzədən, müxalifət olublar, yenidən hakimiyyətə gəlmək istəyirlər. Yaxşı hakimiyyətə gəlmişdiniz, əgər bacarırdınızsa əlinizdə saxlayardınız, Kim sizə mane olurdu? Əgər bacarmadınsa, onda çəkilin, durun kənardadır, bir il, iki il, üç il təcrübə toplayın. Ondan sonra bəl-

Komissiyanın iclası. 26 avqust 1995-ci il

Komissiyannın iclası. 12 oktyabr 1995-ci il

Komissiyannın iclası. 14 oktyabr 1995-ci il

kə bir də gücünüzü sınıyarsınız, bəlkə hakimiyyətə keçə bilərsiniz.

Ancaq bundan sonra gedən bütün bu proseslərdə respublikada müxalifətdə olan qüvvələrin hamısı, bir-birinə zidd olan qüvvələrin hamısı birləşdi. Keçən ilin oktyabrında dövlət çevrilişinə cəhd oldu, onun qarşısı alındı. Bu ilin mart ayında dövlət çevrilişinə cəhd göstərildi, onun da qarşısı alındı. Sonra dövlət çevrilişinə cəhdlər baş vermədi, terrora keçdilər, körpünü partlatmaq istədilər, yaxşı ki, vaxtında qarşısı alındı. Bir neçə gün bundan qabaq yeni bir çevriliş etmək istəyən dəstə - hərbiçilərdən, generallardan ibarət dəstə meydana çıxıb, onların bir neçəsi həbs olunub.

Azərbaycanı nə qədər dağıtmaq olar? Axı, bu insanlar başa düşməlidirlər ki, Azərbaycan onsuz da bütün dünyada ən bədbəxt vəziyyətə düşmüş respublikadır. Ermənistan yeddi il bundan qabaq ona hərbi təcavüz edibdir. Azərbaycanın rəhbərlərinin başsızlığı nəticəsində, satqınlığı nəticəsində torpaqlarımızın 20 faizi əldən gedibdir, bir milyon adam qaçqındır, bunları bir yana çıxarmaq lazımdır. Amma iki aydan bir dövlət çevrilişi edib, silah işlədib nəyəsə nail olmaq istəyirlər. Bundan da böyük cinayət, xalqa bundan da böyük xəyanət ola bilərmi?

Təsəvvür edin, bunlar hamısı bir-biri ilə bağlıdır. 1993-cü ilin iyun ayında hakimiyyətdə olan qüvvələr nə üçün dövləti qoruyub saxlaya bilmədilər? Mən onlardan soruşuram, nə üçün? Həm keçmiş prezidentdən soruşuram, həm parlamentin keçmiş sədri İsa Qəmbərovdan soruşuram, həm keçmiş baş nazir Pənah Hüseynovdan soruşuram, həm də o birilərdən soruşuram: Nə üçün onlar bu dövləti saxlaya bilmədilər? Nə üçün Surət kimi yaramaz bir adam Rəhim Qızıyevlə və başqası ilə birlikdə gəlib hakimiyyəti ələ ala bil-

di? Nə üçün? Ona görə ki, onlar bir il müddətində bacarıqsızlıqlarını nümayiş etdirdilər, fəaliyyətsizliklərini nümayiş etdirdilər, iradəsizliklərini nümayiş etdirdilər. Nəticədə də onları müdafiə edən olmadı. Nə cür ola bilərdi ki, Surət kimi bir quldur başına dəstə yığıb Gəncədən bu yana rayonları tuta-tuta gəlib çıxsın buraya? Əgər dövlət dövlət idisə, bu nə cür ola bilərdi?

Bu cinayətlər ona görə baş verir ki, cinayət edən adamların hamısı vaxtilə bir yerdə olublar, sonra bir-birindən ayrılıblar, bir-biri ilə ədavət aparmağa, bir-birini yıxmağa başlayıblar. Bütün bu cinayətlərin başında duran adamlardan biri Rəhim Qaziyevdir. 1990-cı ildə indiyə qədər bütün cinayətlərin başında duran Rəhim Qaziyevdir, Mütəllibovla birlikdə. Mən istintaq materiallarını açmaq istəmirəm. Bir terrorçu həbs olunubdur. ifadə verib ki, hələ 1990-cı ildən Mütəllibovun göstərişi ilə. Mütəllibovun əlaltılarından olan başqa bir yaramaz adamla birlikdə Moskvaya gedibdir. Yaramaz bir adamdır, terrorçudur, heç bir vəzifəsi də yoxdur. Gedib «Lefortovo» həbsxanasında Rəhim Qaziyevlə, Etibar Məmmədovla, sonra Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin birinci müavini ilə, başqaları ilə görüşüb. Sonra gəlib burada terrorçuluq edib, böyük bir adam öldürüb, başqalarını öldürübdür. İndi ələ keçib, hamısı ifşa olunur.

Bir neçə gün öncə «Moskovski komsomolets» qəzetində böyük bir məqalə çıxıbdir. Təvsiyə edərdim ki, onunla tanış olasınız. Məqalənin adı belədir: « Çernomırdini kim öldürmək istəyir?». Lakin məqalənin yarından çoxu Azərbaycana həsr olunubdur. Bu qəzet Azərbaycan barədə o qədər də müsbət məqalələr dərc edən qəzet deyil. Ancaq görünür, doğrudan da siyasi plüralizm var və bu qəzetdə indi kim nə istəyirsə, onu da dərc edir. Həmin müəllif də çox maraqlı məqalə dərc et-

mişdir. Buradan açıqca görünür ki, Rəhim Qaziyev hansı ölkənin hansı kəşfiyyat orqanı ilə nə vaxtdan bağlıdır və onların göstərişləri ilə nələrlə edibdir; Surət Hüseynov hansı ölkənin hansı kəşfiyyat orqanı ilə bağlıdır və onlarla əlaqədə nələrlə edibdir, narkomafiya ilə nə qədər işlər görüldükdür, burada nə cür təxribatlar ediblər. Bunlar hamısı məqalədə yazılıbdır. Şübhəsiz ki, bir məqaləni tam əsaslı sənəd hesab etmək olmaz. Mən də hesab etmirəm ki, bu məqalə əsaslı sənəddir. Ancaq məndə olan sübutlu sənədlərlə bunu tutuşduranda görürəm ki, tamamilə eynidir.

Azərbaycanın başına bu bəlaları gətirənlər bunlardır - Mütəllibovdur, Rəhim Qaziyevdir, Surət Hüseynovdur. Bunlar 1990-cı ildə Azərbaycanı bu bəlaya saldılar. 90-ci ilin yanvarında bu faciə baş verdi. Faciənin qarşısını almaq əvəzinə ondan istifadə etdilər, hakimiyyətə gəldilər.

Sonrakı dövrlərdə və nəhayət, 1993-cü ilin iyununda Azərbaycanda baş vermiş hadisələrin bir çoxu indi artıq açıılır. Sizə demək istəyirəm ki, son vaxtlar hüquq-mühafizə orqanları yaxşı işləyirlər. Onların işdə zəif olmasını, səhvlər buraxmasını, nöqsanların çox olmasını dəfələrlə qeyd etmişəm. Bilirsiniz ki, mənim burada işlədiyim müddətdə hüquq-mühafizə orqanları rəhbərlərinin də, demək olar, hamısı dəyişilibdir, təyin etdiyim təkcə bir adamı kənar edib yerinə başqasını qoymuşam. Ancaq yeni təyin olunanlar da o qədər yaxşı fəaliyyət göstərmirdilər. Lakin məmnuniyyət hissi ilə qeyd etmək istəyirəm ki, son vaxtlar onların fəaliyyəti çox güclənib və bunun nəticəsində də artıq bir çox cinayətlərin üstü açılır. Mən müsbət cəhətdən Daxili İşlər Nazirliyinin, əməliyyat işlərinin aparılmasında Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin, Xüsusi İdarənin, bu işlərin istintaqının sürətlə və peşəkar səviyyədə aparılmasında baş prokurorun

və Respublika Prokurorluğunun fəaliyyətini qeyd etmək istəyirəm.

Ümumiyyətlə, indi bizim hüquq-mühafizə orqanları - Daxili İşlər Nazirliyi, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi, Xüsusi İdarə və respublika Prokurorluğu birlikdə çox ahəngdar işləyirlər və yaxşıda nəticələr əldə etmişlər. Bu nəticələrin bəziləri mətbuatdan məlumdur. Məsələn, dövləti cinayət etmiş şəxslərin keçən il sentyabrın 21-də Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin təcridxanasından qaçırılmasını götürək. Məlum idi ki, onlar öz-özünə qaça bilməzdilər. Aydın idi ki, bu, hansısa bir xarici qüvvənin fəaliyyəti nəticəsində baş vermişdi. Amma təəssüf ki, biz bunu vaxtında arayıb tapa bilmirdik. İndi çox şeylər açılır. İpin ucu nəinki artıq tapılıb, həm də çox şeylərin üstü açılıbdır. Həmin təcridxanadan qaçmış və sonra bəyanatlar vermiş Əlikram Hübətov yaxalanıbdır. Onu oradan qaçıran şəxs, istintaq təcridxanası rəisinin növbətçi köməkçisi tutulubdur. Lənkəranda, burada, Bakıda onlara havadarlıq edənlər - Rəhim Qaziyevin qardaşları, qohum-əqrabaları, yaxud Lənkəranda «Talış-Muğan Respublikası» yaratmaq istəyənlər və başqaları həbs olunublar. Məhz bu işlə əlaqədar 40 nəfər həbs edilmişdir. Bu adamlar ifadələr verirlər. Mən bu ifadələri açmaq istəmirəm, çünki həmin işin necə təşkil olunduğu aydındır.

Nəriman İmranov, Surət Hüseynov bu məsələni əvvəldən təşkil ediblər. Oktyabrın əvvəlində XTPD-çilərin Respublika Prokurorluğunu tutması, yaxud da sonra bu hadisələrin baş verməsi təsadüfi deyildi. Bunu biz əvvəllərdə bildirdik, təhlil də vardı, bir çox sübutlarımız da vardı. Amma indii əldə olunan sübutlar çox canlı, çox kəsərli sübutlardır. Bu sübutlardan heç kim heç yana çıxma bilməyəcəkdir ki, bu çevrilişə hazırlıq 1994-cü ilin mayından başlanmışdır. Nəhayət, artıq avqust

ayından bu məsələnin qurulması, onların oradan qaçırılması və ondan sonra dövlət çevrilişinin həyata keçirilməsi planları hazırlanıbdır. Bu planları Nəriman İmranov, Surət Hüseynov və şübhəsiz ki, onların Moskvada oturan havadarları - Mütəllibov və başqaları birlikdə hazırlamışlar.

İndi bunların üstü açılmışdır, həbs olunmuş adamlar ifadə veriblər ki, nə cür olub, necə qaçıblar, harada olublar. İndi sizə deyə bilərəm ki, hətta onlar qaçandan sonra Bakıda gizlənirlərmiş, heç yerə getməmişdilər. Gözləyirlərmiş ki, çevriliş olacaq, onlar hakimiyyətə gələcək, qayıdıb öz yerlərini, vəzifələrini tutacaqlar, hətta ondan da yuxarı vəzifələr tutacaqlar. Məhz oktyabrın 5 - 6-dan beş-altı gün keçəndən sonra onların bir hissəsini Lənkərana, bir hissəsini isə Rusiyaya, Moskvaya, başqa yerlərə göndərirlər. İndi bunların hamısının üstü açılmışdır.

Amma bununla qurtarsaydı, deyərdik, bəli, bir cəhd etdilər, çevriliş baş tutmadı, geriye çəkildilər. Lakin sonradan hamısı toplaşdı. Dünən bizim hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərləri, baş prokuror Eldar Həsənov da çox ədalətli dedilər ki, həmin adamlar bir yerə toplaşdılar, Rövşən Cavadov, Mahir Cavadov XTPD-dən böyük bir qüvvə yaradaraq Azərbaycanda dövləti dağıtmağa çalışdılar. Hamısı birləşdi, Müiəllibov da, Rəhim Qaziyev də, Xalq Cəbhəsi də, Əbülfəz Elçibəy də, Müsavat Partiyası, Boz Qurd Partiyası da birləşdi. Yaxşı, əgər siz əqidə sahibsinizsə, nə cür ola bilər ki, dünənki düşmənlə, Azərbaycanı dağıdanlarla birləşsən? Demək, əqidən yoxdur. Məqsəd nəyin bahasına olursa-olsun gəlib yenə də hakimiyyətdə bir yer tutmaqdır. Burada başqa bir məqsəd, başqa bir niyyət yoxdur.

Bunun da qarşısını aldıq. İndi orda-burda hərə bir söz deyir. Ancaq bunlar hamısı faktdır. Bundan sonra biz bir neçə

dəfə siqnallar almış. yoxlamışdı ki, Mahir Cavadov qaçıb gah Ukraynada, gah Moskvada, gah da başqa ölkədə gizlənidir, adamları orda-burda işləyirlər ki, körpünü partlatsınlar. Çünki gördülər ki, daha silahlı dəstə toplamaq mümkün deyil. Rəhim Qaziyev burada vərəqələr paylamışdı, öz çıxışlarını videokassetlərə yazdırıb paylamışdı. Burada da bəzi adamlar ona həvəslə qulaq asırdılar: «Biz buradayıq, nə bilim, iki milyon adamımız var, bunu edəcəyik, onu edəcəyik» və s. Moskvada Surət Hüseynovla Mütəllibov bəyanat verdilər ki, «Vətəndaş birliyi» yaratmışdıq. Mütəllibov başqa bir bəyanat verdi ki, mən Azərbaycandakı «Narazılar partiyası»nın rəhbəriyəm. Gör özünü hansı səviyyəyə gətirib çıxarmışdır. Demək, özünün əqidəsi yoxdur, kim bu hakimiyyətdən narazıdırsa, onunladır.

Bunlar hamısı, birləşib mart hadisəsini törətdilər. Lakin baş tutmadı. Qaçıb dağıldılar. Yenə də birləşdilər. Ya emissarları bir-birinin yanına gedir, ya da şəxsən birləşirlər.

Yeni bir çevriliş cəhdi. Bu, nədən ibarət idi? Bu günlərdə bizə siqnallar gəldi. Aşkar elədik ki, general Vahid Musayev, general Şahin Musayev, general Rafiq Ağayev, bir neçə zabit yenə də Rəhim Qaziyevin, Mütəllibovun, Surət Hüseynovun göstərişi ilə hərbi hissələri ələ almaq, Azərbaycanda çevriliş etmək istəyirlərmiş. Bunların bir qismi həbs olunubdur, artıq bunu etiraf edirlər, ifadə verirlər ki, may ayından bu işləri görməyə başlayıblar

İndi görün biz nə vəziyyətdə işləyirik. Sizə açıq deyə biləyəm ki, bizim günümüzün, şəxsən mənim günümün yarısı bu məsələlərin qarşısını almağa gedir. Şübhəsiz ki, bunlar hərtərəfli təxribat edirlər. Əgər onlar bir şeyə nail ola bilmirlərsə, bizim başımızı belə şeylərə qatmalarının özü bir təxribatdır. Nə edək, axı bu xalqı, milləti, dövləti bu canılərdən,

cinayətkarlardan qorumaq lazımdır. Belələri indiyə qədər nə üçün yaşayıb? Nə üçün?

Dünən Milli Məclisin üzvləri cürbəcür təşkilatlar haqqında müzakirə aparırdılar. Belə hesab edirəm ki, Milli Məclisin üzvləri hamısına tamamilə düzgün qiymət verdilər, düzgün müzakirə gədirdi. Mən bunu tamamilə bəyəniyəm. Ancaq gəlin danışaq: Rəhim Qaziyev Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin üzvü idi ya yox? Liderlərindən bir idi. Eyni zamanda başqalarına qulluq edirdi. Bəs Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gələndən sonra heç olmasa onu Müdafiə Nazirliyindən çıxarırdılar, qoymayırdılar dağıtsın. Mən o zaman Naxçıvanda yaşayırdım. İki gündən bir İsgəndər Həmidovla birlikdə televiziya ilə çıxış edərək ona-buna hədə-qorxu gəlirdilər. Eyni zamanda Rəhim Qaziyev kimlərə, nələrə xidmət eləyib, -məlumdur.

Əgər bu cür cinayətkarlara, xainlərə qarşı vaxtında prinsipial münasibət göstərilseydi, respublika belə ağır vəziyyətə düşməzdi. Bu münasibət hakimiyyətdə olanlar tərəfindən göstərməli idi. Əgər bunu bacarmırdılarsa, hakimiyyətə niyə gəlirdilər?

XTPD-ni götürün, bu sadə bir şey deyil. Neçə illərdi ki, o, mütəşəkkil bir cinayətkar dəstəyə dönmüşdü. İstintaq gedir. Eldar Həsənov mənə bir neçə dəfə məruzə edib bildiribdir ki, XTPD-in sağlam təbəqəsi həmin dəstənin başçılarına indi nifrət edir ki, bir çox adamları iradələrinin əksinə olaraq bu cinayətə qoşublar. Axı, bu XTPD xalqın, dövlətin, ictimaiyyətin gözünün qabağında yaranmış, inkişaf etmişdi. Xalq Cəbhəsinin hakimiyyəti vaxtında İsgəndər Həmidov Rövşən Cavadovu gətirib daxili işlər nazirinin müavini təyin etmişdi. Ola bilərdimi ki, bu cinayətkarı gətirib belə vəzifəyə qoyasan, əlinə bu qədər silah verəsən, bir belə imkan yaradasan.

Özü də iddia ilə yaşayırdı. Mən buraya gələndən sonra daxili işlər naziri olmaq istəyirdi. Elə əvvəl də nazir olmaq istəmişdi. Əlinə bir belə silah, bu qədər imkan keçirəndən sonra şübhəsiz ki, istədiyini edirdi.

Yaxud qardaşı Mahir Cavadovu götürək. Cinayətkardır, onların bütün ailəsi cinayətkardır. Mən keçən dəfə də dedim, onun qohum-əqrabasından bəziləri narazılıq edirlər. Qoy özlərindən narazılıq etsinlər ki, onlar xalqa bu qədər böyük bədbəxtliklər gətirmişlər. Qoy onlar özləri - özlərini ittiham etsinlər. Mahir Cavadov camaatın gözü qabağında Azərbaycanı, Bakını dağıdırdı, bir Adam bir söz demirdi. Axırda da belə oldu ki, bunlardan həm Rəhim Qaziyev istifadə elədi, həm də Moskvada oturan başqa adamlar istifadə elədilər. Eyni zamanda Xalq Cəbhəsi istifadə elədi. Türkiyənin vətəndaşları Fərman Dəmirqoldan, Kənandan istifadə elədilər. Fərman Dəmirqol kimdir? Onu İsa Qəmbərov gətirib Ali Sovetdə vəzifəyə qoymuşdur və o, uzun müddət burada işləmişdir. Təəssüflər olsun ki, bizim vaxtımızda da vəzifədə olubdur. Bu məsələ meydana çıxana qədər nədənsə Ali Sovetin aparatı da buna fikir verməmişdir. Eyni zamanda o, Türkiyənin hansısa təşkilatından məvacib alırdı. Ali Sovetdən məvacib alırdı və burada da çevrilişin hazırlanması ilə məşğul olurdu. Bu da təəccüblü məsələdir.

Şübhəsiz ki, çevrilişlə məşğul olan bəzi Türkiyə vətəndaşları buradan qovuldu, çıxarıldı. Ancaq belə bir adamın gəlib burda olması, bu işdə iştirak etməsi və gecə-gündüz Rövşən Cavadovla bir yerdə olub çevriliş hazırlaması kimlərinse gözünün qabağında olubdur, kim isə bunu görübdür. Mən hesab edirəm ki, məsələn, Ali Sovetdə aparatın başçısı Səfa Mirzəyev niyə buna fikir verməyib, belə adamı orada saxlayıb? Nə üçün saxlayıb, bu adam orada nəyə lazım idi? Ali So-

vetə həftədə bir dəfə gəlirmiş və ya gəlmirmiş. İsa Qəmbərov oradan nə vaxt çıxıb getmişdir?

Düzdür, dörd ay mən də orada işləmişəm, ancaq mənim başım qarışıq olub, belə şeylərə baxmağa imkanım olmayıb.

Görürsünüzmü, bunlar bir-biri ilə necə birləşiblər və məqsəd də nədir. Rövşən Cavadov, Mahir Cavadov gəlib Azərbaycanı idarə edə bilərdilərmidi? Demək, məqsəd Azərbaycanı dağıtmaqda ibarət idi, başqa bir şey yoxdu.

Bayaq dedim, son hadisənin də qarşısı alınandan sonra onlar yenə də çəkilmirlər. Yenə də bir dəstə gəlib burada dövlət çevrilişi etmək istəyirdi. Bunun da üstü açıldı, onlar da həbs olunublar və güman edirəm ki, cəzalarını alacaqlar.

Əlikram Hübətov uzun müddət Lənkəranda yaşayıb. «Talış-Muğan Respublikası» yaratmaq istəyən adamlar onu orada gizlətməmiş, yedirib-içirmişlər, bəsləmişlər. Bu cür vətəndaşlıq ola bilərmidi? Şübhəsiz, hüquq-mühafizə orqanlarının böyük günahıdır ki, vaxtilə Lənkəranda olarkən onu tapa bilməmişlər. Amma eyni zamanda mən onlara təşəkkür etdim ki, onu tapdılar. Çünki onun tapılması çox şeyi açdı.

Ancaq bizim vətəndaşlar nə fikirləşirlər, bu cinayətkarlara nə qədər havadarlıq etmək olar?

Bunları ona görə deyirəm ki, keçən parlament seçkilərindən indiki parlament seçkilərinə qədər ötən bu beş il ərzində Azərbaycan böyük bəlalar içərisində yaşayıbdır, indi də yaşayır. Amma fərq ondan ibarətdir ki, o bəlalar vaxtilə Azərbaycanda daxili sabitliyi pozub, qarına-qarışıqlıq, hərcmərclik yaradıb və bizə 1993-cü ildə elə bir miras qoyublar ki, cəmiyyətimizin belə cinayətkarlardan təmizlənməsi üçün bunları aradan qaldırmağa neçə illər lazımdır. Bu adamlardan biri bir ölkənin, digəri başqa ölkənin kəşfiyyatı ilə bağlı olaraq Azərbaycanı dağıdırlar.

Şübhəsiz ki, biz öz işimizə arxayırıq, əminik. Mən bunu iyunun 24-də ümumxalq nümayəndələri toplantısında dedim və indi də deyirəm ki, heç bir şey bizi çökündürməyəcək, tutduğumuz yoldan döndərməyəcək, belə hərəkətlərin hamısının qarşısı alınıb və alınacaqdır. Əgər mart ayında çevrilişə cəhdin qarşısı alındıqdan sonra çevriliş etmək istəyən həmin adamlar iyulun 30-da partlayış törətmək istəyirdilərsə, onun da qarşısı alındı. Generalların, zabıtlərin may ayından çevrilişə hazırlığını da aşkar edib üzə çıxardıqsa, demək, bunların hamısını tapıb aşkar edəcəyik. Rəhim Qaziyev də gəlib cavab verəcəkdir, məhkəmənin hökmü var. Surət Hüseynov da, Mütəllibov da, orada bir Vaqif Hüseynov var, - düzdür o, pərdə arxasındadır, amma o da ayrı-ayrı orqanlarla birlikdə Azərbaycana qarşı çox işlər görür, - o da, başqaları da, hamısı xalqın qarşısında cavab verəcək. Ona görə də biz bunların hamısından nəticə çıxarmalıyıq.

İndi bu parlament seçkilərini sağlam mühitdə, sağlam əhval-ruhiyyədə keçiririk. Çox böyük ehtiyac var ki, parlamentimiz yüksək səviyyəli insanlardan ibarət olsun; ağıllı, zəkali, bilikli, millətine, xalqına sadıq adamlardan ibarət olsun, ziyalılardan ibarət olsun, parlamentin tərkibi doğrudan da Azərbaycan cəmiyyətinin səviyyəsini qaldırsın.

Parlament hakimiyyət orqanının bir qoludur. Əgər icra orqanının ən yüksək nöqtəsində duran prezidentdirsə, hakimiyyətin bir qolu olan parlament 125 nəfərdən ibarətdir. Bu 125 deputat gərək o qədər səviyyəli, Azərbaycan xalqının daxili mənəviyyatını o qədər təmsil edə bilən insanlar olsun ki, prezidentlə birlikdə Azərbaycanı bir daha yuxarıya qaldırınsınlar və cəmiyyətimizi irəliyə apara bilək. Müxalifət də olsun, ancaq sağlam müxalifət olsun, siyasi müxalifət olsun. Hərbi müxalifət ola bilməz, silahlı müxalifət ola bilməz. Biz bunla-

ra yol verməyəcəyik. Ancaq bunlar son illər Azərbaycan həyatının gerçəkliyidir, həyatımızı ləkələyən faktlardır. Biz bundan heç də imtina edə bilmərik, çünki bu dövrü yaşamışıq, bu məsələlərin hamısının içindən keçmişik.

Nitqimin əvvəlində dedim, bir də deyirəm ki, müxalifət hansı prinsiplər əsasında olmalıdır. Vaxtilə mən də müxalifətdə olmuşam, amma nəyə görə? 1986 - 1987-ci illərdə xidmət etdiyim dövlət siyasətinə daxilən müxalifətdə olmuşam. Məhz ona görə də 1987-ci ilin oktyabr ayında Siyasi Büronun tərkibindən və baş nazirin birinci müavini vəzifəsindən kənarlaşdırıldım. Niyə? Çünki aparılan siyasətin bəzi tərəfləri ilə, xüsusən milli siyasətlə, milli respublikalara qarşı aparılan siyasətlə razı deyildim, bunu açıq bildirdim. Azərbaycana olan münasibətlə razı deyildim, bunu açıq deyirdim. Orta Asiya, Qafqaz ölkələrinə olan münasibətlə razı deyildim və bunu açıq şəkildə bildirdim. Ona görə də bizim bir yerdə işləməyimiz mümkün olmadı. Mən müxalifətdə idim. Düzdür, o vaxt elə imkan yox idi, mən çıxış etmirdim, bəyanat vermirdim, qəzetlərə yazmırdım. Ancaq mən müxalifətdə idim, ona görə də kənarlaşdım.

Amma sonra, 1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan xalqına edilən hərbi təcavüz məni açıq müxalifətə çıxardı. Səhəri gün gedib öz fikirlərimi söylədim, Kommunist Partiyasının Azərbaycana qarşı etdiyi hərbi təcavüzə öz etirazımı bildirdim və mən açıq müxalifətə keçdim.

O vaxt Azərbaycanda da çoxları Kommunist Partiyasından çıxdı. Təsəvvür edin, mən 1943-cü ildən, 20 yaşından Kommunist Partiyasında olmuşam, ona xidmət etmişəm. Ancaq nəyə görə, nə səbəbə mən açıq müxalifətə keçdim? Çünki gördüm ki, artıq ölkənin, Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi Azərbaycana qarşı ədalətsizlik edir. Azərbaycanın hüquqları tapda-

landı, ərazisinin bir hissəsi dağılır, Ermənistanın əlinə keçir, hökumət rəhbərləri bunun qarşısını almır, əksinə kömək edirlər, Azərbaycanda azadlıq hərəkatını boğmaq üçün böyük qoşun hissələri yeridərək azərbaycanlıları qırırlar.

Mən partiyadan çıxmaq üçün ərizə verərkən bunların hamısını yazmışam. Uzun müddət Kommunist Partiyasına xidmət edən adamın nəyə görə partiyadan çıxması mətbuatda dərc olunubdur. Ondan sonra mən Azərbaycana gəlmişəm. 1990-cı ilin iyulundan Azərbaycandayam. O vaxtlar parlament seçkiləri keçirilirdi. Mən Naxçıvanda bütün seçkiqabağı yığıncaqlarda Kommunist Partiyasının əleyhinə açıq çıxış edirdim, Sovet İttifaqının dağılmasını tələb edirdim, Azərbaycanın müstəqilliyini tələb edirdim. Bax bu, mənim müxalifət mövqeyim idi. Mən müxalifətdə idim, o vaxta qədər ki, Azərbaycan mümtəqilliyini qazandı, o vaxta qədər ki, Kommunist Partiyası hakimiyyətdən getdi. Bundan sonra mən müxalifətdə olmadım. Çünki mənim prinsiplərim bu prinsiplərə uyğun idi.

Xatirinizdədir, 1991-ci ilin fevralında mən gəlib burada, parlamentdə çıxış etdim, açıq dedim ki, Kommunist Partiyası hakimiyyətdən getməlidir, Sovet İttifaqı dağılır və onun saxlanması haqqında Azərbaycanda referendum keçirilməməlidir. Mən dedim ki, iclas salonundan Lenin büstünü götürmək lazımdır, çünki o, Azərbaycanın müstəqilliyini təmsil edən bayraqla yan-yanı dura bilməz. Mən bunları dedim, hamısı mətbuatda var. Mən ayrı-ayrı şəxslərə qarşı deyil, a vaxtkı rejimə qarşı müxalifətdə idim, o ədalətsizliyə qarşı müxalifətdə idim. Bunu da axıradək çatdırdım.

Ancaq Azərbaycan müstəqil olandan, xüsusən də Kommunist Partiyası hakimiyyətdən gedəndən sonra, Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gələndən sonra mən müxalifətdə deyildim.

Baxmayaraq ki, Xalq Cəbhəsi çox böyük ədalətsizliklər etdi, mən onlara qarşı müxalifətdə deyildim. Bir yerdə belə tapa bilməzsiniz ki, mən onlara qarşı çıxış etmiş olum. Heç vaxt. Əksinə, Naxçıvanda seçkiqabağı yığıncaqlarda onları müdafiə etmişəm, bir çoxunun deputat seçilməsinə kömək etmişəm. Görürəm, Rəşid Həsənov başını törpətməklə təsdiqləyir, çünki orada idi. Öz çıxışlarımla, nüfuzumla onlara kömək etmişəm. Bir də göürdüm 3 - 4 min adam yığılıb ki, kimə səs verək? Xalq Cəbhəsinin nümayəndəsini göstərib deyirdim ki, buna səs verin. Məni də eşidirdilər. Nə üçün bunu edirdim? Çünki bunlarda Azərbaycanın müstəqilliyini əldə etmək üçün, milli azadlığına nail olmaq üçün yeni bir qüvvə göürdüm. 1990-cı il noyabrın 17-də biz Naxçıvanda Azərbaycanın indiki bu bayrağını qaldırdıq. Mən o Məclisə rəhbərlik edirdim. Muxtar respublikanın adından «Sovet Sosialist» sözlərini çıxardıq. Bunlar mənim prinsiplərim idi. Bu prinsiplər həyata keçdi.

Sonra hakimiyyətə Xalq Cəbhəsi gəldi, mən onlara kömək elədim. Xalq Cəbhəsi bir dəfə də olsun deyə bilməz ki, hakimiyyətdə olduqları vaxt mən onların əleyhinə çıxış etmişəm.

Yadınızdadırmı, Surət Hüseynov qoşunlarını, Qarabağdan çıxartdı, iqtidara qarşı qalxdı. O vaxtlar mənə müraciət etdilər. Mən bəyanat verdim. Bu bəyanatda var ki, mən Azərbaycan prezidenti Əbülfəz Elçibəyin ətrafında birləşməyə çağırıram. Bu o vaxt idi ki, onlar Gəncədə ilk dəfə qalxmışdılar.

1992-ci il mayın 14-də Mütəllibov gəldi, parlamentdə çıxış elədi. Xatirinizdədirmi, dedi ki, mən Heydər Əliyevə müraciət edirəm, Naxçıvana müraciət edirəm, gəlin birləşək. Xalq Cəbhəsi Bakıdan mənə müraciət etdi. Dərhal bə-

yanat verdim ki, bu bəyanatı qəbul etmirəm, Mütəllibov kimi bir prezident tanımıram və onun hakimiyyətə gəlməsini qeyri-qanuni hesab edirəm. Mənim bu müraciətim burada yayıldı, istifadə etdilər, yəni mən burada müxalifətdə olmadım.

Sonra böyük qardaşım vəfat etmişdi, gəldim buraya, Əbül-fəz Elçibəylə görüşdük, söhbət etdik. Ona bir çox məsləhətlər verdim. Müxalifətdə olmadım.

Ona görə də əgər tale belə gətirdisə, xalqın tələbi bir tərəfdən və Əbül-fəz Elçibəyin, İsa Qəmbərov və başqalarının xahişi bir tərəfdən məni Azərbaycana gətirdisə - mən istəməyərək buraya gəldim, mən nə mübarizə eləyib, nə də xahiş eləyib buraya gəlmişəm - Azərbaycanı bu ağır vəziyyətdən çıxardımsa, əgər bu qırğının qabağını aldımsa, «Talış - Muğan Respublikası»nın yaranmasının qarşısını aldımsa, o adamlar ki, mən onları xilas etmişəm, niyə mənə qarşı müxalifətdədirlər və böhtanlar danışırlar? Nə üçün? Axı mən sizi xilas etdim, Sürət Hüseynov gəlib sizi burada qıradı. Mən gəlib girdim sizin aranızda. Özü də siz özünüz məni tapıb gətirdiniz. Mən buradan durub Gəncəyə getdim, böyük bir təhlükə altında idim. Getdim Gəncəyə, oradan qayıtdım gəldim və dedim, bəli, vəziyyət belədir ki, indi mən Ali Sovetin Sədri olmağa razıyam. Ondan sonra da əlimdən gələni etdim.

Hicran Kərimli var, naxçıvanlı cavan oğlandır. Bəlkə bunu onun cavanlığına bağışlamaq olar, dünən orada dedi ki, Heydər Əliyev Sürət Hüseynovu baş nazir qoymuşdu. Bəli, mən qoymuşdum, başqa nə edə bilərdim? Mən qoydum, mən də onun cəzasını verdim. Azərbaycanı bu vəziyyətdən çıxarmaq lazım idi.

Ona görə də əməkdaşlıq etmək əvəzinə, kömək etmək əvəzinə gəlib indi müxalifətdə dayanmaq, böhtanlar yağdırmaq heç bir qüvvəyə hörmət gətirməyəcəkdir. Mən bunu və keçmişdə, öz həyatımda müxalifət dövrünü bu gün yada salaraq onu demək istəyirəm ki, müxalifətdə duran qüvvə gərək prinsiplərə görə müxalifətdə olsun. Əgər prinsiplər yoxdursa, sadəcə «sən vəzifədəsən, mən bu vəzifədə deyiləm, ona görə müxalifətdəyəm», - belə müxalifət, şübhəsiz ki, sağlam müxalifət hesab oluna bilməz.

Güman edirəm ki, bizim cəmiyyətimizdə indi çox təmizləmə gedibdir, gedir və bundan sonra da gedəcəkdir. Rəhim Qazıyev, Sürət Hüseynov, Mütəllibov, Əlikram Hübətov, nə bilim, başqa-başqa cinayətkarlardan Azərbaycan xilas olubdur və xilas olacaqdır. Cəmiyyətimiz təmizlənəcəkdir. Xalq artıq hər şeyi başa düşür, anlayır və biz cəmiyyətimizi möhkəməndirəciyik. Ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki, bu seçkilər sağlam şəraitdə keçiriləcəkdir. Yeganə arzum odur ki, bizim parlamentə dəyərli adamlar seçilsinlər.

Dünən partiyalar haqqında müzakirələr keçirildi. Orada düzgün mövqelər bildirildi. Hesab edirəm ki, Ədliyyə Nazirliyi çox intensiv işləməlidir. Şəxsən mənim fikrim bundan ibarətdir ki, partiyalar, hansılar ki, qanun çərçivəsinə daxil olurlar, onlar qeydiyyatla alınmalıdır və seçkilərdə iştirak etməlidirlər, o cümlədən Xalq Cəbhəsi də. Mənim fikrim bundan ibarətdir.

Ancaq hər bir partiya qanuna tabe olmalıdır. Heç kəsə örköynlük şəraiti, heç kəsə istisna şəraiti yaratmaq olmaz. Hansılar ki, doğrudan da həqiqi partiyadır, qeydiyyatla alınmalıdır. Ona görə biz partiyaların qeydiyyatla alınma vaxtını qanunda iyirmi gün uzatdıq. Ədliyyə nazirinin birinci müavini

ni **Südabə Həsənovaya** göstəriş verirəm: iyirmi gün müddətində siz intensiv işləməlisiniz, o partiyalara kömək etməlisiniz ki, öz nöqsanlarını aradan qaldıraraq sənədlərini düzgün tərtib etsinlər. Özlərinin partiya olduqlarını gəlib sizə sübut edə bilsinlər, qanunun tələbləri əsasında lazımı sənədləri sizə təqdim etsinlər və siz onları bir partiya kimi tanıya bilərsiniz. Şübhəsiz ki, heç kəsin qeyri-qanuni qeydiyyatata alınması haqqında göstəriş vermərəm və verə bilmərəm. Hər şey qanun çərçivəsində olmalıdır. Ancaq şəxsi arzudan ibarətdir ki, dünən dediyiniz həmin o ən kiçik partiyalar da özlərini partiya şəklinə salsınlar. Doğrudan da mən dünən televiziya ilə dinləyərkən təəccüb elədim: Sosial - Demokrat Partiyası neçə ildir bu adla fəaliyyət göstərir, ancaq indiyə qədər qeydiyyatda deyilmiş. O gün də xarici ölkələrdən birinin səfiri Ramiz Mehdiyevin yanına gəlib deyir ki, bilirsiniz, Sosial - Demokrat Partiyası bizim ölkədə çox tanınmış partiyadır, lazımdır ki, sizdə də o, qeydiyyatata alınsın, seçkilərdə iştirak etsin. Qərribə şeydir, bu necə partiyadır ki, indiyədək qeydiyyatdan keçməmişdir? **Südabə xanım** məlumat verdi ki, bu partiyanın Sumqayıt, yoxsa hansısa rayon təşkilatları saxta məlumat veriblər və bunlar özləri də onları cəzalandırıblar. Bu nə cür partiyadır?

Bu, nəyin nəticəsidir. Azərbaycanda özbaşınalıq, qanunsuzluq o qədər hökm sürüb ki, kim nə istəyirsə onu da edir. İndi biz hərəni qanunun tələbləri ilə öz yerinə qoymaq istəyirik, hər kəsi qanuna tabe etdirmək istəyirik, qanunun aliliyini təmin etmək istəyirik. Bu da müqavimət doğurur, silahlı qüvvələr meydana çıxarır, cinayətkar adamları üstümüzə qaldırır, dövlət çevrilişi cəhdi yaradır. Ancaq nə olur-olsun biz bu yolla gedirik və gedəcəyik.

Ona görə də mən rica edirəm ki, partiyalara qayğı göstərsin, onların qeydiyyatata alınması məsələsinə çox diqqətlə yanaşsınız. Hansı partiya doğrudan da partiya kimi qeydiyyatata alına bilərsə, qoy seçkilərdə iştirak etsin. Mən şəxsən bunun tərəfdarıyam və bu barədə kömək etməyə hazırım. Dünən Milli Məclisdə, gərək ki, Məclisin üzvü Hacıbaba Əzimov deyirdi ki, hakimiyyət partiyalara kömək etsin. Mən onun sözünə görə demirəm, bu mənim şəxsi fikrimdir. Amma onun sözünə cavab olaraq demək istəyirəm ki, - deyərsən o da bir partiyanın başçısıdır, - Əlikram Hübətov cənub zonasını dağıdanda bəs o harada idi? Dünən deyir ki, xalq qalxdı, nə bilim belə elədi. Xalq qalxana qədər o harada idi? Xalqı kim qaldırdı, nə cür oldu? Axı, o, Lənkəranda universitetin rektorudur, professordur, hörmətli adamdır. Nə cür olmuşdur ki, Əlikram Hübətov kimi bir quldur gəlib Azərbaycanın o cür gözəl bir məntəqəsini əlinə keçirmişdi və orada hakimlik edirdi, bunlar da hərəsi çəkilib getmişdi öz yuvasına, başlarını oradan çıxarmırdılar. Bu vətəndaşlıq mövqeyidirmi? İndi dünən orada durub danışır ki, xalq ayağa qalxdı, belə elədi, elə elədi. O xalqın içində sən yox idin. Sən Milli Məclisin üzvüsən, eyni zamanda professorsan, rektorsan və yəqin ki, orada qohum-əqrəban var. Qarşısına çıxaydın. Heç kəs onun qarşısına çıxmadı. Çoxları gedib ona tabe oldu, ərizə verib vəzifə istədi, ona qulluq, xidmət elədi.

O üç ayda bu cənub məntəqəsində nələr keçirdiyimizi mən bilirəm. Əlikram Hübətov indi həbsxanadan mənə məktub yazıb, axmaq bir şey yazıbdır. Ancaq o vaxtlar mən onu iki dəfə qəbul elədim, Surət Hüseynov gəldi, Rəhim Qazıyev də onun dalınca mənim kabinetimə girdi. Rəhim Qazıyevi yarım saat ayaq üstə saxladım. Mən ona dedim ki, sən

bura girə bilməzsən, çıx. Mən onda Ali Sovetdə idim, o bina-da idim. Dedim, çıx burdan. Dedi ki, mən burada iştirak edəcəyəm. Dedim ki, sənin haqqın yoxdur burada iştirak etməyə, çıx. Əgər bu yanıma gəlibsə, onu mənim yanıma Surət gətirib, mən onunla danışıcağam.

Surətin yanında danışığ nə oldu? Dedi ki, sizin burada oturmağa haqqınız yoxdur. Sizi Moskva, Rusiya qəbul etmir. Burada Surət oturmalıdır. Bu onun mənim özümə dediyi sözlərdir. Götürüb Moskvaya məktublar yazırdı, Mütəllibova namələr göndərirdi. Göstərmişdi ki, talış xalqı nə vaxt Rusiyanın tərkibinə daxil olubdur. Sonra slavyan dövlətləri birliyinə müraciətlər göndərirdi. Belə xəyanətkar insanlardı. Amma o, tək deyildi. Bəs, onda Hacıbaba Əzimov harada idi. Ya başqaları harada idi?

Mən Rəhim Qaziyevi kabinetdən qovandan sonra onunla bərabər Lənkərana getdi, gecə səhərə qədər onun beynini doldurdu. Rəhim Qaziyev nəyə qulluq edirdi? Azərbaycanın parçalanmasına. Bilirsiniz, gərək hər kəs vətəndaş mövqeyi tutsun. Təəssüf ki, bax bu cür hadisələr baş verib. Rəhim Qaziyev, İsgəndər Həmidov, Hübətov kimiləri, başqaları meydana çıxıb, meydan sulayıblar, vəzifə tutublar, ağalığ ediblər, hakimiyyətdə olublar. Ona görə ki, bizim ziyalılarımız, hörmətli adamlarımız mövqesiz olublar, çəkiniblər, gizlənilər, özlərini qoruyublar, xalqa qayğı göstərməyiblər, qorxublar. Bunlar da həqiqətdir.

Güman edirəm ki, bunlar hamısı keçmişdə qalacaq. Güman edirəm ki, bunların hamısından bizim hər birimiz ibrət dərsi götürəcəyik. Güman edirəm ki, bu acı keçmiş biz daim xatırlayacaq, bu cür hərcmərcliyə, bu cür qanunsuzluğa, bu cür ədalətsizliyə bundan sonra Azərbaycanda imkan verilməyəcəkdir. Mən bir prezident kimi Azərbaycanın bu istiqamət-

də inkişaf etməsinin keşiyində durmuşam və duracağam. Minnətdaram ki, xalqın tam əksəriyyəti mənim prezident kimi apardığım siyasəti, əməli fəaliyyətimi dəstəkləyir, bəyənir və öz hüsn-rəğbətini bildirir. Bu mənim üçün hər şeydən yüksək mükafatdır və məni də bu qədər gərgin işləməyə, bütün həyatımı işə sərf etməyə cəlb edən xalqın bu münasibətidir, xalqın məni dəstəkləməsidir. Arzu edirəm ki, biz elə bir parlament seçək ki, parlamentimizin hər bir üzvü də xalqın həqiqi dəstəyini ala bilsin, xalq tərəfindən həqiqi seçilən adam olsun, ədalətli seçilən adam olsun. Eyni zamanda xalqın başını ucalda bilən adam olsun, xalqın səviyyəsini yüksəldə bilən adam olsun. Belələri Azərbaycanda çoxdur. Biz Azərbaycanın intellektual, mədəni səviyyəsi ilə fəxr edə bilərik. Çünki bizim çox dəyərli insanlarımız var. Ancaq şərait yaratmaq lazımdır ki, bu dəyərli insanlar üzə çıxsınlar, onlar parlament seçkilərində iştirak etsinlər və bizim parlamentə daxil ola bilsinlər.

Bu qanunun qəbul edilməsi ilə əlaqədar mənim deyəcəyim bu qədər. Ola bilər, mənim nitqim çox böyük olsun, ancaq mən bu sözləri bu qanunu qəbul edərkən, onu imzalayarkən deməyi özümə borc hesab edirəm.

İkinci məsələ konstitusiyaya layihəsinin hazırlanması məsələsidir. Biz bu işi müvəffəqiyyətlə başa çatdırdığımız kimi, güman edirəm ki, konstitusiyanın layihəsini də vaxtında hazırlayıb təqdim edə bilərik. Təklif edirəm ki, işçi qrup öz fəaliyyətini davam etdirsən, 15 gün müddətində konstitusiyanın layihəsini təqdim etsin.

Sentyabrın 1-nə konstitusiyanın layihəsi işçi qrup tərəfindən təqdim olunmalıdır. Biz buradan sonra konstitusiyaya komissiyasında bu layihəni müzakirəyə başlayırıq. Güman edirəm ki, əgər biz sentyabr ayında layihəni konstitusiyaya komis-

siyası səviyyəsində qəbul edə bilsək, bundan sonra ümum-xalq müzakirəsinə təqdim edərək və nəzərdə tutulduğu kimi noyabr ayının 12-də parlament seçkiləri ilə bərabər, eyni zamanda konstitusiyanın qəbul olunması üçün referendum keçiriləcəkdir. Ona görə də bizim seçki komissiyası ki, bu işə başlayır, onun üzərinə əlavə bir vəzifə düşür. O vəzifə də referendumun keçirilməsidir. Referendum həmin gün keçiriləcəkdir.

Seçki komissiyasının sədri **Cəfər Vəliyev** bu barədə düşünüb öz təkliflərini verməlidir. Güman edirəm ki, o, seçkilərin keçirilməsi ilə əlaqədar öz vəzifəsini bilir və təkliflərini də verəcək, həyata keçirəcəkdir. Ancaq həmin o gün konstitusiyanın ümumxalq tərəfindən qəbul olunması üzrə referendum da keçiriləcəkdir. Şübhəsiz ki, referendum keçirmək üçün həmin seçki dairələrində, məntəqələrdə bundan əlavə lazımı işlər, böyük işlər görülməlidir. Ona görə də gərək **Cəfər Vəliyev** bu referendumun keçirilməsi üçün seçki komissiyası tərəfindən təkliflərini versin ki, nə lazımdır və hansı miqdarda vəsait ayrılmalıdır, nə işlər görülməlidir. Bu seçki dairələri və bu məntəqələr referendumun keçirilməsini təmin edə biləcəkmə? Güman edirəm ki, etməlidir. Bunun üçün nə etmək lazımdır? Bunların hamısını indidən müəyyən etmək lazımdır, gecikdirmək olmaz.

Mənim deyəcəyim bu qədər. Mənə sualınız varmı? Bu barədə yeni bir fikir söyləməyə ehtiyac varmı? Yoxdur. Onda sizin hamınızı bu qanunun qəbul olunması münasibətilə bir də təbrik edirəm. Sağ olun.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN OKTYABRIN
3-də KEÇİRİLƏN İCLASINDA KOMİSSİYA
SƏDRİ, AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN ÇIXIŞI**

Hörmətli komissiya üzvləri!

Komissiya iclasının hörmətli iştirakçıları!

Bu gün biz Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının hazırlanması ilə əlaqədar təşkil olunmuş komissiyanın növbəti iclasına toplaşmışıq. Komissiyamız fəaliyyətdədir və fəaliyyətə başlayandan sonra səmərəli iş görmüşdür. Komissiyanın birinci iclası iyunun 5-də olmuşdur. O vaxt biz komissiyanın qarşısında duran vəzifələr haqqında danışdıq. Əsas vəzifə Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyasının və onunla yanaşı olaraq ölkə parlamentinə seçkilərlə əlaqədar seçki qanununun hazırlanmasıdır.

Azərbaycan parlamentinin səlahiyyətlərinin sona çatması ilə əlaqədar olaraq biz o vaxt ümumi fikrə gəldik ki, əvvəlcə respublika Milli Məclisinə seçkilər haqqında qanun layihəsinin hazırlanmasına başlamaq lazımdır ki, bu qanun hazırlansın və seçkilərin vaxtı təyin edilsin, parlamentə seçkilər vaxtında keçirilsin. Bu, konstitusiya komissiyasının ilk işi oldu. Qanunun konstitusiya komissiyasında hazırlanması tamamilə təbii və məqsədamüvafiq bir haldır. Çünki seçkilər haqqında indi artıq qəbul olunmuş qanun konstitusiya

qanunudur. Şübhəsiz, əgər biz bundan əvvəl Azərbaycanın yeni konstitusiyasının layihəsini hazırlayıb qəbul etmiş olsaydıq, onda bu qanun da konstitusiya əsasında qəbul oluna bilərdi. Ancaq yeni konstitusiya olmadığına görə, seçkilər haqqında qanun konstitusiya qanunu olduğuna görə biz ilk növbədə seçkilər haqqında qanun layihəsinin hazırlanması ilə məşğul olduq.

Komissiyanın bir neçə iclası keçirildi. Komissiyanın işçi qrupu səmərəli işlədi və bütün bunların nəticəsində, bir neçə dəfə müzakirədən sonra seçki qanununun layihəsi hazırlanıb Azərbaycanın Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim edildi. Milli Məclis bu qanun layihəsini müzakirə edərək qəbul etdi və seçkilərin günü təyin olundu. Azərbaycan parlamentinə yeni seçkilərin - yəni müstəqil Azərbaycan Respublikasının demək olar ki, birinci parlamentinə seçkilər günü təyin olunub; 12 noyabr. Seçkilərə çox qızgın hazırlıq işləri gedir. Yəni seçkilər prosesi başlayıb və həyata keçirilir.

Hesab edirəm ki, konstitusiya komissiyamızın ilk uğurlu addımlarından biri belə bir qanunun qəbul olunmasıdır. Bu gün, qanun artıq qəbul ediləndən sonra və beynəlxalq ictimaiyyət, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən müəyyən qədər təhlil olunandan və respublikamızın ictimaiyyəti tərəfindən müzakirə ediləndən sonra tam qətiyyətlə demək olar ki, biz ilk dəfə demokratik prinsiplərə tam uyğun olan bir qanun - seçki qanunu qəbul etmişik və onu həyata keçiririk.

Qanun qəbul ediləndən sonra o, geniş təhlil və müzakirə olunmuşdur. Düzdür, bəzi müxalifət dairələri, mənbələri, mətbuat orqanları bu qanunun guya qeyri-demokratik olduğu haqqında ayrı-ayrı fikirlər söyləməyə cəhd etdilər. Bu da təbii. Çünki müxalifət yaxud hər şeydən narazı qalan qüvvələr nəşə deməlidirlər. Ancaq bunlar həmin qanunun mahiy-

yətinə, mənasına və onun cəmiyyətimizdə tutduğu yerə heç bir təsir edə bilməz. Çünki cəmiyyətimiz bu qanunu demokratik bir qanun kimi qəbul edibdir. Bunu ictimaiyyət belə qəbul edibdir və bir də qeyd edirəm ki, beynəlxalq təşkilatlar, xüsusən beynəlxalq aləmdə demokratiya problemləri ilə məşğul olan təşkilatlar, institutlar - bunlar hamısı bu qanunumuzun tam demokratik olduğu haqqında fikirlər söyləyiblər. Hər halda biz bu mötəbər mənbələrdən həmin qanunun əksinə heç bir fikir, rəy almamışıq. Ona görə də hesab edirəm ki, bu qanunun qəbul edilməsi nəinki konstitusiya komissiyasının uğurlu addımıdır, belə bir qanunun qəbul olunması, əməli surətdə həyata keçirilməsi və yeni parlament seçkilərinə hazırlıq işinin qızgın surətdə getməsi müstəqil Azərbaycan Respublikasında demokratik proseslərin bərqərar olmasını və inkişaf etməsini əyani surətdə nümayiş etdirir.

Artıq seçkilər prosesi gedir və Mərkəzi seçki komissiyasının verdiyi məlumata görə bu seçkilərdə iştirak etməyə çox böyük həvəs göstərilir. 18 siyasi partiya seçkilərdə iştirak etmək üçün Mərkəzi seçki komissiyasına müraciət edib. Müraciət edən partiyaların hamısı seçkilərdə iştirak etmək üçün lazımı sənədləri alıblar və öz fəaliyyətlərinə başlayıblar. Yəni heç bir siyasi partiyanın, şübhəsiz ki, qeydiyyatda olan, hüquqi siyasi partiyaların seçkilərdə iştirak etməsinə heç bir maneə törədilmir. Qeyd etdiyim kimi, 18 siyasi partiya Mərkəzi seçki komissiyası tərəfindən lazımı sənədlər alıb və seçkilərdə iştirak etməyə başlayıb.

Bildiyiniz kimi, yeni parlamentimizdə 125 deputat yeri var. Bundan 25-i proporsional prinsiplər əsasında, yəni siyasi partiyaların iştirakı ilə paylanan yerlərdir. Yüz yer birmandatlı seçki dairələrindən ibarətdir. Burada isə deputatlar majoritar seçki prinsipləri əsasında seçiləcəkdir. Mərkəzi seçki

komissiyasının verdiyi məlumata görə, həmin yüz yerə artıq 1024 ərizə, müraciət verilibdir. Mərkəzi seçki komissiyası sədrinin verdiyi məlumata görə, bütün müraciət edənlər, ərizə verənlər komissiyadan lazımi sənədləri alıblar, seçkilərdə iştirak etmək üçün onların hamısına şərait yaradılıbdır. İndi proses gedir. Onlar seçki qanununa əsasən lazımi işlər görməlidirlər, imzalar toplamalıdırlar, sənədlərini təqdim etməlidirlər. Bu proseslər normal, vaxtlı-vaxtında gedir və hesab edirəm ki, Mərkəzi seçki komissiyası bu sahədə bütün tədbirləri görür, vətəndaşların hər birinin seçkilərdə iştirak etməsi üçün şərait yaradır.

Seçkilərin keçirilməsinə 39 gün qalır. Demək, vaxtın bir hissəsi keçib, işin bir hissəsi görüldür. Güman edirəm ki, qarşıdakı günlər daha səmərəli olacaq, həm seçkilərdə iştirak etmək istəyən vətəndaşlar, həm seçicilər, həm də seçkilərdə iştirak edən partiyalar fəal olacaqlar və biz seçkiləri mütəşəkkil, demokratik şəraitdə apara biləcəyik.

Bu gün bir də demək istəyirəm, - çünki oradan-buradan cürbəcür yalançı, yalınış və bəzən də əsassız, tamamilə böhtan xarakteri daşıyan yazılar meydana çıxır, fikirlər yaymaq istəyirlər, - dəfələrlə demişik və mən bu gün də demək istəyirəm ki, Azərbaycanda parlament seçkilərinin tam demokratik şəraitdə keçirilməsi üçün bütün imkanlar yaradılacaqdır. Buna heç kəsin şübhəsi olmasın. Hər halda hakimiyyət orqanları tərəfindən bütün şərait yaradılacaqdır.

Mərkəzi seçki komissiyası sərbəst fəaliyyət göstərir. Yerlərdə təşkil olunmuş seçki dairələri sərbəst fəaliyyət göstərirlər və hər bir vətəndaşın seçilmək hüququndan istifadə etməsi təmin olunacaqdır. Güman edirəm ki, vətəndaşlarımız da seçkilərdə fəal iştirak edəcəklər və seçkilər keçiriləcəkdir.

Hələ seçkilərə hazırlıq işlərinə başlamamışdan, qanun qəbul etməmişdən də əvvəl biz dünyaya bəyan etmişdik ki, beynəlxalq təşkilatların, demokratiya institutlarının, ayrı-ayrı ölkələrin müşahidəçilərini qəbul etməyə hazırıq və mən bu gün bunu bir daha bildirirəm. Bizim seçkilərə böyük maraq göstərilir və bəzi nümayəndələr artıq gəlib burada seçki prosesini müşahidə edirlər. Bunlar BMT-nin, ATƏT-in nümayəndələridir, ABŞ-ın Demokratiya İnstitutunun respublikamızda daimi nümayəndəliyi açılıb. Onlar artıq burada yerləşiblər, özlərinin iqamətgahlarını yaradıblar, fəaliyyətə başlayıblar. Mərkəzi seçki komissiyası ilə, ümumiyyətlə respublikamızın əhalisi ilə əlaqədərirlər. Onlar prosesi müşahidə edirlər. Seçkilərin keçirilməsi ilə əlaqədar qanun pozuntusu barədə onlar tərəfindən heç bir narazılıq meydana çıxmayıb.

Aldığımız məlumatlar və informasiya orqanlarının verdiyi məlumatlar onu göstərir ki, dünya ictimaiyyəti, xüsusən demokratiya prinsiplərini qorumağa çalışan ölkələrin ictimaiyyəti və onların informasiya orqanları da Azərbaycandakı seçki prosesi haqqında müsbət rəylər bildirirlər.

ABŞ-ın prezidenti cənab Bill Klinton dünən mənə telefonla zəng etmişdi. Mənim cənab Bill Klintonla çox geniş, ətraflı telefon danışığım oldu. Bu telefon danışığında biz birinci növbədə ABŞ ilə Azərbaycan arasında olan əlaqələrin vəziyyəti, perspektivi və bu əlaqələrin inkişaf etdirilməsi haqqında səmərəli fikir mübadiləsi apardıq. Azərbaycan Respublikasının Xəzər dənizində olan sektorundakı yataqlardan neft istehsalı və bu yataqlardan istifadə edilməsi haqqında da ətraflı fikir mübadiləmiz oldu. Bu mövzu danışığımızda çox geniş yer tutdu. Ermənistan - Azərbaycan münabiqəsi, yəni Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə əlaqədar olan mü-

naqişə və onun indiki vəziyyəti, bu münaqişənin sülh yolu ilə həll olunması məsələləri barəsində də müzakirə, fikir mübadiləsi apardıq, hansı imkanlardan istifadə etmək məsələlərini araşdırdıq. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasında demokratiyanın inkişafı, iqtisadi islahatların keçirilməsi və bütün sahələrdə demokratiya prinsiplərinin bərqərar olması, bazar iqtisadiyyatına keçid məsələləri barədə də geniş fikir mübadiləsi apardıq.

Mən hesab edirəm ki, bizim bu telefon danışığımız çox əhəmiyyətli, maraqlı, məzmunlu oldu. Bunun əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, ABŞ prezidenti Bill Klinton Azərbaycanda demokratiyanın inkişafından, iqtisadi islahatların keçirilməsi ilə əlaqədar gördüyümüz işlərdən və aparılan siyasətdən məmnun olduğunu söylədi. Bildirdi ki, onlar arzu edirlər ki, Azərbaycan bu istiqamətdə gələcəkdə də inkişaf etsin və respublikamızın bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlər ümumiyyətlə dünya ictimaiyyəti üçün, o cümlədən bir çox başqa ölkələr üçün də gərəkli ola bilər.

Mən yenə də deyirəm ki, cənab Bill Klintonla bizim bu danışığımızın əhəmiyyəti böyükdür. Bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, respublikada demokratiyanın, iqtisadi islahatların inkişafından məmnun olduğunu bildirdi.

Beləliklə, biz tutduğumuz bu demokratiya yolu ilə gedirik və seçkiləri də tam demokratik əsaslarla aparacağıq, buna heç kəsin şübhəsi olmasın.

İndi konstitusiya komissiyasının vəzifəsi konstitusiyanın layihəsini tezliklə hazırlayıb təqdim etmək və onu ictimaiyyətin müzakirəsinə verməkdən ibarətdir. Biz komissiyanın keçən iclaslarında bu sahədə fikir mübadiləsi aparmışıq. Seçki haqqında qanun layihəsini hazırlayıb Milli Məclisə təqdim edəndən kimi konstitusiya komissiyasının iclasında komissiyanın

işçi qrupuna tapşırıq verdik ki, onlar artıq bütün işlərini konstitusiya layihəsinin hazırlanmasına səfərbər etsinlər. O vaxtdan indiyə qədər xeyli iş görülmüşdür. İşçi qrupu Prezident Aparatının, Ali Sovetin Aparatının müəyyən strukturları ilə birlikdə, hesab edirəm ki, bu sahədə çox səmərəli iş görüb. Konstitusiya komissiyasında müzakirə etməyimiz üçün əsaslı materiallar hazırlanıbdır. Güman edirəm ki, biz bu gün gələcək günlərdə işimizin nə cür, hansı şəkildə qurulması məsələlərini müəyyənləşdirməliyik.

Bunu nəzərə almaq lazımdır və biz əvvəldən də belə qərar qəbul etmişdik ki, yeni konstitusiya layihəsini ümumxalq müzakirəsinə verməliyik. Yeni konstitusiyanı ümumxalq səsverməsi, referendum yolu ilə qəbul etməliyik. Buna görə də noyabrın 12-də keçiriləcək seçkilər günü eyni zamanda referendum günü elan olunmalıdır. Referendum günündə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul edilməlidir.

Vaxt az qalıbdır ona görə də ən uzağı oktyabr ayının 12-nə qədər - referendum, seçki gününə bir ay qalana qədər biz yeni konstitusiyanın layihəsini ictimaiyyətə təqdim etməliyik və onu ümumxalq müzakirəsinə verməliyik. Güman edirəm ki, biz bunu edə bilərik. Çünki işçi qrupunda, Prezident Aparatında, Ali Sovetin Aparatında indiyədək aparılan işlər və hazırlanan materiallar - mən onlarla müəyyən qədər tanış olmuşam - onu göstərir ki, biz bu materiallar əsasında komissiyanın iclaslarında layihəni hazırlayıb sona çatdırı bilərik.

Azərbaycanın yeni konstitusiyası necə olmalıdır? Keçən iclaslarımızda biz bu barədə danışmışıq. Amma bu gün, bu məsələyə bilavasitə başladığımız zaman bəzi fikirləri deməyə ehtiyac var. Birinci, onu xatırlatmaq istəyirəm ki, Azər-

baycan Respublikasının konstitusiya tarixi böyükdür. Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyası demək olar ki, 1919-cu ildə qəbul ediləndir. Ancaq bu konstitusiya olmayıbdır. Müstəqillik haqqında akt qəbul olunmuşdur. 1919-cu ildə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası dövlət müstəqilliyi haqqında akt qəbul edibdir.

Bu akt konstitusiya xarakteri daşdığına görə biz onu Azərbaycan dövlətçiliyində konstitusiyanın başlanğıcı kimi, konstitusiya yaratmaq işinin başlanğıcı kimi qəbul edə bilərik.

Sonra, bildiyiniz kimi, 1920-ci ildə Azərbaycanda Sovet Sosialist Respublikası yaranıbdir. Bu respublika 1921-ci ildə Azərbaycanın ilk konstitusiyasını qəbul edibdir. O vaxt hələ Sovetlər İttifaqı yox idi. Yaranmış və şübhəsiz ki, kommunist hakimiyyəti altında olan respublikalar müstəqil idilər. Bu konstitusiya müəyyən dəyişikliklərlə 1937-ci ilə qədər davam edibdir. Baxmayaraq ki, 1924-cü ildə, Sovetlər İttifaqı yaranandan sonra onun Konstitusiyasında yaranmışdı, amma Azərbaycanda 1921-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiya davam edirdi. Ancaq şübhəsiz ki, ona dəyişikliklər, əlavələr olunmuşdu.

1936-cı ildə Sovetlər İttifaqının yeni konstitusiyası qəbul edildikdən sonra - 1937-ci ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının yeni konstitusiyası qəbul olunub. Bu konstitusiya 1978-ci ilə qədər yaşayıbdır. 1977-ci ildə Sovetlər İttifaqının yeni konstitusiyası qəbul olunub və ondan bir il sonra, 1978-ci ilin aprelində Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyası yaranıbdir.

İndiyə qədər Azərbaycan Respublikası 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya ilə yaşayır, işləyir. Doğrudur, bu müddətdə konstitusiya bir çox əlavələr, dəyişikliklər ediləndir.

Xüsusən qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra - 1991-ci il oktyabrın 18-də Konstitusiya Aktı qəbul edibdir. Doğrudur, o vaxt bu sahədə müəyyən anlaşılmayan hallar da olubdur. Xatirinizdədir ki, 1991-ci il avqustun 30-da Azərbaycan parlamenti müstəqillik haqqında bəyanat qəbul etdi. Ancaq görünür ki, Azərbaycan Respublikasının o vaxtkı rəhbərləri müstəqilliyi nədənsə istəmirdilər. Çünki bu aktları, şübhəsiz vaxtında keçirmək olardı.

Belə bir bəyanat qəbul olunandan sonra xeyli vaxt keçdi və oktyabrın 18-də müstəqillik haqqında Konstitusiya Aktı qəbul edildi. Baxmayaraq ki, artıq o vaxt Sovetlər İttifaqı dağılırdı və bu, göz qabağında idi, ancaq Azərbaycan xalqının iradəsinə zidd olaraq o zaman Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi müstəqilliyə getmək istəmirdi. Nədənsə, görünür, ümid bəsləyirdi ki, Sovetlər İttifaqı qalacaq, yaşayacaqdır. Əgər o vaxtkı prosesləri xatırlasanız, slavyan dövlətlərinin - Rusiya, Ukrayna və Belorusiyanın imzaladıqları ittifaq sazişindən sonra Sovetlər İttifaqı artıq dağılmış kimi idi. Ancaq Sovetlər İttifaqının o vaxtkı prezidenti Qorbaçov cəhd göstərirdi ki, xalq deputatları qurultayını toplansın, bu məsələni müzakirə etsin. Bunu edə bilmədi və nəhayət, bəyanat verdi ki, Sovetlər İttifaqının dağılmasına o da razıdır.

Güman edirəm, o vaxt Azərbaycan rəhbərliyində bəziləri ümid bəsləyirdilər ki, Sovetlər İttifaqı hələ yaşayacaqdır. Çünki 1991-ci ilin martında Azərbaycan rəhbərliyi bir referendum keçirib qərar qəbul etdi ki, Sovetlər İttifaqı saxlanılmalıdır. Onlar bu siyasətdən, yəni bu istiqamətdən, görünür ki, əl çəkə bilmirdilər. Şəxsən mən məhz bununla izah edə bilərəm ki, avqustun 30-da müstəqillik haqqında bəyanat qəbul ediləndən sonra yalnız oktyabrın 18-də dövlət müstəqil-

liyi haqqında da Konstitusiya Aktı qəbul olundu. Bu Konstitusiya Aktı da referendumdan keçməli idi. Bu, təbiidir. Çünki 1991-ci ilin martında Sovetlər İttifaqının saxlanması haqqında referendum təşkil olunmuşdu. Əgər oktyabrın 18-də Konstitusiya Aktı qəbul olunmuşdusa, bir aydan sonra, noyabrın 18-də referendum keçirilə bilərdi. Çünki bir ay müddətində elan edib referendum keçirmək olar. Ancaq nədənsə, bu referendumu noyabrın 18-nə də yox, dekabrın 18-nə də yox, dekabrın 30-na salmışdılar və referendum həmin gün keçirildi.

Bunları sadəcə olaraq ona görə xatirinizə salıram ki, bizim müstəqillik yolunda xalqın iradəsi ilə bu xalqı idarə edən adamların iradəsi arasında olan böyük məsafəni bir daha bildirim. Bildirirəm ki, bizim xalq müstəqilliyə nə qədər can atmışdısa, ayrı-ayrı qruplar müstəqil dövlət olmağımızı heç də istəməmişlər. Bəziləri indi də köhnə əhval-ruhiyyə ilə yaşayır. müstəqilliyi yenə müvəqqəti hesab edirlər. Ona görə də bu proseslərin tarixini sizin xatirinizə salıram.

Bütün bunlara baxmayaraq, 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul olunmuş dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı çox dəyərli sənəddir. Bu sənəddə Azərbaycanın müstəqilliyi və müstəqil dövlət kimi dövlət quruculuğu haqqında çox dəyərli müddəalar öz əksini tapıbdir.

Beləliklə, mən Azərbaycanın konstitusiya yaradıcılığı tarixi haqqında müəyyən qədər, kiçik məlumat verərək, indi qarşıda duran işlərimiz haqqında danışmaq istəyirəm. Biz müstəqil Azərbaycan Respublikasının, demək olar, ilk konstitusiyasını yaradıırıq. Çünki, 1919-cu ildə qəbul olunmuş müstəqillik haqqında Akt, - əgər biz onu konstitusiya xarakterli bir sənəd kimi qəbul ediriksə, - o, konstitusiya olmayıbdir. Ondan sonra - 1921-ci ildə, 1937-ci ildə və 1978-ci ildə

qəbul olunan konstitusiyalar da şübhəsiz ki, sovet hakimiyyəti dövründə qəbul edilən konstitusiyalardır. O vaxtlar Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət olmamışdır və şübhəsiz, bu konstitusiyalarda kommunist ideologiyası, sovet hakimiyyəti prinsipləri öz əksini tapmışdı.

İndi biz müstəqil Azərbaycan Respublikasının, Azərbaycan dövlətinin ilk konstitusiyasını qəbul edirik. Bu, çox məsuliyyətli, eyni zamanda çox şərəfli vəzifədir. Bu, bizə nəsb olubdur və güman edirəm ki, biz, yəni indiki nəsil həmin şərəfli vəzifəni ləyaqətlə yerinə yetirməyə qadirik və yerinə yetirə biləcəyik. İndiyə qədər görülən işlər və hazırlanmış materiallar əsas verir ki, biz qısa müddətdə konstitusiyanın layihəsini komissiyanın bir neçə müzakirəsindən keçirdikdən sonra xalqımıza, ictimaiyyətə təqdim edək.

Bizim yeni konstitusiyamız, şübhəsiz ki, birinci növbədə Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini, bu müstəqilliyin əbədi olduğunu və dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, yaşatmaq üçün bütün prinsipləri əks etdirməlidir. Yəni konstitusiyamız demokratik prinsipləri özündə əks etdirməlidir. Yəni dünya demokratiyasının əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən, demokratiya sahəsində inkişaf etmiş dövlətlərin konstitusiya təcrübəsindən istifadə etməli və Azərbaycan Respublikasının özünəməxsus tarixi, milli ənənələrini əks etdirən prinsipləri özündə cəmləşdirməlidir. Bir sözlə, biz elan etmişik və mən bir daha bəyan edirəm ki, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı, dünyəvi dövlət qururuq. Demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı dövlət quruculuğu proseslərini və bunu təmin etmək üçün bütün şərtləri, müddəaları konstitusiya özündə əks etdirməlidir.

Demokratiya prinsipləri geniş məfhumdur. Əgər bu, bir tərəfdən insanların hüquqlarının təmin edilməsi prinsipləri-

dirşə, ikinci tərəfdən dövlətçiliyin qurulmasını, dövlət quruculuğu prosesinin aparılmasını, inkişaf etdirilməsini və Azərbaycanda həm dövlətin, həm xalqın, həm də hər bir vətəndaşın hüquqlarının qorunmasına təminat verə bilən dövlətin qurulub yaranmasını təmin edən prinsiplər olmalıdır.

Demokratiyanın bir tərəfi insan hüquqları, vətəndaşların hüquqları, ikinci tərəfi isə dövlət quruculuğu və həm müstəqil dövləti yaşadıb, qoruyub saxlamaq üçün, həm də insanların hüquqlarını qoruyub saxlamaq üçün dövlət hakimiyyətinin təmin olunmasıdır.

Güman edirəm ki, indiyə qədər gördüyümüz işlər və əldə etdiyimiz təcrübə artıq imkan verir ki, bu məsələlərin hamısı hüquqi nöqteyi-nəzərdən formalaşdırılsın və bizim konstitusiyada öz əksini tapsın.

Mən bu konstitusiyanın başqa müddəaları haqqında danışmaq fikrində deyiləm, çünki buna ehtiyac duymuram. Sadəcə olaraq bu əsas prinsipləri qeyd edirəm. Güman edirəm ki, bu prinsiplər əsasında bizim konstitusiyanın layihəsi qısa müddətdə hazır olub təqdim edilə bilər.

Konstitusiyamızda dövlətin, Azərbaycanın bu ağır keçid dövründə, çətin dövründə, bir də qeyd edirəm, vətəndaşların hüquqlarını qorumaq, dövlətçiliyi qorumaq üçün təminatlar olmalıdır. Bu iki il müddətində biz sizinlə birlikdə, Azərbaycanın dövlətçiliyini dağıtmaq, pozmaq cəhdlərinin dəfələrlə şahidi olmuşuq.

Dünən Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin verdiyi məlumat, güman edirəm, ictimaiyyətə bir daha bildirir ki, xalqı parçalamaq, dövləti dağıtmaq cəhdlərindən hələ də əl çəkməyən qüvvələr var. Bu məlumatı yəqin ki, eşitmişiniz, bilirsiniz. Biz iki ildir dövlətçiliyimizə zidd olan qüvvələri başa salmaq, anlatmaq istəyirik ki, onlar cinayətkar əməl-

lərindən əl çəksinlər. Ancaq, təəssüflər olsun, bəziləri hələ də elə hesab edirlər ki, cinayətkarlıq yolu ilə nəşə əldə edə bilirlər.

Oktyabrın 1 - 2-də Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və onunla birlikdə Daxili İşlər Nazirliyi tərəfindən aparılan əməliyyatlar nəticəsində cinayət halları və yeni silah cəbhəxanalarının, xüsusən terrorçuluq üçün istifadə edilə biləcək silahların gizlədilib saxlanması, özü də kimin tərəfindən, - bir var ki, adicə cinayətkar tərəfindən, bir də var ki, Azərbaycan Respublikasının deputatı seçilmiş adam tərəfindən. Ancaq tək-cə şəxsən o deyil, onun havadarları, ona istiqamət verənlər tərəfindən (güman edirəm istintaq onları qısa müddətdə aşkar edib və aşkar edəcəkdir), Azərbaycanda yenə də qarışıqlıq yaratmaq, terrorçuluq etmək, dövlətə qarşı cinayət etmək cəhdi göstərən adamlar tərəfindən - cinayətlər törədilməsinin hazırlanması prosesi artıq meydana çıxdır.

Bax, buna görə də bizim bu gün və gələcəkdə qəbul edəcəyimiz qanunlar və xüsusən əsas qanunumuz - konstitusiyaya gərək elə bir konstitusiyaya olsun ki, bir tərəfdən insanların hüquqlarını qorusun, insan azadlıqlarını, demokratiyanı təmin etsin, siyasi plüralizmi təmin etsin, mətbuat, söz, din, dil azadlığını təmin etsin, ikinci tərəfdən isə dövləti, cəmiyyəti idarə etmək üçün təsisatların yaranmasını təmin etsin ki, bu cür hallara yol verilməsin. Ona görə də güman edirəm, biz elə bir konstitusiyaya yaradacağıq ki, bu konstitusiyaya Azərbaycan Respublikasının nəinki qısa müddətdə, həm də uzun müddətdə müstəqillik yolu ilə getməsini təmin edəcəkdir. Azərbaycan Respublikasında demokratik hüquqi dövlətin qurulmasını təmin edəcəkdir və ölkə-

mizdə olan bütün vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını təmin edəcəkdir.

Komissiyanın göstərişi ilə işçi qrupu konstitusiyanın layihəsini hazırlamaq üçün bir çox təkliflər irəli sürmüşdür. Bu təkliflər əsasında, onları ümumiləşdirərək, onların üzərində işləyərək Prezident Aparatında və Ali Sovetin Aparatında müəyyən materiallar hazırlanıbdır. Mən buna hələ layihə yox materiallar deyirəm, çünki layihəni, güman edirəm ki, bu materiallar əsasında sistemləşdirmək və işçi qrupunun adından bizə təqdim etmək lazımdır. Bu materiallarla ilkin tanış olmuşam və belə hesab edirəm ki, bunlar artıq layihənin qısa müddətdə işlənilib hazırlanması üçün tam əsas yarıdır. Ona görə də, - bilmirəm, indi bu barədə müzakirəyə ehtiyac var, ya yox, əgər ehtiyac varsa, müzakirə edə bilərik, - düşünürəm ki, bizim işçi qrupu toplaşb bu materialları qısa müddətdə, mənə elə gəlir ki, iki gün ərzində sistemləşdirib təqdim etsə, biz təqdim olunan bu layihəni komissiyanın üzvlərinə paylaya və onun əsasında müzakirə apara bilərik. Mənim fikrim belədir. Əgər başqa bir fikir varsa, gəlin müzakirə edək.

* * *

İclasda verilən təklifə əsasən, respublika prezidenti İcra Aparatının rəhbəri **Ramiz Mehdiyev** yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın işçi qrupunun tərkibini bir daha xatırlatdı.

* * *

Heydər Əliyev: İşçi qrupu artıq işləyir, bu yeni bir şey deyil. Bir də deyirəm, bu işçi qrupu qəbul etdiyimiz qanunun layihəsini hazırlayıb komissiyanın müzakirəsinə vermişdir. Bu

işçi qrupu indiyə qədər də işləyir, xeyli təkliflər verib və o təkliflər müəyyən qədər sistemləşdirilib, ancaq hələ layihə şəklinə gətirilməyib. Ona görə mən bu gün komissiyanı yığdım ki, komissiyanın adından işçi qrupuna göstəriş verək ki, onlar qısa müddətdə bunu layihə şəklinə salıb bizə təqdim etsinlər.

Daha kimin sualı, sözü var? Yoxdur. Demək bu təklifə etiraz yoxdur ki, işçi qrupuna iki gün vaxt verək. Çünki mən baxmışam, materialların çoxu hazırdır. İşçi qrupunun üzvləri çox səmərəli işləyiblər, mən hesab edirəm ki, yaxşı materiallar hazırlayıblar. İşçi qrupu iki gün müddətində materialları sistemləşdirdi və layihəni hazırlasın. Demək bu gün ayın 3-dür, ayın 5-də günün axırında layihə komissiya üzvlərinə təqdim olunsun, paylansın. Ola bilər ki, biz ayın 6-da toplaşaq. Bu zaman həmin layihə komissiya üzvlərində olacaq. Onlar bu layihə ilə tanış olacaqlar, onun üzərində işləyəcəklər, biz də bu layihəni müzakirə edəcəyik.

Etiraz yoxdur ki? Onda gəlin bugünkü iclası qurtaraq. Yəni də deyirəm, ayın 5-də günün axırında layihə mənə təqdim olunur, mən isə onu komissiyanın üzvlərinə paylayıram. Oktyabrın 6-da komissiyanın növbəti iclası keçirilir. Mən komissiya üzvlərindən övvəldən xahiş edirəm ki, onlar layihəni alan kimi onunla çox ətraflı tanış olsunlar, öyrənsinlər, ayın 6-dakı iclasda biz məruzəyə qulaq asmayacağıq, layihəni müzakirə edəcəyik ki, layihəyə kimin nə sözü, təklifi, nə əlavəsi var. Sağ olun.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSIYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN
OKTYABRIN 12-də KEÇİRİLƏN
İCLASINDA KOMİSSİYA SƏDRİ,
AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN GİRİŞ SÖZÜ**

Hörmətli komissiya üzvləri !

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiya tərəfindən yaradılmış işçi qrupu xeyli iş görübdür. Konstitusiya komissiyasında apardığımız müzakirələr əsasında, irəli sürülmüş təkliflər, müddəalar əsasında işçi qrupu konstitusiyanın layihəsini hazırlayıbdır. Bu layihə konstitusiya komissiyasının üzvlərinə paylanıbdır. Layihənin hazırlanıb təqdim edilməsindən bir neçə gün keçib və bəzi tədbirlərimiz olduğuna görə konstitusiya komissiyasını yığmaq mümkün olmamışdır. Mən layihə ilə tanış olandan sonra bu müddətdə konstitusiya komissiyasının işçi qrupunun bir sıra üzvlərinə bəzi təkliflərimi verdim, mülahizələrimi söylədim ki, onlar işləsinlər. Görülən əlavə işlərlə dünən tanış oldum. Hiss etdim ki, əlavə çox iş görülüb. Hesab edirəm ki, biz indi artıq konstitusiya layihəsini müzakirə edib, onu qəbul etmək səviyyəsinə gəlib çatmışıq.

Sizə paylanan bu layihəni əsas götürmək olar. Ancaq onun üzərində işləmək lazımdır. Layihənin üzərində işlə-

31 oktyabr 1995-ci il. AMEA-da keçirilən iclasda

31 oktyabr 1995-ci il. AMEA-da keçirilən iclasda

31 oktyabr 1995-ci il. AMEA-da keçirilən iclasda

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin
10 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli
iclasda. 12 oktyabr 2001-ci il.

mək üçün bir çox materiallar da hazırlanıb və bir çox fikirlər formalaşıbdırsa hesab edirəm ki, konstitusiyamızda bəzi müddəaları mütləq əks etdirməliyik. Mən sizdə olan layihə əsasında danışiram. Məsələn, bu layihənin giriş hissəsini bir az da genişləndirmək lazımdır. Giriş hissəsində milli dövlətçilik ənənələrimiz, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi ilə əlaqədar fikirlər əks olunmalıdır. Giriş hissəsi Azərbaycan Dövlət Müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı ilə əlaqələndirilməlidir.

Qəbul edəcəyimiz konstitusiya müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk konstitusiyası, eyni zamanda uzunömürlü olmalıdır. Demək istəyirəm elə bir konstitusiya olmalıdır ki, bu, daim yaşasın - bu, çox yaxşı olardı, şəxsən mən bunu arzu edərdim, - ancaq elə edək ki, uzunömürlü olsun. Ona görə bu layihənin giriş hissəsində və konstitusiyanın maddələrində bir neçə fikri daha da dəqiqləşdirmək, genişləndirmək lazımdır.

Konstitusiyada insan hüquqları, azadlıqları haqqında maddələr çoxdur. Onlar da müəyyən qədər dəqiqləşdirilməli, təkmilləşdirilməlidir. Eyni zamanda layihədə vətəndaşların vəzifələri barədə də lazımi qədər maddələr var. Amma güman edirəm ki, layihədə bu vəzifələr daha dəqiq ifadə olunmalı və bu maddələr daha da təkmilləşdirilməli, genişləndirilməlidir.

Respublikamızda Naxçıvan Muxtar Respublikası var. Layihədə Naxçıvan Muxtar Respublikasına həsr edilən Naxçıvan MR-in statusu, muxtar respublikadakı dövlət qurumu haqqında maddələr olmalıdır. Bunlar işlənilməli və layihəyə əlavə edilməlidir. Bir neçə başqa fikir də var. Mən bunları işçi qrupunun üzvləri ilə görüşümdə demişəm

və onlar bu barədə müəyyən materiallar hazırlayıblar. Ona görə də yaxşı olardı ki, indi konstitusiya komissiyasının üzvləri bu layihə ilə əlaqədar öz fikirlərini, əlavələrini, təkliflərini versinlər, işçi qrupunun üzvləri ilə mənim son günlər apardığım iş nəticəsində hazırlanmış materiallardan istifadə olunsun və bu gün sabaha qədər bu layihəni işləyib artıq qəbul edilmə səviyyəsində çətdirəq. Ona görə də kimin nə təklifi, fikri varsa buyursun. Biz bu gün, sabah işləməliyik.

* * *

Layihə barədə Prezident Aparatının şöbə müdiri **Şahin Əliyevin** və Ali Sovetin Katibliyinin baş katibi **Səfa Mirzəyevin** məlumatları dinləndi.

Sonra layihənin müzakirəsi başlandı.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev komissiyanın iclasında yekun sözü söylədi.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN
OKTYABRIN 14-də KEÇİRİLƏN
İCLASINDA KOMİSSİYANIN SƏDRİ,
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN
ÇIXIŞI**

Hörmətli komissiya üzvləri!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu gün Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın növbəti iclasıdır. Biz konstitusiya komissiyasının iclasını ilk dəfə iyunun 5-də keçirmişik. Komissiyanın üzvləri, komissiyanın yaratdığı işçi qrupu o vaxtdan indiyədək konstitusiya layihəsinin hazırlanması ilə müntəzəm olaraq məşğuldurlar. İndiyə qədər işçi qrupu daim işləyib, komissiya beş dəfə öz iclasını keçirib və hər dəfə də konstitusiya layihəsinin yaranması haqqında müzakirələr gedibdir. Bu, konstitusiya komissiyasının altıncı iclasıdır. Güman edirəm ki, komissiyanın oktyabrın 12-də keçirdiyimiz iclasında biz çox ətraflı hazırlanmış layihəni müzakirə etdik və bu layihənin tamamilə hazır olduğunu hamımız birlikdə təsdiq etdik. Ancaq eyni zamanda bu layihə ətrafında müzakirələr, təkliflər oldu. Ona görə də biz bu təkliflərlə, tövsiyələrlə, məsləhətlərlə əlaqədar bir daha işçi qrupuna tapşırıdım ki, işi davam etdirsin. İş davam etdirilib.

Komissiyanın ötən iclasında verilən təkliflər nəzərə alınaraq konstitusiya layihəsi yenidən təqdim olunubdur. Məna verilən məlumatlara görə, bu gün səhər saat 10-dan layihənin son variantı komissiyanın bütün üzvlərinə paylanıbdır. Güman edirəm ki, siz bu variantla, yəni burada edilən dəyişikliklərlə, əlavələrlə tanış olmusunuz, layihəni yenidən oxumusunuz. Ona görə də mən şəxsən hesab edirəm ki, konstitusiyanın layihəsi hazırdır.

* * *

Sonra layihənin son variantı barədə müzakirələr keçirildi. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev komissiyanın iclasında yekun sözü söylədi.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YENİ KONSTITUSIYA LAYİHƏSİNİN ÜMUMXALQ MÜZAKİRƏSİNƏ VERİLMƏSİ HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YENİ KONSTITUSIYA LAYİHƏSİNİ HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN QƏRARI

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan Komissiya konstitusiya layihəsinin 1995-ci il oktyabrın 14-də keçirilən müzakirəsinə verilmiş təklifləri nəzərə alaraq **qərara alır**:

1. Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsi bəyənilsin və ümumxalq müzakirəsinə verilmək üçün 1995-ci il oktyabrın 15-də mətbuatda dərc edilsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə, dövlət orqanlarına, elm və təhsil müəssisələrinə, siyasi partiyalara və ictimai birliklərə tövsiyə olunsun ki, konstitusiya layihəsini mütəşəkkil müzakirə etsinlər, öz təkliflərini, düzəliş və əlavələrini Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyaya təqdim etsinlər.

3. Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın işçi qrupu daxil olan bütün təklifləri və əlavələri müntəzəm təhlil etsin, onları ümumiləşdirərək layihəni yenidən işləyib təkmilləşdirsin və 1995-ci il oktyabrın 30-dək komissiyanın müzakirəsinə təqdim etsin.

Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiya yeni konstitusiyaya layihəsinin son variantını müzakirə edib 1995-ci il noyabrın 12-nə təyin olunmuş ümumxalq referendumuna 10 gün qalmış respublika mətbuatında dərc etdirsin.

HEYDƏR ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının prezidenti
Azərbaycan Respublikasının
yeni Konstitusiyaya layihəsini hazırlayan
Komissiyanın sədri,

Bakı şəhəri, 14 oktyabr 1995-ci il.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSIYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN
MƏLUMATI

Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiya Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsinin ümumxalq müzakirəsi üçün mətbuatda dərc edilməsi ilə əlaqədar olaraq dövlət orqanlarının, elm və təhsil müəssisələrinin, siyasi partiyaların, ictimai birliklərin və vətəndaşların nəzərinə çatdırır ki, Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsinə aid qeyd və təkliflərini 1995-ci il oktyabrın 30-dək Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyaya təqdim etsinlər.

(15 oktyabr 1995-ci ildə mətbuatda dərc edilmişdir.)

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNDƏ
DÖVLƏT DİLİ HAQQINDA MADDƏNİN
OKTYABRIN 31-də AMEA-da KEÇİRİLƏN
GENİŞ MÜZAKİRƏSİNDƏ KOMİSSİYA
SƏDRİ, AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİ**

Hörmətli xanımlar və cənablar, hörmətli ziyalılar!

Əvvəlcə bildirmək istəyirəm ki, sizinlə yenidən görüşməkdən çox məmnunam. Sizə və sizin simanızda Azərbaycanın bütün ziyalılarına işlərində uğurlar, səadət və xoşbəxtlik arzu edirəm.

Ölkəmiz öz tarixinin çox mühüm bir mərhələsini yaşayır. Respublikamızda böyük iqtisadi, içtimai-siyasi proseslər gedir və bir çox mühüm məsələlər həll olunur. Dövlət quruculuğu sahəsində aparılan işlər sırasında müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk parlamentinə seçkilər və müstəqil dövlətimizin ilk konstitusiyasının qəbul olunması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bildiyiniz kimi, bir neçə aydır ki, biz və respublikanın bütün ictimaiyyəti, dövlət orqanları çox ciddi məşğul olurlar. Nəticədə demək olar ki, biz mühüm tədbirlər ərəfəsindəyik. Təəssüf ki, bu mərhələdə respublikamıza böyük faciə üz verdi. Qəza nəticəsində metro stansiyasında insanlarımız tələf oldu. Biz ağır itkilərə məruz qaldıq, çoxlu soydaşımızı itirdik. Respublikamız matəm keçirdi və indi də bu ağır yaranın əzab-əziyyətini çəkirik. Ancaq şübhəsiz ki, bu hadisə bizim

işlərimizi, gedən proseslərin inkişafını dayandıra bilməz. Qarşımıza qoyduğumuz vəzifələri vaxtında həyata keçirməyə qadirik və həyata keçirəcəyik.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasının qəbul edilməsi tarixi hadisə olacaqdır. Bildiyiniz kimi, bizim indi qüvvədə olan konstitusiyamız da var. Konstitusiya tariximiz böyükdür. Azərbaycanın ilk konstitusiyası 1921-ci ildə qəbul olunubdur. 1920-ci ildə Azərbaycanda sosialist respublikası qurulandan sonra o vaxt respublikamız özünün ilk konstitusiyasını qəbul etmişdir. Ondan qabaq isə - 1919-cu ildə ilk Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranandan sonra konstitusiya aktı qəbul olunmuşdu. Ancaq o zaman konstitusiya qəbul edilməmişdi. Dediym kimi, ilk konstitusiya 1921-ci ildə qəbul olundu. O vaxt Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası idi. Ancaq biz hələ İttifaqa daxil deyildik.

1922-ci ilin dekabrında Sovetlər İttifaqı yarandı və Azərbaycan Respublikası da Sovetlər İttifaqının tərkibinə daxil oldu. Bundan sonra Sovetlər İttifaqının konstitusiyası qəbul edildi. Həmin konstitusiyaya uyğun olaraq Azərbaycanın 1921-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasında müəyyən dəyişikliklər aparıldı. Ancaq yeni konstitusiya qəbul edilmədi. Azərbaycan Respublikası həmin konstitusiya ilə Sovetlər İttifaqının tərkibində yaşadı.

1937-ci ildə respublikamızın yeni konstitusiyası qəbul edildi. Bu, 1936-cı ildə qəbul olunmuş Sovetlər İttifaqı konstitusiyasına uyğun olan konstitusiya idi. Sonra isə-1977-ildə Sovetlər İttifaqının yeni konstitusiyası qəbul olundu. Ona uyğun olaraq 1978-ci ildə Azərbaycan Respublikasının konstitusiyası qəbul edildi. Həmin konstitusiya indiyədək qüvvədədir.

Şübhəsiz ki, ondan sonrakı dövrdə respublikamızda baş vermiş böyük dəyişikliklərlə, Azərbaycanın müstəqil dövlət olması ilə əlaqədar həmin konstitusiyaya müəyyən dəyişikliklər edilibdir. Lakin bizim üçün əsas sənəd 1991-ci il oktyabrın 18-də qəbul olunmuş Konstitusiya Aktıdır.

Beləliklə, biz bu konstitusiya ilə yaşamışıq. Ancaq indi müstəqil Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyasını qəbul edirik. Bir də qeyd edirəm ki, bu çox böyük tarixi hadisədir. Və bizim, indiki nəsillərin üzərinə çox böyük məsuliyyət qoyur.

Konstitusiya elə bir sənəddir ki, o gərək uzun müddət yaşasın. Onun ömrü uzun olmalıdır. Konstitusiya tez-tez dəyişilə bilməz. Əgər konstitusiya doğrudan da həm bu günü, həm də gələcəyi tamamilə əks etdirə bilirsə, o uzunömürlü ola bilər, gələcəkdə ona dəyişikliklər etməyə ehtiyac olmaz və ya çox cüzi dəyişikliklər aparıla bilər.

Ona görə də bu işə həddindən artıq məsuliyyətlə yanaşmaq lazımdır. Biz belə də yaşırıq. Yəni öz məsuliyyətimizi dərk edirik və bu mühüm sənədin qəbul olunması üçün gələcək nəsillərin qarşısında nə qədər cavabdeh olacağımızı da dərk edirik.

Mən konstitusiya komissiyasının sədri kimi konstitusiya layihəsinin hazırlanması dövründə, bu günə qədər çalışmışam ki, layihənin hazırlanmasında bu sahədə biliyi, elmi, təcrübəsi olan bütün alimlər, mütəxəssislər, hüquqşünaslar, dövlət xadimləri, içtimai-siyasi xadimlər, mədəniyyət xadimləri iştirak etsinlər.

Konstitusiya komissiyasının tərkibi bu dediyim fikirləri əks etdirir. Eyni zamanda mən hesab edirəm ki, bu böyük məsuliyyəti yalnız konstitusiya komissiyasının üzvlərinin öhdəsinə qoymaq olmaz. Bu məsuliyyəti hamımız, bütün xalqımız

daşmalıdır. Hər bir vətəndaş həm bu gün üçün, həm də gələcək nəsillər üçün konstitusiyanın hazırlanmasında iştirak etməyə çalışmalıdır, öz səylərini və xidmətlərini göstərməlidir. Şübhəsiz ki, kim nəyə qadirdirsə, kim nəyi bacarırsa, kim nə edə bilərsə, etməlidir.

Azərbaycanda bu sahədə bilikli, təcrübəli, bacaraqlı adamlar çoxdur. Lazımdır ki, bu işdə heç kəs biganə qalmasın. Lazımdır ki, hər bir kəs, hər bir vətəndaş konstitusiyanın hazırlanması və qəbul olunmasını öz şəxsi işi kimi, taleyi kimi qəbul etsin. Belə olan halda biz Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edən, vətəndaşlarımızın hüquqlarını qoruya bilən, ölkəmizin dövlətçiliyini möhkəmləndirən və respublikamızın müstəqil bir dövlət kimi yaşaması üçün əsas olan qanun, konstitusiya qəbul edə bilərik.

Hesab edirəm ki, bu sahədə çox iş görüldür. Konstitusiya layihəsinin hazırlanmasına biz çox vaxt sərf etdik. Bu iş çoxdan başlanıbdir-bizim mütəxəssislər bu işə bir il bundan öncə başlayıblar. Ancaq biz bu işə mütəşəkkil olaraq iyun ayından başladıq və çox intensiv iş getdi.

Konstitusiya komissiyası yaranarkən yeni konstitusiya layihəsinin bir çox müddəaları demək olar ki, işlənib hazırlanmışdı. Konstitusiya komissiyası yarandı, onun işçi qrupu təşkil edildi. Həmin qrup gərgin işlədi və layihə konstitusiya komissiyasında bir neçə dəfə müzakirə ediləndən sonra ümumxalq müzakirəsinə verildi.

İndi müzakirələr sona çatır. Biz gərək ümumxalq müzakirəsi zamanı verilmiş təklifləri, düzəlişləri iki-üç gün içərisində təhlil edək, konstitusiya komissiyasında baxaq və onların dəyərlilərindən, xeyirlilərindən istifadə edək, beləliklə də layihəni təkmilləşdirək. Şəxsən mənim məqsədim bundan ibarətdir.

Mən bu işə çox məsuliyyətlə yanaşıram. Çünki həm Azərbaycanın konstitusiyaya tarixini bilirəm və onu böyük diqqətlə təhlil etmişəm, həm də indiyədək Azərbaycanda dövlət quruculuğu sahəsində aparılan işlərin çoxunun iştirakçısıyam.

1977-ci ildə Sovetlər İttifaqında yeni konstitusiya qəbul olundu. O konstitusiyanın hazırlanması dövrü çox böyük idi. Konstitusiya komissiyası təşkil olunmuşdu. O vaxtlar Sovetlər İttifaqında, hər bir müttəfiq respublikada geniş işlər aparılırdı. Mən həmin konstitusiya komissiyasının üzvü idim və 1977-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyanın hazırlanmasında iştirak etmişəm. Sonra isə bir il biz öz respublikamızın - Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasını hazırlamaqla məşğul olduq. Biz də komissiya yaratdıq. Mən respublikanın rəhbəri kimi konstitusiya komissiyasının sədri idim. Xatirimdədir, biz o vaxt nə qədər çox iş gördük.

Doğrudur, qeyd etdiyim kimi, bizim qəbul etdiyimiz konstitusiya Sovetlər İttifaqı konstitusiyasının müddəalarına uyğun olmalı idi, ona münasib yazılmalı idi və eyni zamanda respublikamızın bəzi xarakterik cəhətlərini özündə əks etdirməli idi. Hesab edirəm ki, o vaxt biz buna nail ola bildik. O dövrün, o zamanın şərtləri daxilində biz Azərbaycanın konstitusiyasını qəbul etdik.

Beləliklə, mən bu məsələlərin tarixini öyrəndiyimə görə, həm də bir çox hissəsində bilavasitə iştirak etdiyimə görə indi müstəqil Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasını tam müstəqil, heç bir dövlətdən, heç bir mərkəzdən, heç bir kəsdən asılı olmayaraq özümüzün sərbəst qəbul etməyimizin nə qədər məsuliyyətli və şərəfli olduğunu dərk edirəm.

Ona görə də indiyədək çalışmışam ki, bu konstitusiyanın hazırlanmasında hamı çox yaxından, ürəkdən iştirak etsin.

Çalışsın, maksimum səy göstərsin ki, bizim konstitusiyamız mükəmməl olsun. Buna nə qədər nail olduğumuzu şübhəsiz ki, xalq qiymətləndirməlidir. Çünki layihə dərc olunubdur, müzakirədən keçibdir. Aparılan müzakirələr və konstitusiya komissiyasına daxil olan təkliflər onu göstərir ki, xalq, ictimaiyyət, vətəndaşlar bu layihəni ümumən qəbul edirlər. Layihənin əleyhinə birbaşa çıxan yoxdur. Ancaq onu təkmilləşdirmək üçün təkliflər, əlavələr, dəyişikliklər irəli sürülür. Mən dünən işçi qrupu ilə görüşmüşəm. Onların mənə verdiyi məlumatdan aydın olur ki, konstitusiya komissiyasına 1400 təklif, dəyişiklik daxil olubdur. Bu təkliflər cürbəcürdür və konstitusiyanın müxtəlif maddələrinə aiddir. Onlar təhlil olunur. İşçi qrupu onların təhlili və qiymətləndirilməsi ilə məşğuldur və o təkliflərdən hansının qəbul olunub-olunmaması barədə konstitusiya komissiyasına öz fikrini söyləyəcəkdir. Nəhayət, bunlar konstitusiya komissiyasında həll olunacaqdır.

Güman edirəm ki, müzakirə nəticəsində alınan təkliflər konstitusiya layihəsini daha da təkmilləşdirəcək və biz bu günlərdə konstitusiyanın son layihəsini bir daha mətbuatda dərc edəcəyik ki, vətəndaşlarımız noyabr ayının 12-də parlament seçkiləri zamanı eyni zamanda ümumxalq səsverməsi, referendum yolu ilə konstitusiya layihəsinə öz münasibətlərini bildirsinlər. Referendumun nəticəsinə görə də konstitusiyanın qəbul edilməsi məsələsi həll olunacaqdır.

Vətəndaşlardan daxil olan təkliflərdən başqa, layihə ayrı-ayrı təşkilatlarda, birliklərdə, müəssisələrdə, idarələrdə, elm ocaqlarında, yaradıcılıq təşkilatlarında, mədəniyyət birliklərində müzakirə edilə bilər. Burada deyildi ki, layihəni Elmlər Akademiyası da müzakirə edib və öz fikrini bildiribdir. Ancaq mən konstitusiyanın bir maddəsinin xüsusi mü-

zakirə olunmasını lazım hesab edirəm. Bu, Azərbaycanın dövlət dili haqqında olan 23-cü maddədir.

Konstitusiyaya komissiyasında layihə müzakirə olunarkən komissiyanın üzvlərindən üç nəfər - şair Bəxtiyar Vahabzadə, yazıçılar Anar və Elçin Əfəndiyev belə fikir söylədilər ki, «dövlət dili Azərbaycan türk dilidir» yazılsın. Biz bu məsələni müzakirə etdik. Son layihəni dərc olunmağa göndərərkən belə qərara gəldik ki, bu layihədə indiyədək konstitusiyada olduğu kimi yazıq. Bu barədə sizə qısa tarixi arayış vermək istəyirəm.

1921-ci ildə qəbul olunmuş ilk Azərbaycan konstitusiyasında dövlət dili haqqında heç bir maddə yoxdur.

1937-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan konstitusiyasında da dövlət dili haqqında heç bir maddə olmayıbdir.

1956-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Ali Soveti 1937-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyaya əlavə edibdir. Konstitusiyaya Azərbaycan Respublikasında dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə əlavə edilibdir. O vaxt işləyən adamlarımız bunu xatırlayırlar. Həmin dövrdə bu maddənin qəbul edilməsi respublikada müəyyən mübahisələr doğurdu. Mən də onun şahidiyəm. Bu maddənin qəbul olunmasından sonra həyata keçirilən bəzi tədbirlər daha çox mübahisələr və narazılıqlar doğurdu. Bu, deyə bilərəm ki, o vaxt respublikamızı çətin vəziyyətə saldı. Çünki belə bir maddə qəbul edilən kimi o vaxt - bəzən belə də olur, bəzi adamlar özlərini həddindən çox vətənpərvər, millətə həddindən artıq yaxın göstərmək istəyirdilər - dərhal göstərişlər verildi ki, bütün idarələrdə, təşkilatlarda yazışmaların hamısı ancaq Azərbaycan dilində getsin. Makinalar dəyişdirilməyə başlandı. Şübhəsiz ki, o vaxt bizim kargüzarlıq işlərində, katiblikdə, yazışmalarda rus dili üstünlük təşkil edib. Çünki

əsas işlər rus dilində gedirdi. Ona görə işçilərin çoxu da rusdilli idi - ya rus, ya da erməni millətindən, yaxud rusdilli azərbaycanlılardan ibarət idi. Onların bəzilərini işdən çıxarmağa başladılar. Bu, Azərbaycanda böyük narazılıq doğurdu. Bundan da o vaxt Azərbaycana pis münasibət, bəlkə də düşmən münasibəti göstərən qüvvələr istifadə etdilər. Xatirinizdədir ki, 1959-cu ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsi Azərbaycanda millətçilik olması barədə qərar qəbul etdi. O vaxt Azərbaycan rəhbərliyi dəyişildi, bəzi vəzifəli şəxslər bundan istifadə edib öz şəxsi məqsədlərinə nail oldular. Hər halda, bu tarix məlumdur. Ondan sonra bu məsələ müəyyən qədər sakitləşdi.

1977-78-ci illərdə biz yeni konstitusiyayı qəbul edərkən bu məsələ, şübhəsiz ki, əsas məsələlərdən biri idi. Biz yeni konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dilinin Azərbaycan dili olması barədə maddə hazırladıq. Qeyd etdiyim kimi, mən həmin konstitusiyayı hazırlayan komissiyanın sədri idim və bu işlərə rəhbərlik edirdim.

Ancaq bu maddə Moskvada çox böyük etiraz səbəb oldu. Belə izah edirdilər ki, başqa respublikalarda bu yoxdur, buna ehtiyac yoxdur. Mən indi sizin vaxtınızı alıb bunların hamısını geniş danışmağa ehtiyac duymuram. Ancaq o vaxt mən Sovetlər İttifaqının rəhbərliyi ilə, Kommunist Partiyasının rəhbərliyi ilə çox gərgin danışıqlar apardım. Sübut etməyə çalışdım ki, biz dövlət dilinin Azərbaycan dili olduğunu öz konstitusiyamıza yazmalıyıq və yazacağıq.

Moskvada bir neçə dəfə müzakirələr oldu. Cürbəcür fikirlər səsləndi və həmin fikirlərin əksəriyyəti ondan ibarət idi ki, belə olmamalıdır. Ancaq biz buna nail olduq və 1978-ci ildə, səhv etmərsə, aprel ayında biz konstitusiyayı qəbul etdik. Həmin konstitusiyada yazıldı ki, Azərbaycanın dövlət di-

li Azərbaycan dilidir. Xatirimdədir, o vaxt başqa respublikanın rəhbərləri ilə kəskin danışıqlarımız oldu. Ukraynanın rəhbəri Şerbitski ilə mənim kəskin danışıqlarım xatirimdədir. O buna çox etiraz edirdi, belə əsaslandırır ki, siz belə yazdığınız halda görək onda biz də yazaq ki, Ukraynanın dövlət dili Ukrayna dilidir. Mən ona dedim ki, sizə heç kim mane olmur. Siz bizdən də böyük respublikanız və Sovetlər İttifaqında sizin xüsusi çəkiniz bizimkindən qat-qat artıqdır. Siz istəsəniz bunu yaza bilərsiniz. Ancaq siz nə üçün bizə mane olursunuz? Mübahisəmiz çox gərgin oldu.

Hər halda biz bunu etdik. Deyə bilərəm ki, o vaxt on beş müttəfiq respublikadan yalnız üç respublikanın-Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın konstitusiyalarında dövlət dili haqqında maddə var idi. Qalan respublikaların heç birinin konstitusiyasında dövlət dili haqqında maddə yox idi. Mən 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyanı nəzərdə tuturam. Qeyd etmək istəyirəm ki, o cümlədən Baltikyanı respublikalar da-onlar öz milli ənənələrini başqalarına nisbətən daha çox qoruyub saxlamağa çalışırdılar. O vaxt onları ümumiyyətlə, millətçi respublikalar hesab edirdilər,-buna baxmayaraq onlar öz konstitusiyalarında dövlət dilini yazmamışdılar.

Ancaq biz buna nail olduq. Hesab edirəm ki, bu dövrdə, o zamanın şəraitində respublikamızda, ümumiyyətlə, ölkəmizin tarixində çox böyük hadisə oldu. İndiyə qədər konstitusiyamızın 73-cü maddəsi- «Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir» maddəsi qüvvədədir. Bunu, yəni «Azərbaycan konstitusiyasının 73-cü maddəsi qüvvədədir» fikrini nəzərə alaraq yeni konstitusiyanın son layihəsini dərc edərkən yazdık ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Ancaq sizə məlumdur ki, 1992-ci ildə başqa proseslər olmuşdur. 1992-ci ilin dekabrında Azərbaycanın Milli Məclisi

sində dövlət dili haqqında məsələ müzakirə edilmişdir. Bu müzakirə nəticəsində qərar qəbul olunub ki, Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir. O vaxt mən Bakıda yaşamırdım, Naxçıvanda idim. Eşitdiklərimdən, bildiklərimdən belə hiss etdim ki, bu qərar respublikada birmənalı qarşılanmayıbdır. Bu qərardan çox narazı olanlar var idi, onu çox bəyənənlər də var idi.

Sonra konstitusiya layihəsini hazırlayarkən mən bunu araşdırdım. Bu barədə mənə əvvəl də demişdilər. Ancaq bir var ki, bir şeyi ordan burdan eşidəsən, bir də var ki, araşdırasan. Mən bunu şəxsən özüm üçün araşdırdım və məlum oldu ki, bildiyiniz kimi, burada özbaşınalığa, volyuntarizmə yol verilibdir. Mən bunu deyərək əvvəlcədən xahiş və xəbərdarlıq edirəm ki, fikirlərim heç kəsə öz sözlərini demək üçün təsir etməsin. Mən sizə olmuş şeylərin xronologiyasını danışdım. İstəyirəm ki, burada sərbəst müzakirələr getsin.

Dövlət dili haqqında maddə konstitusiya qanunudur. Yəni bu ya konstitusiyada olmalıdır, ya da, ona dəyişiklik edilərsə hüquqa görə, konstitusiya təcrübəsinə, qanunların qəbul edilməsi təcrübəsinə görə bu, konstitusiya qanunu kimi qəbul olunmalıdır. Ancaq bu məsələnin həllinə çox məsuliyyətsiz, səthi yanaşılmışdır. Qəbul olunmuş qərar haqqında mən hər hansı fikir söyləmək istəmirəm. Çünki əgər fikir desəm, siz belə başa düşərsiniz ki, mən hansısa tərəfi saxlayıram. Mən heç bir tərəf saxlamıram. Ona görə də bura, sizin görüşünüzdə şəxsən özüm gəlmişəm ki, fikrimi bilavasitə özüm sizə çatdırım. Ancaq hər bir şey görək özünə layiq qayda-qanunla edilsin.

Məsələni, mən sizə dedim ki, 1978-ci ildə bu maddəni konstitusiyaya yazmaq üçün üç-dörd ay müzakirə apardıq. Bu o demək deyildi ki, bizim aramızda «dövlət dilimiz Azərbaycan

can dili olmalıdır» fikrinə şübhə edənlər olmuşdur. Ancaq o zaman biz müstəqil deyildik. Sovetlər İttifaqının tərkibində idik və Sovetlər İttifaqının, Kommunist Partiyasının rəhbərliyindən asılı idik. Ona görə də həm öz istəyimizi həyata keçirməli idik, həm də buna razılıq almalıydıq. Biz bundan ötrü müharibə etməyəcəydik, üsyan qaldırmayacaqdıq. Əgər kimsə hesab edir ki, üsyan qaldırmaq olardı - bu, ağılsız fikirdir.

Yəni mən onu demək istəyirəm ki, bu məsələlərin həlli zarafatyana, səthi ola bilməz. Bu, tarixi bir hadisədir. Biz müəyyən edirik ki, dövlət dilimiz hansı dildir. Bunun da səbəbi ondan ibarətdir ki, bizim dilimizə tarixdə müxtəlif cür münasibət olub və cürbəcür ad veriblər.

Ona görə də mən Milli Məclisin qərarının nəticəsinə toxunmayaraq və o barədə öz münasibətimi bildirməyərək yalnız həmin qərarın qəbul olunması prosedurası haqqında danışmaq istəyirəm. Belə bir mühüm qərar üç-dörd günün içərisində kiçik qrup adamın iradəsi, istəyi nəticəsində qəbul olunubdur. Bax, mən bunu heç bir vəchlə qanuni hesab etmirəm. Mən hesab edə bilmərəm ki, bu iş ciddi münasibət göstərilə bilər.

Məsələ belə olmuşdur. Milli Məclisdə Azərbaycanın dövlət dili məsələsi müzakirə olunarkən Məclis üzvlərindən biri deyib ki, gəlin yazaq «Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan türk dilidir», başqa birisi deyib ki, niyə belə yazırıq. Yazaq ki, «türk dilidir». Mübahisə gedibdir - mən bütün stenoqrama baxmışam. Kim necə çıxış edibsə, hamısı məlumdur. Mən sadəcə olaraq demək istəyirəm, indi buna heç ehtiyac yoxdur, bunun indi əhəmiyyəti yoxdur. Bəlkə kimsə bununla maraqlanır, amma mən hesab edirəm ki, o qədər də maraqlı deyil.

Bəli, mübahisə gedibdir. Bir qismi buna etiraz edibdir, bir qismi isə əvvəlki təklifdən də qabağa gedərək deyib ki, «yazaq bizim dilimiz türk dilidir».

Məsələ Milli Məclisdə səsə qoyularkən həmin iclasda Milli Məclisin 50 üzvündən 39-u iştirak edibdir. Onların 26-si dilimizin türk dili kimi qəbul olunmasına səs verib, 7-si, ya 8-i əleyhinə səs verib, qalanları isə bitərəf olubdur. Beləliklə də, dövlət dilimizin adı dəyişilibdir. Hər bir şey etmək olar, əgər doğrudanda o, həqiqətə və bizim məqsədlərimizə uyğundursa. Ancaq belə məsuliyyətli işləri çox ağıllı, bacarıqlı, eyni zamanda xalqın iradəsinə əsaslanaraq görmək lazımdır.

1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiya ümumxalq müzakirəsindən keçibdir. Deyilə bilər ki, o vaxt sovet dövrü idi, müzakirələr formal keçirdi. Bəli, bu sözü demək olar. Ancaq müzakirələr olubdur. O konstitusiya dərc edilibdir, onun barəsində xalqın məlumatı olubdur. Nəhayət, Ali Sovetin sessiyasında həmin konstitusiya yekdilliklə qəbul edilibdir.

İndi bu böyüklükdə tarixi bir qərar Azərbaycan xalqının iradəsi nəzərə alınmadan 26 nəfər tərəfindən qəbul olunubdur. Burada da böyük bir səhv buraxılıbdır. Həmin səhv ondan ibarətdir ki, əgər Milli Məclis doğrudan da belə bir qərar qəbul etməli olsaydı, həmin qərar qanuna, konstitusiyaya görə Məclis üzvlərinin üçdə ikisi tərəfindən səs verildiyi halda qəbul olunmalı idi. Yəni konstitusiya qanunu sadə səs çoxluğu ilə yox, üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul olunmalıdır. Milli Məclisdə bu təklif səsələrin üçdə ikisini toplaya bilməyib. 50 deputatdan 26-sı, yəni sadə səs çoxluğu ilə bir səs üstünlüyünə görə qəbul olunubdur. Burada da konstitusiya qanunu pozularaq, volyuntarizm, özbaşınalıq edilərək belə bir qanunun qəbul olunduğu hesab edilməlidir.

Təəssüflər olsun ki, bu işi Milli Məclisin o vaxtki sədri İsa Qəmbərov və o qrupa məxsus olan deputatlar ediblər. O dövrdə Azərbaycanın prezidenti olan Elçibəy də bu qanunu imzalayıbdır. Mən yenə deyirəm, bu qanunun məna və nəticəsini kənara qoyaraq sadəcə qanunvericilik nöqtəyi-nəzərindən, dövlət məsuliyyəti nöqtəyi-nəzərindən bu mühüm məsələyə nə qədər məsuliyyətsiz yanaşdıqlarını qeyd etmək istəyirəm.

Bilirsiniz ki, 1993-cü ilin iyul ayının ortalarından Ali Sovetə, Milli Məclisə mən sədrlik etməyə başladım. Mən dörd ay Milli Məclisə sədrlik etdim. O vaxt Milli Məclisin bəzi üzvləri bir neçə dəfə məsələ qaldırdılar ki, həmin qanun düzgün qəbul edilməmişdir. Yəni o, konstitusiya qanunu kimi qəbul olunmayıbdır - imzalanmasına baxmayaraq bu qanun saxta qanundur. Dedilər ki, gəlin buna yenidən baxaq. Mən buna imkan vermədim. Çünki əgər bir səhv buraxılıbsa, o vaxt buna cürbəcür münasibət olubdur və müəyyən gərginlik yaranıbdır. İndi bu səhvi biz tələsik düzəltməyə başlasaq və ya hesab etsək ki, bunu düzəltmək lazımdır - bu, yeni çətinlik yaradacaqdır. Mən buna imkan vermədim.

Ali Sovetin sədri Rəsul Quliyev məlumat verir ki, bu ildə Məclisin üzvlərindən bir neçəsi bu məsələni yenidən qaldırıb. Yenə də buna imkan verilməyibdir. Ancaq indi, yeni konstitusiya qəbul etdiyimiz zaman bu məsələdə mövqələrimiz müəyyənləşdirilməlidir. Aydınlaşdırmalıyıq ki, hansı formanı qəbul edək. Biz ya bu layihədə olan ifadəni, ya komissiya üzvlərindən bir neçəsinin təklif etdiyi «dövlət dilimiz Azərbaycan türk dilidir» fikrini, yaxud da Milli Məclisin bir qrup üzvü tərəfindən qeyri-qanuni qəbul olunmuş formanı qəbul etməliyik. Həmin o qeyri-qanuni qanun icra olunur. İndi mənə deyirlər ki, bizim dərslərdə ana dilini türk dili ki-

Komissiyanın iclası. 2 noyabr 1995-ci il

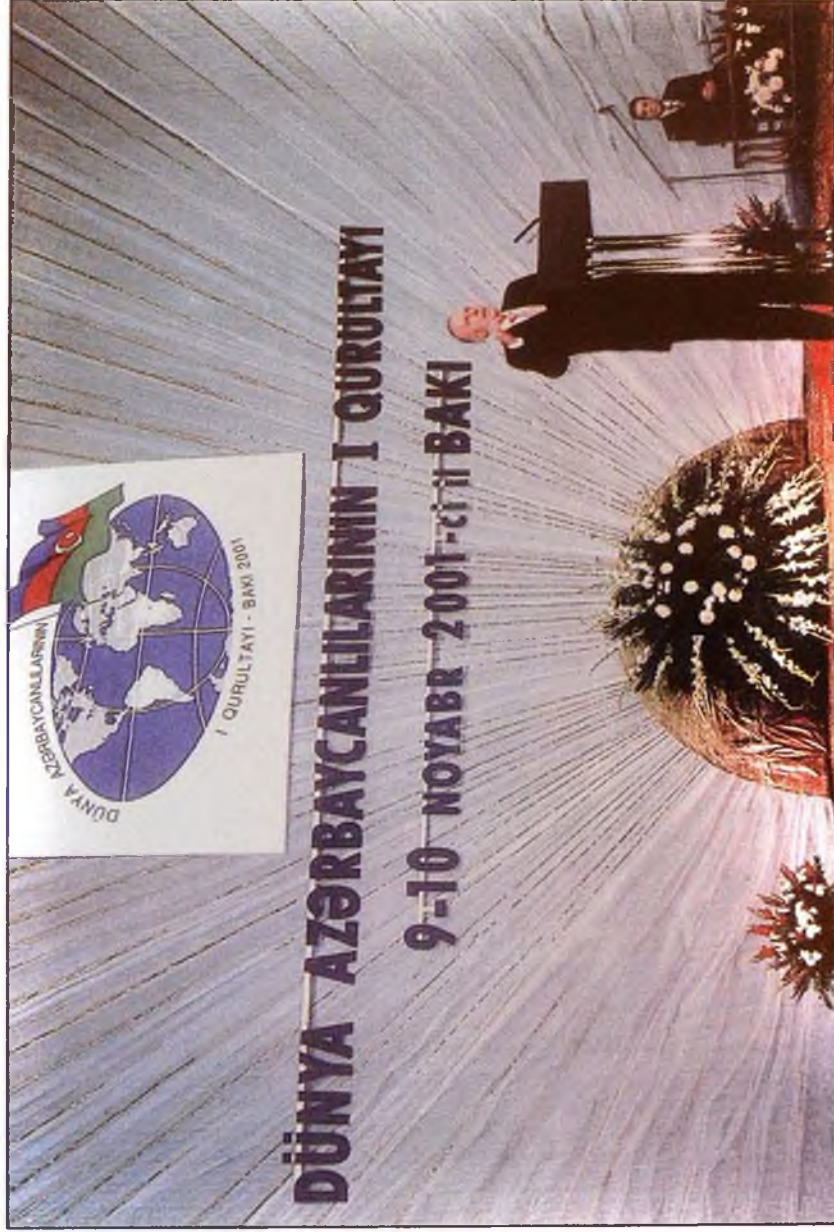

Komissiyanın iclası. 2 noyabr 1995-ci il

Komissiyanın iclası. 2 noyabr 1995-ci il

mi yazırlar. Mən soruşdum ki, bəs niyə belə yazırlar? Dedilər ki, bu cür qanun qəbul olunubdur. Ancaq qanunun özündə qeyri-qanuni yolla qəbul edilmişdir. Yəni o qanunun gücü yoxdur. Mən sizə bunu açıq deyirəm. Amma eyni zamanda mən hansı fikri qəbul edəcəyimiz barədə sizə öz mövqeyimi demirəm. Sadəcə olaraq anlatmaq istəyirəm ki, bu qanunun gücü yoxdur. Bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın müstəqillik dövründə bu taleyüklü tarixi məsələlərə bu qədər məsuliyyətsiz yanaşan insanlar hesab edirəm ki, xalq qarşısında xəyanət edirlər. Doğrudan da, əgər belə bir qanun lazım idisə, o, xalqın iradəsi ilə qəbul edilməli idi. Bunun üçün referendum keçirmək lazımdır. Həmin referendum sayəsində əgər bu nəticə əldə olunarsa, deməli, xalqın əksəriyyəti bunu istəyir. Yaxud da əgər referendum keçirmək istəməzlərsə, heç olmasa parlament çərçivəsində qanunu pozmayaydılar. Zorakılıq, volyuntarizm, vəzifəsindən sui-istifadə etmək - bax, dəhşətli budur. Təəssüf ki, bu, bizim həyatımızda çox vaxtlar olub. Ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər vəzifə tutandan sonra hesab edirdilər ki, xalqın taleyi də onların əlindədir, tarix də onların əlindədir - nə istəsələr onu edə bilərlər. Bax, dərd burasındadır. Bunları nəzərə alıb mən konstitusiya komissiyasında bu məsələ qalxan kimi belə bir təklif verdim: bu məsələyə səthi yanaşmaq olmaz. Bu məsələ xüsusi müzakirə olunmalıdır. Bu, birinci növbədə o dairələrdə xüsusi müzakirə olunmalıdır ki, həmin dairələr bu məsələdə səriştəlidir - yəni bu məsələdə onların biliyi, təcrübəsi var və onlar bu işin mütəxəssisləridir.

Mən sizə dedim ki, indi ümumxalq müzakirəsinə 1400 təklif verilibdir. Bunlar konstitusiyanın ayrı-ayrı maddələri haqqındadır. Onların 18-də təklif olunur ki, bizim dövlət dilimiz Azərbaycan dili yox, türk dili yazılsın. 1400 təklifin içə-

risində 18 təklif bir şey deyildir. Ancaq mən təkcə 18 təklifə görə yox, sadəcə belə bir halın yarandığına görə, belə bir hadisənin mövcud olduğuna görə və bəzi ziyalılarımızın bu fikirdə olduğuna görə bu məsələnin dərinədən araşdırılmasını lüzumlu hesab edirəm.

Ona görə də komissiyanın son iclasında layihəni ümumxalq müzakirəsinə verərkən **Ramiz Mehdiyevə** tapşırıdım ki, bu məsələ xüsusi müzakirə olunsun. Şübhəsiz ki, fabrikdə, zavodda, yaxud da kolxoz və ya sovxozda bunu xüsusi müzakirə etməyə ehtiyac yoxdur. Əlbəttə, oralardan da müəyyən fikir almaq olar. Bu məsələ xüsusi marağı olan dairələrdə xüsusi müzakirə edilməlidir. Yəni bizim elmi müəssisələrdə, Elmlər Akademiyasında - burada dilçilik, ədəbiyyat, tarix, fəlsəfə, hüquq, şərqşünaslıq institutları var, görürsünüz ki, nə qədər elmi institutlarımız var, böyük təcrübəli, bilikli adamlarımız var, - sonra, universitetlərimizdə, məsələn, Bakı Dövlət Universitetində Azərbaycan dili, Azərbaycan ədəbiyyatı, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və sair kafedralar var, keçmiş pedaqoji institutumuzda - indi N.Tusi adına Pedaqoji Universitetdir - orada da dilçiliklə məşğul olan kafedralarımız var. Yəni bizim elm və tədris ocaqlarımızda xüsusi olaraq dilçiliklə məşğul olurlar. Yaradıcılıq ittifaqlarında, ilk növbədə Yazıçılar birliyində - bu məsələni, yəni dili yazıçılar daha yaxşı bilirlər, həm tarix nöqtəyi-nəzərindən, həm də onun tətbiqi nöqtəyi-nəzərindən, - digər yaradıcılıq birliklərində bu məsələ müzakirə olunsun. Mən xahiş etdim ki, hər bir birlikdə, hər bir elmi idarədə olan müzakirələrin nəticələrini gətirin, biz onlara konstitusiyaya komissiyasında baxaq. Çox təəssüf edirəm ki, mənim bu göstərişim yerinə yetirilməyibdir. Mən bu göstərişi verəndən sonra şübhəsiz ki, başqa işlərlə məşğul idim. Bilirsiniz ki, oktyabrın 20-də mən Amerikaya getdim

və 25-də axşam oradan qayıtdım, ondan sonra ayın 28-də metroda faciə baş verdi. Yəni mənim bu 15 gündəki fəaliyyətim, iş cədvəlim sizə məlumdur. Mən dünən bu işlə məşğul olmağa başladım və işçi qrupu ilə görüşərkən soruşdum ki, bu məsələni necə müzakirə etmişiniz, nə nəticəyə gəlmisiniz. Çünki layihədə Azərbaycan dilinin yazılması o demək deyildir ki, bu, mütləq Azərbaycan dili olmalıdır.

Mən bir daha qeyd edirəm, biz layihədə Azərbaycan dilini ona görə yazmışıq ki, bu, bizim konstitusiyada yazılıbdır. Ondan sonra Milli Məclisdə qəbul olunmuş qərar qeyri-konstitusional qərardır. Bir halda ki, biz indi yeni konstitusiyaya qəbul edirik, cəmiyyətimizdə cürbəcür fikirlər var - bu fikirləri araşdırmaq, təhlil etmək lazımdır. Onlardan tarixilik nöqtəyi-nəzərindən, bu günümüz və gələcəyimiz nöqtəyi-nəzərindən doğru olanını qəbul etmək lazımdır. Yəni bu işdə xalqın iradəsini ən yüksək səviyyədə bizim alimlərimiz, ziyalılarımız, xüsusən də ictimai elmlər sahəsində çalışan mütəxəssislərimiz, yazıçılarımız, şairlərimiz deyə bilərlər.

Ona görə də mən yenə çox narahat oldum. Göstərişlərimi yerinə yetirmədiklərinə görə əməkdaşlarımızı tənqid etdim. Onlar mənə belə izahat verdilər ki, guya sonra mənim göstərişlərimi müzakirə edərkən belə fikirləşiblər ki, bu cür müzakirə etmək lazım deyil, çünki bu, ajiotaj yaradacaqdır. Ona görə də belə hesab ediblər ki, gəlin bunu elə ümumi müzakirədən keçirək və xüsusi müzakirə etməyək. Mən bundan narazı oldum və ona görə də dünən göstəriş verdim ki, bütün dediyim sahələrin nümayəndələri və ümumiyyətlə kim istəyirsə bura dəvət olunsunlar. Mən dedim ki, Yazıçılar Birliyi üzvlərinin hamısını çağırın. Dünən axşam dedilər ki, orada 500 nəfər adam var. Mən dedim ki, onların 500-nü də çağırın. Biri dedi ki, orada bəzi adamlar belə də deyə bilər, elə də

deyə bilər. Mən dedim ki, onları da çağırın. Qoy onlar nə deyirlərsə, gəlib burada desinlər. Hər deyilən sözdən bir mənə çıxır. Biz bundan niyə qaçmalıyıq ki. Mən dedim ki, siyasi partiyaların nümayəndələrini də çağırın. Eşitdim ki, müxalifət qəzetlərində bu maddəni tənqid edirlər və onlar Milli Məclisin qəbul etdiyi qərarın tərəfdarıdır. Dedim ki, qoy onlar da gəlsin. Bura hamı gəlməlidir. Çünki bu bizim elə bir işimizdir ki, bunu gərək aşkar, açıq, heç kəsdən qorxmadan, heç kəsdən çəkinmədən müzakirə edək. Ona görə ki, ən düzgün, ən optimal fikrə gəlməliyik.

Son vaxtlar, deyəsən bu layihə dərc olunandan sonra hansısa bir müxalifət qəzetində oxudum ki, «bizim dilimizi vaxtilə Stalin və Mikoyan dəyişiblər, dilimizi Azərbaycan dili onlar adlandırdılar, indi də onların yolu ilə getmək istəyirik». Mən dünən onlara dedim ki, bilirsiniz, bax bunu yazan adamlar - əgər siz bu müzakirədən qaçmırsınızsa və hesab edirsinizsə ki, bu, ajiotaj yaradacaq, hesab edirsinizsə elə bu yazılan qəbul olunmalıdır - üç ildən sonra, beş ildən sonra, xüsusən də Heydər Əliyev dünyadan gedəndən sonra götürüb yazacaqlar ki, «Heydər Əliyev Stalin və Mikoyanla birlikdə bizi bu yola gətirdi, yoxsa biz başqa yolla gedəcəydik». Mən bu tarixi məsuliyyətdən qorxmuram. Ancaq mən də araşdırıram. İstəyirəm ki, həqiqəti aydınlaşdıraq. Ona görə də xahiş edirəm ki, mənim bu çıxışımı vəziyyəti aydınlaşdırmaq niyyəti kimi qəbul edəsiniz. Mən bu barədə heç bir fikir söyləmirəm və heç söyləməyəcəm də. Mən bu fikri sizin sərəncamınıza verəcəyəm.

Buna görə də mən dedim ki, sizi dəvət etsinlər. Əvvəlcə fikirləşdim ki, müzakirəni özünüz aparasınız. Sonra qərara gəldim ki, yaxşı olar, buraya özüm də gəlim və bu fikirləri izah edim. Çünki özüm izah etməyəndə bəzən yenə də məsə-

ləni qarışdıracaqlar və fikirləri düzgün çatdırmayacaqlar. Mən sizə fikrimi özüm çatdırıram. Buraya televiziyanı da dəvət etmişəm. Burada nə deyilsə, hamısını qoy yazsınlar və xalqa çatdırsınlar, hər şeyi aydınlaşdıraq. Məsələ bundan ibarətdir. Ona görə mən istəyirəm ki, siz məsuliyyəti dərindən dərk edərək müzakirə edəsiniz, bu məsələyə səthi yanaşmayasınız. Bu, çox mühüm məsələdir. Məsələn, bizim bəzi ziyalılar deyirlər ki, əgər indi biz Azərbaycan dili yazsaq, onda bəs Füzuli nə dilində yazıbdır, Cəlil Məmmədquluzadə nə dilində yazıbdır? Belə sözlər deyirlər.

Eyni zamanda deyirlər ki, guya 1935-36-cı illərdə bizim dilimiz türk dili adlanıbdır və dilimizin adı o vaxt dəyişilibdir. Amma şəxsən mənə bu barədə tarixi bir sənəd yoxdur. Bu, hansı fərmanla, hansı qərarla, hansı sənədlə dəyişdirilibdir - bu, mənə yoxdur. Bilmirəm, bəlkə kimdəsə var.

Ancaq tariximiz elə olubdur ki, vaxtilə bizə «azərbaycanlı» da deməyiblər. İndi əgər biz Cəlil Məmmədquluzadəyə, Mirzə Ələkbər Sabirə, Nəriman Nərimanova və ya başqalarına istinad ediriksə, elə onların əsərlərində deyirlər ki, biz müsəlmanıq. Bəli, o vaxt deyirdilər ki, biz müsəlmanıq. Yazıların əksəriyyətində belədir. Bizə «azərbaycanlılar» da demirdilər, bəlkə türklər deyirdilər. Amma çox vaxt deyirdilər ki, biz müsəlmanıq. Nəhayət, XX əsrin axırlarında biz bu məsələləri tam aydınlaşdırmalıyıq və bu məsələyə nöqtə qoymalıyıq ki, bütün söz-söhbətə son qoyulsun.

Siz hansı qərarı qəbul etsəniz, həmin qərarı biz konstitusiyaya yazarıq.

Mən bununla da sözümlü qurtarıram. Ancaq iki kəlmə onu demək istəyirəm ki, mən bu danışdığımız dili - buna hansı dil deyirsiniz deyirəm - çox gözəl dil hesab edirəm. Dilimiz zəngindir, çox ahəngdar dildir, dilimizin söz ehtiyatı çox böyükdür.

Qrammatika sahəsində həddindən artıq böyük nailiyyətlərimiz var. Şəxsən mən bu dili sevirəm.

Bilirsiniz ki, keçmişə qara yaxmaq istəyənlər bunu bir müddət etdilər. Ancaq bu, əhəmiyyətsizdir. Tarixi dəyişdirmək olmaz. Bizim dilçilərin, alimlərin xatirində olmalıdır ki, - deyəsən, 70-ci illərin axırı idi - dövlət mükafatları verilirdi. Biz xüsusən Azərbaycan dili haqqında kitab yazmış böyük bir kollektivə dövlət mükafatı verdik. Bu mükafatı onun müəllifinə görə yox, əsərin özünə və bu kitabın dilimizin təhlilinə həsr olunmasına görə verdik. Adətən biz mükafatları bir romana, bir şerə, bir poemaya, bir teatr tamaşasına, bir rəsm əsərinə görə veririk. Amma bu mükafatı mən xüsusi mükafat hesab edirəm. Burada mənim şəxsi təşəbbüsüm, şəxsi məqsədim o olubdur ki, ictimaiyyət bir daha bilsin ki, biz dilimizin inkişafına nə qədər fikir veririk.

Bu müddətdə dilimizin böyük qrammatikası yaranıb. Böyük dərsliklər, əsərlər var. Respublikamızda böyük dilçilik institutu mövcuddur. Bizim böyük dilçilərimiz var, - yadımdadır, akademik Şirəliyev, Dəmirçizadə, - mən o vaxtkı adamları deyirəm, indi yaşayan alimlər adlarını demədiyimə görə məndən inciməsinlər. Bəli, bizim böyük alimlərimiz vardır.

Azərbaycanda türkologiya da çox inkişaf edibdir. Keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkologiyaya demək olar ki, Azərbaycan qədər fikir verən olmayıb. Təsədüfi deyildir ki, Sovetlər İttifaqında buraxılan yeganə «Türkologiya» jurnalı Azərbaycanda nəşr edilirdi. İndi də nəşr olunur. Yəni, bu sahədə bizim böyük nailiyyətlərimiz var. Alimlərimiz, bilikli adamlarımız və belə zəngin dilimiz var.

Dilimizin 30-cu illərdəki vəziyyətini təsəvvür edin. Götürün, oxuyun 20-ci ildə yazılan kitabları. İndiki dilimizi götü-

rün. Dilimiz nə qədər zənginləşib, nə qədər gözəlləşibdir, nə qədər cazibədar olubdur, nə qədər də şirindir. Bu bizim dilimizdir. Amma adını nə qoyacaqsınız - o, sizin işinizdir.

Mən dediyim bir-iki tənqidi sizin daha düz qəbul etməyiniz üçün Şahin Əliyevə söz verirəm. O, Milli Məclisin qəbul etdiyi həmin qərarı sizə oxusun.

Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasının dövlət dili haqqında 73-cü maddəsi Milli Məclisin məlum qərarı ilə ləğv olunmur, o qüvvədədir. Milli Məclisin qəbul etdiyi bu qərar da qüvvədədir. Bax, respublikamızda belə qarışıqlıq yaranıb. O vaxt dövlət və hökumət başçıları, bu böyük məsuliyyəti üzərinə götürən adamlar belə qərarı, qanunu qəbul edərkən sizinlə məsləhətləşiblərimi? Onlar Elmlər Akademiyası, Yazıçılar Birliyi ilə, bizim bu alimlərimizlə, dilçilərimizlə məsləhətləşiblərimi? Əgər məsləhətləşməyiblərsə, əgər İsa Qəmbərov, İbrahim İbarihimov, İsgəndər Həmidov Azərbaycan xalqının dili haqqında da qərar qəbul edirlərsə, onlar çox böyük səhv edirlər.

Mən sizdən xahiş edirəm ki, bugünkü məsələni sərbəst müzakirə edəsiniz. Dözümlü olun, hərə öz fikrini desin. Heç kəs kənarda qalmasın, heç nədən çəkinməsin və heç kəs də narahat olmasın ki, onun dediyinə görə ya mənfə, ya da müsbət münasibət bəslənəcəkdir.

Mən sizi tərk edirəm. İstəmirəm ki, burada iştirakımla məsələnin müzakirəsi zamanı ya o tərəfə, ya bu tərəfə təsir edəm. Mən gəlmişdim ki, sizə sadəcə olaraq məlumat verim və məqsədimizi sizə çatdırım.

Güman edirəm ki, siz bu məsələni ətraflı müzakirə edib öz qərarınızı bizə çatdıracaqsınız. Mən sizin qərarınızı gözləyəcəyəm. Sağ olun.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ YENİ
KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ HAZIRLAYAN
KOMİSSİYANIN NOYABRIN 2-də KEÇİRİLƏN
İCLASINDA KONSTITUSİYA KOMİSSİYASININ
SƏDRİ, AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN GİRİŞ SÖZÜ**

Hörmətli komissiya üzvləri!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu gün Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın növbəti iclası keçirilir. Bildiyiniz kimi, indiyə qədər komissiya tərəfindən çox iş görülmüş, konstitusiyanın layihəsi hazırlanıb, mətbuatda dərc olunub, ümumxalq müzakirəsinə verilib. Oktyabrın 14-də komissiyanın iclasında biz belə qərar qəbul etdik ki, ümumxalq müzakirəsi başa çatandan sonra noyabrın 2-dək ümumxalq müzakirəsinin yekunları, verilən təkliflər əsasında konstitusiyanın layihəsi işlənilsin, komissiyada baxılsın və noyabrın 2-də son variant, yəni ümumxalq müzakirəsindən sonra hasil olmuş variant bir daha dərc edilsin ki, Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyası noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi, referendumu vasitəsilə qəbul olunsun.

Bu gün noyabrın 2-dir. Biz bu işlərin hamısını bu günə qədər tamamlaya bilməmişik. Səbəb ondan ibarətdir ki, bir tərəfdən işlər doğrudan da çoxdur, ikinci tərəfdən də bəzi hadisələr vaxtımızı çox almışdır. Ona görə də komissiyanın iclasında həm bu gün üçün nəzərdə tutulan məsələlər barəsində müzakirə gedəcəkdir, həm də bundan sonra hansı

işlər görəcəyimizi birlikdə məsləhətləşib qərar qəbul etməliyik.

Ancaq bu işlərə başlamazdan əvvəl mən oktyabrın 28-də Bakı şəhər metrosunda qəza nəticəsində həlak olmuş Azərbaycan vətəndaşlarının xatirəsini bir dəqiqəlik sükutla yad etməyi rica edirəm.

Allah həlak olanlara rəhmət eləsin!

Baş vermiş faciə ilə əlaqədar bizim gördüyümüz işlər respublika ictimaiyyətinə məlumdur. Dərhal lazımi tədbirlər görülmüş, komissiya yaradılıbdır. Bu müddətdə komissiya qarşısına qoyulan vəzifələri həyata keçirir. Tələf olanların hamısı onların qohum-əqrəbaları tərəfindən götürülüb, komissiyanın iştirakı ilə dəfn ediləndir. Onların ailələrinə lazımi maddi yardım göstərilib. Xəstəxanalarda olan yaralılara tibbi yardım göstərilir. Bu faciəli hadisə bütün dünyada çox böyük əks-səda doğurubdur. Dünyanın bir çox dövlət, hökumət başçıları, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri, görkəmli ictimai-siyasi xadimlər xalqımıza üz vermiş bu faciə münasibətilə göndərdikləri məktublarda, teleqramlarda, mənimlə telefon danışıklarında faciə ilə əlaqədar xalqımıza başsağlığı vermişlər.

Mən fürsətdən istifadə edərək, başımıza gələn bu bəla, faciə ilə əlaqədar bizim dərdimizə şərik olduqlarına, bizə mənəvi dəstək göstərdiklərinə, başsağlığı verdiklərinə, öz münasibətlərini bildirdiklərinə görə bütün ölkələrin dövlət, hökumət başçılarına, bizə başsağlığı verənlərin hamısına təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Eyni zamanda, bu məsələlərdə respublikamıza yardım etmək üçün bir neçə ölkədən nümayəndələr gəlirlər. Onların arasında xəstələrə yardım göstərmək üçün tibb işçiləri, belə qəza hadisələrini araşdıran sahənin mütəxəssisləri, ekspertlə-

ri və müxtəlif sahələrdən olan yüksək səviyyəli nümayəndələr vardır. Bir çox dövlət başçıları mənimlə telefonla danışarkən bu barədə öz təkliflərini irəli sürmüşlər və mən də bunları qəbul etmişəm, belə nümayəndələr respublikamıza gəlirlər. Bəzi ölkələr, bəzi təşkilatlar bu hadisə ilə əlaqədar respublikamıza maddi kömək, dərman yardımı da göstərirlər. Bunlara görə də mən təşəkkür edirəm.

Güman edirəm ki, bu məsələlərin araşdırılması və yaralananlara xəstələnmələrə, xəsarət alanlara lazımı tibbi yardım göstərilib, onların müalicə edilməsi üçün bizim öz imkanlarımız var. Ancaq başqa ölkələrin yardımı bu imkanlarımızı genişləndirir. Bunların hamısından istifadə edərək biz bu ağır sınaqdan da çıxacağıq.

İndi bu qəzanın başvermə səbəbləri araşdırılır. Şübhəsiz ki, qəza baş verən kimi onun haqqında bir fikir söyləmək mümkün deyildi, ola bilər, bu gün də mümkün deyil: qəza nəyə görə baş verib: - texniki səbəbdir, səhlənkarlıqdır, yaxud terrorudur. təxribatdır, başqa bir cinayətdir? Bu ehtimalların hamısı mümkündür, heç birini kənara qoymaq olmaz, heç birini istisna etmək olmaz və işin bu mərhələsində hansısa bir ehtimalın üzərində dayanmaq da olmaz. Bizim fikrimiz belədir. Biz əvvəldən də belə mövqə tutmuşuq. Mən respublikamızın istintaq orqanlarına, əməliyyat orqanlarına, inzibati orqanlara dərhal göstəriş vermişəm ki, bu qəzanın başvermə səbəbləri çox dəqiq, obyektiv aydınlaşdırılmalıdır. Heç bir subyektivliyə, obyektivlikdən kənar heç bir hərəkətə yol verilə bilməz.

Bu, ağır faciədir, ancaq onun səbəblərinin araşdırılması da bizim üçün çox vacibdir. Ona görə də mən bu gün həm sizi, həm də respublikanın bütün ictimaiyyətini bir daha əmin etmək istəyirəm ki, faciənin səbəblərinin obyektiv araşdırıl-

ması üçün bütün tədbirləri görəcəyik və - heç kəs narahat olmasın, - bu səbəblər tam obyektiv aydınlaşdırılacaqdır. İndi bəzi adamlar özləri təhqiqat aparmaq istəyirlər, bəzi jurnalistlər təhqiqat aparmaq istəyirlər. Bəzi mətbuat orqanlarında, qəzetlərdə, xüsusən müxalifət qəzetlərində cürbəcür şayiələri, ehtimalları götürüb məqalələr yazırlar. Belə mətbuat orqanlarına, belə müəlliflərə məsləhət görürdüm ki, bu işlərlə məşğul olmasınlar. Xalqın faciəsindən istifadə edib öz şəxsi məqsədlərini həyata keçirmək lazım deyil. Hər kəs öz məqsədinə nail olmaq istəyirsə, onu sivilizasiya yolu ilə, qanun çərçivəsində, adət-ənənələrimizə uyğun olaraq etməlidir, onların əsasında hərəkət etmək lazımdır. Bu faciədən istifadə edib orada-burada demək ki, "iqtidar bu işə baxmadı, onu görmədi, bunu eləmədi" - bunlar hamısı boş sözlərdir və şübhəsiz ki, belələri xalqımızın içərisində heç bir dəstək ala bilməzlər.

Hətta bu gün mənə deyirlər ki, respublikamızda cinayət törədərək qaçıb başqa yerdə, o cümlədən Moskvada gizlənməmiş adamlar oradan bəyanatlar verirlər, cürbəcür şayiələr yayırlar. Bu da əhəmiyyətsizdir. Bunlara bəlkə də heç fikir vermək lazım deyil. Ancaq mən bu barədə ona görə deyirəm ki, bu faciə zamanı xalqın hamısının birləşməsi əvəzinə ayrı-ayrı insanların bu faciədən öz məqsədləri üçün istifadə etməsi, onların nə qədər mənəviyyatdan kənar mövqedə durduqlarını və mənəviyyətsiz olduqlarını bir daha sübut edir.

Respublikanın baş prokuroru burada oturubdur. Mən onunla hər gün əlaqə saxlayıram. O, istintaqa rəhbərlik edir. Mən ona göstərişlər vermişəm. Dünən axşam da onunla çox ətraflı danışmışam. Onlar Bakıya gələn xarici mütəxəssislərlə də görüşüblər. Burada sizin yanınızda bir daha

təkrar edirəm ki, bu faciənin, qəzanın başvermə səbəbləri dürüst, obyektiv aydınlaşdırılmalıdır. Biz bunun nəticəsində tədbirlər görməliyik. Şübhəsiz ki, bizim bu mühüm nəqliyyat vasitəsi sahəsində, eyni zamanda günahkarlar haqqında tədbirlər görülməlidir. Əgər doğrudan da qəsdən cinayət olubsa - onların haqqında tədbirlər görülməlidir.

Dünən gecə mən Moskva televiziyasına baxırdım. Belə başa düşdüm ki, orada metro sahəsində bir rəhbər işçi ilə söhbət aparırdılar. Soruşdular ki, Moskva metrosunun vəziyyəti necədir? O, Moskva metrosu vaqonlarının nə qədər ağır vəziyyətdə olduğunu dedi. Deyəsən dedi ki, Moskva metrosunun 4 min vaqonu var, onların yarısından çoxu elə belə ağır vəziyyətdədir. İndi bu, bizim həyatımızın reallığıdır.

Vaxtilə biz nə metro vaqonlarını özümüz istehsal etmişik, nə bizdə belə bir istehsal var, nə də ki, metronun bütün başqa ləvazimatlarını özümüz istehsal etmişik. Bunlar hamısı Sovetlər İttifaqının cürbəcür yerlərində istehsal olunub Azərbaycana gətirilən avadanlıqlardır, maşınlardır, dəzgahlardır. Biz onlardan istifadə etmişik və bu gün də istifadə edirik. Ola bilər, o müxalifətdə olan, qəzetlərdə yazan adamlar heç bir şey bilmədikləri kimi, bunu da bilmirlər. Ancaq mən Azərbaycanda işləyərkən bu sahə ilə çox ətraflı məşğul olmuşam, çünki Bakı metropoliteninin, ola bilər, əksər hissəsi mənim burada və Moskvada işlədiyim vaxt tikilibdir. Moskvada işləyərkən isə mən Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi bütün nəqliyyat kompleksinə, o cümlədən metro tikintisi işlərinə də rəhbərlik edirdim. Demək istəyirəm ki, o vaxt bütün Sovetlər İttifaqında on şəhərdə metro tikilirdi. O şəhərlərdə metro tikintisi işlərinə diqqət yetirərək mən xüsusi diqqəti Bakı metrosunun tikintisinə yönəldirdim. Bu məsələlərin həll olunması üçün o vaxtlar çox tədbirlər görmüşdüm. Yəni bu

iş mən bilirəm. Mən mütəxəssis deyiləm, ancaq bu işlə yaxından məşğul olduğum üçün bunu bilirəm. Metronun vəziyyətini də bilirəm. Ona görə də bu məsələləri tündləşdirməyə, cürbəcür şayiələr yaymağa, cürbəcür böhtan fikirlər söyləməyə ehtiyac yoxdur.

Yenə də deyirəm, mən baş prokurora, bütün istintaq orqanlarına əmr vermişəm ki, bu məsələ ilə ciddi məşğul olunlar və öz qərarlarını, nəticələrini mənə təqdim etsinlər.

İndi komissiyanın iclasının bugünkü gündəliyi haqqında. Mən qeyd etdim ki, biz verilən təkliflər əsasında bu günədək layihəni tamamilə işləyib qurtarıb mətbuata verməliydik. Bu, mümkün olmadı və bunun da səbəbləri aydındır. Bu gün isə yenə də komissiyanın iclasında əhali, ictimaiyyət tərəfindən verilmiş təkliflərin hamısının müzakirə olunması gündəliyə salınmayıbdır. Mən gündəliyə bir məsələni təklif etmişəm və bu gün bu məsələnin müzakirə olunmasını lazımlı hesab edirəm. O da konstitusiyaya layihəsinin 23-cü maddəsi - Azərbaycanın dövlət dili haqqında olan maddədir. Nə üçün mən bu maddəni xüsusi müzakirə etməyi lazım bilirəm, nə üçün maddəyə bu qədər diqqət verilir və nə üçün şəxsən mən diqqət verirəm? Ona görə ki, bu maddə konstitusiyamızın çox əsas maddələrindən biridir. Bir də ona görə ki, dövlət dili haqqında respublikamızın tarixində və xüsusən XX əsr tariximizdə cürbəcür mənbələrdə cürbəcür ifadələr olubdur. Bunların hamısını müzakirə edib, son bir qərara gəlmək lazımdır. Ona görə də mən bu məsələnin xüsusi müzakirə olunmasını lazım bilmişəm.

1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis Azərbaycanın dövlət dili haqqında bir qanun qəbul edibdir. Dünən yox, srağagün, yəni oktyabrın 31-də bu məsələ ilə əlaqədar Elmlər Akademiyasının binasında Azərbaycan ziyalılarının - akademiya-

nın elmi idarələrinin, universitetlərin, yaradıcılıq birliklərinin nümayəndələrinin və alimlərimizin, şairlərimizin, yazıçılarımızın, dil, ədəbiyyat, elm sahəsində mütəxəssislərin böyük bir yığıncağını keçirməyi lazım bildim. Həmin yığıncağın birinci hissəsində mən özüm də iştirak etdim. Orada çox geniş müzakirə gedib. Müzakirə zamanı mən həmin məsələnin nə üçün bu cür müzakirə olunması haqqında fikirlərimi demişəm və bu, televiziya verilibdir. Mən təkrar etmək istəmirəm. Yəqin ki, siz televiziya ilə bunu görmüsünüz, eşitmisiniz. Kim eşitməyibsə, mənim çıxışım qəzetdə dərc olunub, oxuya bilər.

Sadəcə onu qeyd etmək istəyirəm ki, bu məsələyə komissiyanın sədri, Azərbaycanın prezidenti kimi şəxsən mən xüsusi fikir verirəm. Bir də qeyd edirəm ki, tarixi əhəmiyyət kəsb etdiyinə, vacibliyinə, həm də onun barəsində cürbəcür fikirlər olduğuna görə, hətta müəyyən qanunsuz qərar qəbul edildiyinə görə mən bu məsələyə xüsusi əhəmiyyət verirəm.

1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis tərəfindən qəbul olunmuş qanun, - mənasını, məzmununu kənara qoyaraq, - qanunvericilik nöqtəyi-nəzərindən qeyri-qanuni bir sənəddir. Çünki konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dili haqqında dəyişiklik etmək üçün gərək konstitusiya qanunu qəbul edilməlidir. Konstitusiya qanunu qəbul etmək əvəzinə qəbul olunmuş bu adi qanun, şübhəsiz ki, konstitusiyada dəyişiklik edə bilməz. Azərbaycan Respublikasının 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyasında "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" yazılıbdır. 1992-ci ilin dekabr ayında isə Milli Məclisin 26 üzvünün səs verməsi ilə qanun qəbul olunubdur ki, "Azərbaycanın dövlət dili türk dilidir". Belə bir qanun qəbul edərkən 1978-ci ildə qəbul olunmuş kons-

titusiya qanunu ləğv olunmayıbdır. Şübhəsiz ki, bu qanun onu ləğv edə bilməzdi. Yəni konstitusiya da qalıb, bu qanun da qəbul olunub. Ona görə də qanunvericilik, qanunçuluq nöqtəyi-nəzərindən burada böyük qüsurlara yol verilibdir. Bu, məsələnin bir tərəfi.

İkinci tərəfi ondan ibarətdir ki, Milli Məclis tərəfindən qeyri-qanuni qəbul olunmuş bu qanun respublikamızda bir-mənalı qəbul edilməyib. Əhalinin bir hissəsi, demək olar ki, əksəriyyəti ümumiyyətlə bu qanunun qəbul edilməsindən narazı olubdur, ola bilər, bir hissəsi bəyəndir. Ancaq qanunvericilik, ümumiyyətlə siyasət sahəsində təcrübəsi olan adamlar, bu qanun qeyri-qanuni qəbul edildiyinə görə bundan narahat olublar.

Bax, belə bir vəziyyət yaranıb. Şübhəsiz, bunların hamısı da o zaman, o dövrdə, həmin 1992-ci ildə Azərbaycana rəhbərlik edən adamların bu cür ciddi, belə məsuliyyətli iş məsuliyyətsiz yanaşmalarını bir daha nümayiş etdirir, sübut edir. Bax, belə səhvlər buraxmamaq, həmin qeyri-qanuni yollarla getməmək üçün və bu məsələni xalqın iradəsi ilə həll etmək üçün konstitusiya komissiyasının sədri kimi mən bu işə çox ciddi fikir verirəm, bu məsələnin ciddi müzakirə edilməsini lazım bilmişəm. Ona görə də komissiyanın bugünkü iclasında yalnız bu maddəni, bu məsələni müzakirə etməyi təklif edirəm.

Onu da qeyd etmək istəyirəm ki, əgər mən komissiya sədri, bir prezident olaraq, bəzilərinin hesab etdiyi kimi, məsələni, hansısa bir tərəfə meyl etsəydim, onu edə bilərdim. Konstitusiyanın layihəsi müzakirə olunub və oktyabrın 14-də konstitusiya komissiyasında son dəfə müzakirə edilib, dərc olunub. Son müzakirə zamanı konstitusiya komis-

siyasının üzvlərindən üç nəfər dil haqqında öz fikirlərini bildirib.

Komissiyanın üzvləri Bəxtiyar Vahabzadə, Anar, Elçin Əfəndiyev deyirlər ki, dövlət dili yazılsın: Azərbaycan türk dili, ya Azərbaycan türkcəsi. Komissiyanın başqa üzvləri, bu fikri bəyənməyiblər, yəni bu fikrə qoşulmayıblar. Prosedura, müzakirə nöqtəyi-nəzərindən vəziyyət bundan ibarətdir. Ancaq yenə də deyirəm, bu çox həssas, incə məsələ olduğuna görə əgər bir adam da bu barədə bir söz deyirsə, ona fikir vermək lazımdır və burada məsələni adi çoxluq ilə, azlıq ilə həll etmək olmaz. Baxın, 1992-ci ilin dekabrında bu məsələni Milli Məclisdə zorla həyata keçiriblər. Əgər zorla olmasaydı, Milli Məclisin üzvlərinin əksəriyyəti gərək buna səs verəydi. Ancaq əksəriyyəti səs verməyibdir. Milli Məclisin iclasda iştirak edən 39 nəfər üzvündən bu məsələyə 26 nəfər səs verib. Milli Məclisin 50 üzvü var. Belə bir qanunun qəbul edilməsi üçün Milli Məclisin üzvlərinin üçdə ikisi səs verməli idi. Əgər üçdə ikisi səs verməyibsə, demək, təmkinlik göstərmək lazım idi. Bu ideyanı mütləq həyata keçirmək istəyən adamlar bunu bir daha müzakirə etməli idilər, bir daha məsləhətləşmələr aparmalı idilər və o adamları da inandırmaq lazım idi ki, belə bir qərar qəbul olunmalıdır. Əgər onlar inanmasaydılar, onlarla hesablaşmaq lazım idi. Bunlar olmayıb.

Mən hesab etmirəm ki, bu, təcrübəsizlikdən olub. Mən hesab edirəm ki, o insanlar - o vaxt Azərbaycana rəhbərlik edən adamlar təcrübəsizliyindən də çox, böyük iddialarla yaşayırdılar. Onların hər biri hesab edirdi ki, bütün bu alçaq dağları onlar yaradıblar, başqaları yaratmayıblar. Bax, belə iddialara görə onlar bu işləri ediblər. Əgər bu iddialar olmasaydı, buna heç böyük təcrübə də lazım deyildi. Dünya

təcrübəsi, adi bir təcrübə var ki, hər şeyi müzakirə etmək olar.

Yenə də deyirəm, bu müzakirə prosesinə baxsanız, bizim müzakirəmiz belə olmayıb. Komissiyada üç nəfər adam başqa təklif verib. Amma qalanları isə deyirlər ki, Azərbaycan dili yazılsın. Nə üçün onda bəs üç nəfər başqa təklif verdiyi halda, biz layihədə bunu Azərbaycan dili olaraq müzakirəyə vermişik, mətbuatda dərc etdirmişik? Bunu izah etmək istəyirəm.

Birincisi, ona görə ki, bizim mövcud konstitusiyamızın 73-cü maddəsində Azərbaycan dili yazılıb. İkincisi, ona görə ki, uzun müddət - indi bu gün məlum oldu, yəqin onun tarixi haqqında arayışlar da veriləcəkdir - 1936-cı ildən sonra bizim dilimiz Azərbaycan dili yazılıb. Üçüncüsü də ona görə ki, 1992-ci ilin dekabrında qəbul olunmuş qanun qeyri-qanunidir. Ancaq buna baxmayaraq, bizim bu üç ziyalı, komissiya üzvü tərəfindən verilən təklifi nəzərə alaraq mən məsləhət gördüm ki, bu məsələ qoy ümumxalq müzakirəsinə verilsin: layihəni vermişik ki, xalq müzakirə etsin, öz fikrini desin, ancaq bu məsələ ilə məşğul olan mütəxəssislərimiz, alimlərimiz, yazıçılarımız, dilçilərimiz, tarixçilərimiz və bu dairədə maraqlı olan təşkilatlar qoy bunu xüsusi müzakirə etsinlər. Mən bu barədə komissiyanın işçi qrupunun sədri Ramiz Mehdiyevə göstəriş verdim və ondan sonra bilirsiniz ki, mənim başım qarışdı, ABŞ-a səfərə getdim, gəldim.

O vaxt biz belə danışdıq ki, məsələni Yazıçılar Birliyi ayrıca, Jurnalistlər Birliyi ayrıca, dilçilik institutları, ədəbiyyat institutları ayrıca müzakirə etsinlər. Universitet ümumən yox, çünki universitetdə fizika, kimya, biologiya, riyaziyyat mütəxəssisləri də var, - bəlkə, deyək ki, onlar

dilə o qədər də marağ göstərmirlər, - ancaq universitetdə dilçiliklə məşğul olan mütəxəssislər bunu ayrıca müzakirə etsinlər və bu müzakirələrin nəticəsini konstitusiyaya komissiyasına versinlər.

Mən oktyabrın 30-da işçi qrupunun iclasını çağırdım və öyrəndim ki, mənim göstərişim həyata keçirilməyib, bu müzakirələr aparılmayıb. Ona görə də oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyasının böyük salonunda belə bir yığıncağın çağırılmasını lazım bildim və bunu etdik.

Ancaq onu da bildirmək istəyirəm ki, ümumxalq müzakirəsindən sonra konstitusiyaya layihəsinə 1400 təklif - müəyyən düzəlişlər, əlavələr gəlib. Həmin 1400 təklifdən 18-i dövlət dili ilə əlaqədardır. Bu 18 təklifdə dövlət dilini cürbəcür formalarda - ya türk dili, yaxud da ki, Azərbaycan türkcəsi yazmaq təklif edilir. Əgər bu işə yenə də mexaniki münasibət göstərsə, - ümumxalq müzakirəsi olubdur. 18 təklif elə bir böyük rəqəm deyildir, - mən bunu qoyardım komissiyanın iclasına, 18 təklifə baxdıq, layihədə olan maddəni də qəbul edərdik. Amma hesab edirəm ki, bu yolla getmək lazım deyil. Oktyabrın 31-də ziyalılarla xüsusi görüş keçirdim, ondan sonra orada olan çıxışlar haqqında mənə məlumat verildilər. Həmin məlumatları alandan sonra mən belə bir qərar qəbul etdim ki, bu gün bu məsələ komissiyanın iclasında xüsusi müzakirə olunsun.

Bugünkü iclasa komissiyanın və işçi qrupunun üzvlərindən əlavə, oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyasında keçirilən o yığıncaqda çıxış edən 27 nəfərin hamısı dəvət olunubdur. Ona görə yox ki, onlar bir də, təkrar çıxış etsinlər. Amma bir halda ki, onlar çıxış ediblər, ona görə də buraya dəvət olunublar. Eyni zamanda mən xahiş edirəm ki, bu işlə məşğul olan bizim mütəxəssislər, dilçilər, ədəbiyyatçılar,

Yazıçılar Birliyinin tək rəhbərliyi yox, müəyyən bir qrup adam dəvət olunsunlar. Burada onlar da iştirak edirlər. Mən istəyirəm ki, bu məsələni bax, belə bir şəraitdə müzakirə edək.

Bir məsələni də nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm. Bu çox taleyüklü, tarixi, ciddi bir məsələdir. Bu məsələni hissiyyata qapılmaqla, emosiyalarla həll etmək olmaz. Kimin ürəyi nə istəyirsə, onunla həll etmək olmaz. Ümumiyyətlə, xalqın taleyi həll edilən halda, xalqın taleyi ilə əlaqədar olan məsələlərin həllinə görə hər kəs çox böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşsın. Meydanda qışqırmaq, orada çıxış etmək, hay-küy salmaq, yaxud birinə demək ki, bu vicdanlıdır, bu vicdansızdır, - bilirsiniz, bu ifadələr lazım deyil. Bu məsələləri həll etmək üçün alqışlar da, qışqırıqlar da lazım deyil. Təmkinlə, sakit, sərbəst, gələcəyi düşünərək, keçmişə düzgün qiymət verərək bu məsələləri müzakirə etmək lazımdır.

Təəssüf ki, son illərdə respublikamızda bəzi emosional, hissiyyata qapılan çıxışlar və sairə müvəqqəti olaraq müəyyən bir auditoriyanı ələ alıb, ona təsir göstərüb. Bunlar hamısı müvəqqəti şeylərdir. Amma bizim mənəvi dəyərlərimiz daimi xarakter daşıyır, onlar bəşəridir. Ona görə də bu işlərdə cılız yaşmaq olmaz. Məsələni, mənə dedilər və dünən axşam televiziya ilə çıxışların bir hissəsini verdilər, baxdım: bəzisi çıxış edir, yerdən qışqırırlar, əl çalırlar, kimisə qəhrəman hesab edirlər ki, o qəhrəmanlıq edib, bizim dilimizi türk dili edib və sairə.

Bilirsiniz, bunlar yararsız şeylərdir. Birincisi, bunlar həmin o qışqıranların, hay-küy salanların səviyyəsizliyini göstərir. Mən bunu tam məsuliyyətlə demək istəyirəm. Eyni zamanda bunlar bizim işimizin layiqli həll olunmasına kömək

etmir. Ola bilər, kiminsə qəlbində hansısa hissiyyat çox coşqundur. Hər kəs bir fərddir, hər fərdin də özünəməxsus xasiyyəti, fikri var. Bizdə hər şey azaddır. Hər kəs öz sözünü azad deyə bilər, buna etiraz yoxdur. Ancaq belə məsələnin həll olunmasına çox məsuliyyətli, çox düşüncəli yanaşmaq lazımdır. Yəni də deyirəm, emosiyalara, hissiyata qapılmaq lazım deyil, obyektivliyə, konyunkturluğa yol vermək olmaz. Bizim keçmişimizdə konyunkturluğa, bəzən obyektivliyə, volyuntarizmə görə başımıza çox iş gəlib. Gəlin bundan sonra bu səhvləri buraxmayaq. 1992-ci ildə qəbul olunmuş o qeyri-qanuni qanun da elə obyektivliyin, volyuntarizmin bir nümunəsidir.

Bax, bunları nəzərə alaraq, - baxmayaraq ki, işlərimiz həddindən artıq çoxdur, tutduğumuz o qrafik bir qədər gecikir, mən hesab edirəm ki, bunun eybi yoxdur, - bu məsələni bu gün sərbəst müzakirə etmək üçün mən sizi buraya dəvət etmişəm və məsələni müzakirəyə çıxarmışam. Güman edirəm, dediklərim hər bir şəxs üçün, burada sərbəst fikir söyləmək üçün şərait yaradır.

Müzakirəni başlamaq üçün mən istəyirəm ki, **Ramiz Mehdiyevə** söz verəm və o, Elmlər Akademiyasında keçirilən yığıncağın nəticəsi barədə məlumat versin. Çünki mən orada çıxış etdim, yəni məsələnin qoyuluşu haqqında fikirlərimi söylədim, ondan sonra getdim ki, orada iştirakımla heç bir fikrə təsir etməydim. Amma indi komissiyanın üzvləri, o cümlədən mən də bilməliyik ki, orada gedən müzakirələr nə cür olub və onun məzmunu nədən ibarətdir, nə nəticə verib.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN
NOYABRIN 5-də KEÇİRİLƏN İCLASINDA
KONSTITUSİYA KOMİSSİYASININ SƏDRİ,
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN GİRİŞ SÖZÜ**

Bu gün biz Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlamaq üçün təşkil olunmuş komissiyanın növbəti iclasını, ola bilər ki, son iclasını keçiririk. Komissiyanın noyabrın 2-də keçirdiyimiz iclasında biz ümumxalq müzakirəsindən sonra konstitusiyaya layihəsinin bir maddəsini müzakirə etdik. Bu gün isə biz konstitusiyaya layihəsi dərc ediləndən və onun ümumxalq müzakirəsindən sonra ictimaiyyət, əhali, mətbuat tərəfindən konstitusiyaya komissiyasına daxil olmuş təkliflərə, əlavələrə, dəyişikliklərə baxmalıyıq, onlar haqqında müəyyən fikrə gəlməliyik, onlardan hansıları qəbul oluna bilərsə, qəbul edib bu layihəni daha da təkmilləşdirməliyik.

Komissiyanın işçi qrupunun üzvləri daxil olmuş bütün təklifləri təhlil ediblər, baxıblar və işçi qrupunun bu barədə müəyyən fikirləri var. Ona görə də komissiyanın işini elə qurmaq olar ki, işçi qrupu bu təkliflər haqqında bizə öz fikirlərini təqdim edər və biz, komissiya üzvləri həmin təkliflərdən hansının qəbul edilib-edilməməsini müəyyənləşdirərik. Hesab edirəm ki, biz bu işi mütləq başa çatdırmalı-

yıq və nəhayət, layihənin son variantı hazır olub dərc edilmişdir.

Bütün bu təkliflər haqqında işçi qrupunun məlumatını dinləməzdən əvvəl, hesab edirəm ki, konstitusiyanın 23-cü maddəsi haqqında aparılan müzakirələri yekunlaşdırmaq lazımdır. Həmin maddə xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyinə və bu barədə bəzi fikirlər olduğuna görə bilərsiniz ki, bu maddə geniş müzakirə olunubdur. Ümumxalq müzakirəsindən sonra bu maddə bir dəfə bizim elm müəssisələrinin, yaradıcılıq təşkilatlarının, universitetlərin nümayəndələrinin, ictimaiyyətin başqa təbəqələrinin - ziyalıların iştirakı ilə Elmlər Akademiyasında müzakirə ediləndir. Ondan sonra noyabrın 2-də bu maddə konstitusiya komissiyasında bir çox əlavə şəxslərin iştirakı ilə müzakirə olunubdur. Həmin müzakirə təxminən beş saat davam etdi. O vaxt biz bütün təklifləri dinlədik və xatirinizdədir ki, qərar qəbul olunmadı. Bu qərarı biz bu gün qəbul etməliyik. Ona görə də işçi qrupunun bütün başqa təkliflər haqqında məlumatını dinləməzdən əvvəl hesab edirəm ki, bu maddə haqqında müzakirələrimizi tamamlamalıyıq və bu barədə son fikrimizi müəyyənləşdirməliyik, bundan sonra isə başqa maddələrə aid təkliflərə baxmalıyıq.

Ona görə də mən Ramiz Mehdiyevə söz verirəm ki, o, komissiyanın noyabrın 2-də keçirilən iclasındakı müzakirənin yekunları haqqında məlumat versin...

* * *

Sonra Prezidentin İcra Aparatının rəhbəri **Ramiz Mehdiyev** konstitusiya komissiyasının noyabrın 2-də keçirilən

iclasındakı müzakirənin yekunları haqqında məlumat verdi.

* * *

Daha sonra respublika prezidenti Heydər Əliyev dedi:

- Demək, alimlərimiz, yazıçılarımız, mütəxəssislərimiz iki böyük müzakirədə öz sözlərini deyə biliblər. Ancaq bundan əvvəl, konstitusiyanın layihəsi mətbuatda dərc ediləndən sonra əhali, xalq arasında müzakirə olunubdur. Keçən dəfə dedim və bu gün yeni məlumat almışam, - işçi qrupu məlumat verir ki, komissiyanın ayrı-ayrı maddələrinə dair 3 minə yaxın təklif gəlib. Bunların içərisində Azərbaycanın dövlət dilinə aid 23 təklif vardır, onların müəllifləri dövlət dilini türk dili, yaxud Azərbaycan türkcəsi adlandırmaq istəyirlər. Noyabrın 2-də konstitusiya komissiyasının iclasında bu komissiyanın üzvlərinin bir qismi çıxış etdi, - onların adları burada deyildi, - hər biri öz mövqeyini bildirdi. Konstitusiya komissiyasının başqa üzvləri bu barədə nə demək istəyirlər?

* * *

Konstitusiya komissiyasının üzvləri - Bakı şəhəri icra hakimiyyətinin başçısı Rəfael Allahverdiyev, Ali Sovetin sədrinin müavini Yaşar Əliyev, BDU-nun professoru Səfiyar Musayev, Milli Məclisin hüquq siyasəti daimi komissiyasının sədri Aslan Abbasov, EA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun aparıcı mütəxəssisi, fəlsəfə elmləri doktoru Rəfiqə Əzimova, BDU-nun rektoru, professor Murtuz Ələsgərov, Milli Məclisin dövlət quruculuğu və müdafiə məsələləri daimi komissiyasının sədri Şirin Hacıqərimov, Milli

Məclisin üzvü Etibar Məmmədov, akademik Fərəmzə Maqşudov, Ali Sovetin sədrinin birinci müavini Arif Rəhimzadə, Milli Məclisin üzvü Asya Manafova, respublikanın baş prokuroru Eldar Həsənov, Ali Məhkəmənin sədri Xanlar Hacıyev, Ədliyyə Nazirinin birinci müavini Südəbə Həsənova, Xarici İşlər Naziri Həsən Həsənov, habelə Dövlət Teleradio Verilişləri Şirkətinin sədri Babək Məmmədov iclasda çıxış etdilər. Onların hamısı (Etibar Məmmədovdan başqa) Azərbaycan dilinin dövlət dili olmasını təklif etdi.

KOMİSSİYANIN ÜZVÜ, ƏDLİYYƏ NAZİRİNİN BİRİNCİ MÜAVİNİ SÜDABƏ HƏSƏNOVANIN ÇIXIŞI

Hörmətli Prezident, hörmətli müşavirə iştirakçıları! Əlbəttə bizim hər birimiz ayrılıqda öz kökümüzü, öz tariximizi danmamalıyıq. Artıq yoldaşların əksəriyyəti qeyd etdi, mən yeni bir şey demirəm, - bizim mənşəyimiz həqiqətən türk mənşəyidir. Gəlin etiraf edək ki, Konstitusiyamızda neçə illərdir dövlət dilimiz “Azərbaycan dili” yazılsa da bizim mərkəzi dövlət idarələrimizdə bu dildən istifadə olunmamışdır. Biz Azərbaycan dilində yazıb-pozmurduq. Mən mərkəzi, Bakı şəhərini deyirəm. Bunun da obyektiv səbəbləri var idi. Biz SSRİ-nin tərkibində idik. İstəsək də, istəməsək də bizim müxtəlif yazıların bir ucu gedib çıxırdı Moskvaya. O vaxtlar bütün gənc ailələr öz uşaqlarını məktəbə rus sektoruna göndərirdilər. İndi 5-6 ildir öz dilimizə yapışıqlıq yaranıb, öz dilimizə məhəbbət oyanıb, milli kökümüzdə qayıdırıq. Artıq öz uşaqlarını rus sektoruna göndərən valideynlər yenidən müəllim tutub uşaqlarına Azərbaycan dili öyrədirlər.

Mən MDB dövlətlərinin birində olanda öz dilimizdə danışarkən mənə dedilər ki, siz danışanda elə bil musiqi çalınır. Sizin diliniz necə də nəğməkar dildir!

Demək istəyirəm ki, indi biz öz dilimizə qayıtmışıq, öz dilimizdə danışırıq, öz dilimizdə yazırıq, öz dilimizdə oxuyuruq. Böyüklü-kiçikli bir-birimizi başa düşürük. İndi bu yandan bir şey atılır ortaya ki, yox konstitusiyada dövlət dilini “Azərbaycan dili” deyil, “Azərbaycan türkcəsi” və yaxud ümumiyyətlə “türk dili” yazacaq. Axı bu özü də elə bir məqamda, elə bir tarixi şəraitdə ortaya atılıb ki, bizim mənfur erməni kimi düşmə-

nimiz var. Yəqin bu yoldaşlar istəyirlər ki, ermənilər bizə gül-sünlər və desinlər ki, heç bu Azərbaycan milləti ümumiyyətlə tarixdə, yer üzündə olmayıb, bunlar türklərin tör-töküntüsüdür qalıblar, belə bir millət olmayıb. Mən belə başa düşürəm, məntiq buna gətirib çıxarır. Bir də çox təəssüf edirəm ki, mən akademiya keçirilən iclasın hamısına baxa bilməmişəm. Orada çıxış edən yoldaşlardan, indi deyə bilmərəm, hansısa belə bir söz işlətdi ki, konstitusiyaya yazaq, yenə elə Azərbaycan dilində danışırıq da. Onda, ay yoldaşlar, bəs bu nə oldu ki, övvəllər konstitusiyada yazmışdıq “Azərbaycan dili”, lakin danışdıq, yazdıq rus dilində. İndi də yazaq “türk dili”, ya “azəri türkcəsi”, amma danışaq Azərbaycan dilində. Yoldaşlar, gəlin ya olduğumuz kimi görünək, ya da göründüyümüz kimi olaq. Nə dildə danışırıq? Bizə analarımız Azərbaycan dilində layla çalıb. Bu laylalarla böyümüşük. Hər birimizin bir çətin anı, hər bir insanın çətin vəziyyəti, faciəli anı olur, Allahı çağırırıq, ananı çağırırıq. Biz Azərbaycan dilində çağırmışıq belə çətin vəziyyətlərdə. İndi niyə biz öz dilimizdən imtina etməliyik? Niyə biz öz millətimizi, dilimizi danmalıyıq? Özümüzü, çox üzr istəyirəm, kiməsə yamaq etməliyik?

Çıxışının sonunda bir sözümlü də deyim. Mən səhv etmərsə dilçi alim, professor Afət müəllim Qurbanov dedi ki, akademiya keçirilən iclasda onun adı çıxış etmək istəyənlərin siyahısında ikinci olmasına baxmayaraq, ona söz verilməyib.

Bu baxımdan mən xahiş edirəm ki, orada iclasa sədrlik edən hörmətli akademikimiz Bəkir müəllim konstitusiya layihəsinin 23-cü (dillə bağlı) maddəsinə öz münasibətini bildirsin. Çox sağ olun.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev bu məsələnin müzakirəsinə yekun vurdu.

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN YEKUN NİTQİ

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasını qəbul etmək çox məsuliyyətli, eyni zamanda çox şərəfli bir vəzifədir. Xoşbəxt adamlarıq ki, bu vəzifə bizim üzərimizə düşübdür. Eyni zamanda məsuliyyətimizi də dərk etməliyik və düşünməliyik ki, biz tarix qarşısında, gələcək nəsillər qarşısında bu işimizə görə daim cavabdeh olacağıq. Ona görə də bu məsələyə, bu işə fəvqəladə diqqət yetirməliyik, bu məsələyə obyektiv, çox səbrlə və məsuliyyətlə yanaşmalıyıq. Mən bu gün bəyan etmək istəyirəm ki, konstitusiya komissiyası təşkil olunandan indiyə qədər bu komissiyada belə bir mühit yaranıb: konstitusiya komissiyasının üzvləri, o cümlədən komissiyanın sədri kimi mən də məhz bu prinsiplər əsasında öz üzərimizə düşən vəzifənin həll olunmasına çalışırıq.

İş sona çatır. Biz bu gün layihəni axıra qədər müzakirə edib, ümumxalq müzakirəsindən sonra daxil olmuş təklifləri təhlil edib, konstitusiya layihəsinin son variantını hazırlayıb dərc etməliyik. Bu proseslər içində siz - konstitusiya komissiyasının üzvləri də görürlər, bütün ictimaiyyət də bunun şahididir ki, mən dövlət dili ilə əlaqədar olan maddənin hərtərəfli müzakirə edilməsinə cəhd göstərirəm və nə qədər vaxt sərf olursa da bunu çox lazımlı hesab edirəm. Görürəm, bəzilərinin hövsələsi çatmır, bəziləri düşünürlər ki, məsələ aydındır, qərar qəbul etmək lazımdır. Ancaq mən belə hesab edirəm ki, bu məsələdə tam aydınlıq hasil olma-

lıdır. Əgər mən şəxsən bu işə ümumi nöqteyi-nəzərdən yanaşsaydım, biz bu məsələni indiyədək bir neçə dəfə müzakirə etmişdik və komissiya üzvlərinin əksəriyyətinin fikri birdir.

Birincisi, komissiyada layihə hazırlanarkən bu məsələ işçi qrupunda müzakirə olunub. Layihəyə bir neçə dəfə baxılıb. Sonra oktyabrın 14-də bu məsələ müzakirə edilərkən biz bu maddə barədə fikir mübadiləsi apardıq. Mən bunu bir neçə dəfə demişəm, komissiya üzvlərindən üç nəfər bu barədə, yəni Azərbaycan dövlətinin konstitusiyasında olan maddədən fərqli söylədi ki, indiyədək Azərbaycan dili dövlət dili yazılıb, indi isə bu ya Azərbaycan türkcəsi, ya Azərbaycan türk dili, ya da sonradan deyildi ki, Azərbaycan (türk) dili yazılsın. Komissiyanın qalan üzvləri bu fikri dəstəkləmədilər. Onların hamısı Azərbaycan dili tərəfdarı oldu. Bu gün çıxış edən komissiyanın üzvü Etibar Məmmədov da o vaxt başqa fikir söyləmədi; o, ümumiyyətlə fikir söyləmədi. Belə olan halda, əgər mən, komissiyanın sədri kimi, bu məsələlərə ümumi prinsip nöqteyi-nəzərindən yanaşsaydım (üç nəfər deyir ki, belə olsun, amma qalanları deyir ki, belə olsun), məsələni bununla da qurtarmaq olardı. Ancaq mən hesab edirəm ki, üç nəfər komissiyanın üzvləri arasında sayca çox azlıq təşkil edirsə də, birincisi, komissiyanın hər bir üzvünün fikrinə diqqət vermək və onu nəzərə almaq lazımdır; ikincisi də, bu fikri söyləyən adamlar bizim ziyalılarımızdır - mədəniyyət, elm, ədəbiyyat sahəsində tanınmış və böyük fəaliyyət göstərmiş adamlardır. Demək, bunların fikirlərini daha da geniş müzakirə etmək lazımdır. Ancaq eyni zamanda 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyada Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dili yazıldığına görə və on illər müddətində Azərbaycan dili həyatımızın hər yerində bərqərar olduğuna görə

biz layihənin 23-cü maddəsində yazdıq ki, "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir". Bunu da ümumxalq müzakirəsinə verdik.

Ancaq bilirsiniz, - bunu keçən görüşlərimizdə demişəm, - mən çalışırdım ki, başqa fikir söyləyənlərin fikirlərinin, dəlillərinin nə qədər əsaslı olduğunu, tarixi, elmi nöqteyi-nəzərdən nə qədər münasib olduğunu araşdırmaq. Mən bütün bu müddətdə çalışmışam şərait yaradım ki, insanlar sərbəst danışsınlar, hərənin sözü sərbəst meydana çıxsın. İkinci tərəfdən də bu müzakirələrdə, mübahisələrdə məsələni mən şəxsən özüm üçün daha da aydınlaşdırmaq istəyirdim. Baxmayaraq ki, bu məsələnin tarixi də mənə məlumdur, xalqımızın tarixini də, dilimizi də pis bilmirəm və dilimizin tarix boyu keçdiyi yollar da başqaları kimi mənə də məlumdur, bəlkə bir çoxlarından da az məlum deyil. Ona görə də ola bilərdi ki, mən dərhal bir mövqə tutum. Ancaq mən bunu etmədim. Hesab edirəm ki, belə də lazım idi, bu da həmin sahəyə maraq göstərənlərin, mütəxəssislərin fikirlərinin açılmasına şərait yaradacaqdır. Ona görə də layihə mətbuatda dərc olunandan sonra biz bu məsələnin yenidən müzakirə edilməsini lazım bildik.

Oktyabrın 31-də Elmlər Akademiyasında bütün ziyalıların nümayəndələri bu məsələni müzakirə etdilər. 25-dən çox adam çıxış etdi. Mən bununla qane olmadım. Noyabrın 2-də konstitusiya komissiyasının iclasını tamamilə buna həsr etdim. Biz beş saata qədər müzakirə apardıq. O müzakirədən sonra bəlkə də qərar qəbul etmək olardı. Görürsünüz ki, mən bu gün konstitusiya komissiyasının və işçi qrupunun üzvlərinin burada iştirakı ilə müzakirəni yenə də davam etdirirəm. Bütün bu müzakirələrin nəticəsində mən də öz fikrimi demək istəyirəm.

Dil, millət fəlsəfi məfhumdur, tarixi anlayışdır. İnsanlar dünyada mövcud olandan onlar hansısa dillərdə danışılar. Bir halda ki, insanlar olub, demək, onların bir-biri ilə əlaqəsi üçün dil də olubdur. İnsanlar dünyada mövcud olandan müəyyən tayfalar, qruplar yaranıbdir, bundan sonra onlar genişlənilib, millət şəklinə gəlib çıxıblar. Ona görə həm millət anlayışı, həm dil anlayışı, yenə deyirəm, fəlsəfi məfhumdur, fəlsəfi, tarixi anlayışdır. Dialektikanın qanununa görə, bu iki anlayış daim inkişafda, dəyişiklikdə olubdur.

Güman edirəm tarixçilərimiz, filosoflarımız elmi nöqteyi-nəzərdən mənim bu dediyim sözlərlə razı olurlar. Beləliklə, heç kəs deyə bilməz ki, XII əsrdə kim nə deyibsə, o bu gün bizim üçün ehkamdır. Heç kəs deyə bilməz ki, XV əsrdə kim nə deyibsə, o da bizim üçün ehkamdır. Bunu nəzərə almaq lazımdır və bunu unutmamaq lazımdır deyil. Bu gün biz dövlət dilimiz haqqında məsələni müzakirə edərkən heç bir konyunktura yol verməməliyik. Hansısa bir qərarı qəbul edəcəyiksə, - bu kimin xoşuna gələcək, ya gəlməyəcək, - bu bizi narahat etməməlidir. Biz bunu həqiqət əsasında qəbul etməliyik və kimdənsə üzrxahlıq da etməməliyik: bağışlayın, biz sizinlə qardaşlıq, amma biz dilimizi belə etmək istəyirik. Mən bununla da razı deyiləm.

Noyabrın 2-də keçirilən müzakirədə dilçi alimlərdən biri dedi, mən də onun dediyinə istinad edirəm ki, keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkdilli 23 xalq məskun olubdur. Yəni türkdilli xalqlar çoxsaylıdır və millətçə, dilçə türk kökündən olan xalqlar çoxsaylıdır. Əgər keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində türkdilli 23 xalq olubsa, onun hüduqlarından kənarında da var. Bu da təbiidir, çünki dünyada olan dillər ayrı-ayrı dil qruplarına bölünüblər və bu dil qrupları tarix boyu, əsrlər boyu formalaşılıblar, sonra

şaxələnilblər və hər bir şaxə müəyyən proseslər nəticəsində öz istiqamətində inkişaf edib və gəlib indiki səviyyəyə çatıbdır.

Şübhəsiz ki, dünyada olan dillərin bugünkü səviyyəsi də son hədd deyil. Bəşəriyyət, insan cəmiyyəti daimidir, hər şey inkişafdadır, yüz, iki yüz, beş yüz ildən sonra nə olacaqdır, - bunu biz indi deyə bilmərik. Ancaq şübhəsiz ki, nə dünya belə olacaqdır, nə də dünyanın mənzərəsi bu şəkildə qalacaqdır. Hər şey inkişafdadır. Belə olan halda, şübhəsiz ki, bizim mənsub olduğumuz türkdilli xalqlar da şaxələnilblər, məskun olduqları yerin, ərazinin təsiri altında, qonşularının, başqa amillərin təsiri altında hərəsi öz istiqamətində inkişaf ediblər.

Ancaq bu dillərin, yəni bizim bu türk dili qrupuna mənsub dillərin gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatması XX əsrdə baş veribdir. Mən başqa Avropa dillərini demirəm. Dövlət dili statusu alınması da, şübhəsiz ki, hər bir dövlətin dövlət kimi formalaşması ilə bilavasitə əlaqədardır. Osmanlı imperatorluğu və Osmanlı dili bu müzakirələr zamanı tez-tez yada salınır. Amma məlumdur ki, Osmanlı imperatorluğunun dövlət dili XIX əsrdə türk dili deyildi, tarixçilərimiz bunu yaxşı bilirlər. İmperatorluq Osmanlı imperatorluğu idi, amma dövlət dili türk dili deyildi. Götürün arxivlərdə onların kitablarına baxın, həmin padşahların, sultanların fərmanlarına baxın, onlar türk dilində yazılmayıb. Bütün bunlar ərəb-fars dillərində yazılıb. Gedin İstanbuldakı muzeylərə baxın, yəqin çoxları baxılıblar, kim baxmayıbsa, gedib baxa bilər. Mən bundan Türkiyənin dövlət başçıları ilə danışqlarında da söhbət açmışam. Onlar da deyirlər ki, bəli, belə olub. Onlar da Türkiyə Cümhuriyyəti yaranandan sonra indiki türk dilini formalaşdırıb, dövlət dili ediblər. O, orada inkişaf edibdir, o ərazi-

də yaşayan türklər, türkdilli xalqlar həmin dili dövlət dili ediblər. Bizim üçün dost, qardaş olan Türkiyə Cümhuriyyətinin böyük Atatürkdən sonra onun fəaliyyəti nəticəsində bir cümhuriyyət kimi meydana gəlməsi, dünya birliyində öz yerini tutması və özünün dövlət dili olması bizi sevindirən bir haldır. Bir qardaş, dost ölkə kimi biz bunu böyük bir nailiyyət hesab edirik.

Bizim ərazimizdə, yəni Azərbaycanda yaşayan insanlar, İranda yaşayan və bizim dilə mənsub olan insanlar, Türkiyənin Şərqi hissəsində yaşayan və azəri adlanan insanlar keçmişdə də, elə XX əsrdə də biz danışdığımız dildə danışılar. Ona görə də dilimizin dövlət dili statusu alması yalnız və yalnız 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyada olubdur. O vaxta qədər bizim dilimiz dövlət dili statusu almayıbdır. Hamı bu həqiqəti bilməlidir.

Biz öz əcdadlarımıza daim minnətdar olmalıyıq, ona görə ki, torpaqlarımız, ərazimiz cürbəcür şahlıqların, sultanlıqların, xəlifələrin, dövlətlərin əlinə keçdiyi vaxtlarda da, dilimiz itməyib, yaşayıb. Onu xalq yaşadıbdır, eyni zamanda onu xalqımızın böyük şəxsiyyətləri yaşadıblar. Böyük şairimiz, filosofumuz, mütəfəkkirimiz Nizami Gəncəvi əsərlərinin hamısını fars dilində yazmağına baxmayaraq, yenə də türk dili haqqında öz sözünü deyibdir. Böyük Füzuli əsərlərinin əksəriyyətini ərəb dilində yazmağına baxmayaraq, türk dilində də yazıbdır və dilimizi yaşadıbdır. Molla Pənah Vaqif, Mirzə Fətəli Axundov, XX əsrdə dünyaya gəlmiş böyük şəxsiyyətlər - yazıçılar, o cümlədən Cəlil Məmmədquluzadə, şairlər, dövlət xadimləri və mütəfəkkir insanlar - Həsənbəy Zərdabi, Əhmədbəy Ağayev, Əlibəy Hüseynzadə, Fətəlixan Xoyski, Məmmədəmin Rəsulzadə, Nəriman Nərimanov, Dadaş Bünyadzadə və başqaları öz

əsərləri ilə, verdikləri qərarlarla, dekretlərlə, sənədlərlə bizim dilimizi yaşadıblar. Ancaq dilimiz dövlət dili statusu almayıb.

Bizim ən böyük sərvətimiz ondan ibarətdir ki, bunların hamısına baxmayaraq, dilimiz yaşayıb və ilbəlil zənginləşibdir. Mən bunu bir dəfə demişəm və bu gün bir daha deməyi lüzumlu hesab edirəm ki, 1920-ci ildə dilimiz bu qədər zəngin, eyni zamanda bu qədər sadə, səlis, bu qədər təmiz və cazibədar olmayıbdır. 30-cu ildə də, 40-cı ildə də belə olmayıbdır. Demək, həyat inkişaf etdikcə, xalqımız mədəniyyət yolu ilə, elm yolu ilə inkişaf etdikcə, irəliyə getdikcə, dünya mədəniyyətindən bəhrələndikcə öz dilini də ilbəlil inkişaf etdiribdir. Əgər XX əsri götürsək, xüsusən 20-ci ildən indiyədək Azərbaycanda böyük dilçi alimlər ordusu, böyük ədəbiyyatçılar, şairlər, yazıçılar, jurnalistlər ordusu yaranıbdır. Məhz bu dövrdə biz Nizami Gəncəvini qaldırıb dünyaya tanıdığımız, Məhəmməd Füzulini də, Nəsimini də qaldırıb dünyaya tanıtmışıq, Vaqifi də, Mirzə Fətəli Axundovu da, Sabiri də, Seyid Əzim Şirvanini də, Abbasqulu Ağa Bakıxanovu da tanıtmışıq və bütün bunların hamısını o dövrdə etmişik. Bu şəxsiyyətlər keçən əsrlərdə, dövrlərdə məgər dünyada bu qədər məşhur olublarmı? Yox, heç vaxt. Bu, bizim dövrümüzün bəhrəsidir və bunların hamısı da Azərbaycan adı ilə, dili ilə bağlı olubdur.

Biz Nizami Gəncəvinin əsərlərini, bütün poemalarını, "Xəmsə"sini ilk dəfə 1948-ci ildən sonra öz dilimizə, yəni indi danışdığımız Azərbaycan dilinə tərcümə etdirmişik və xalqımıza çatdırmışıq. Siz bunu da bilməlisiniz ki, mən Nizami Gəncəvinin "Xəmsə"sinin ilk dəfə rus dilinə tərcümə edilib Moskvada nəşr edilməsinə nail olmuşam. Siz də, bütün ictimaiyyət də bilməlidir ki, mən Nizami Gəncəvinin

"Xəmsə"sinin, beş poemasının rus dilində Moskvada, "Xudojestvennaya literatura" nəşriyyatında yenidən çap edilməsinə nail olmuşam. Mən bununla bir neçə il məşğul olmuşam. Nizami Gəncəvinin poemaları rus dilində tamamilə nəşr edilməmişdi. Hətta sonra həyat mənə möhlət vermədi, o vaxt Moskvada bu işlərlə məşğul olarkən aydınlaşdırdım ki, Nizami Gəncəvinin əsərlərinin rus dilinə tərcüməsi tamamilə təkamil deyil. Mən o zaman belə bir fikrə düşdüm və onu həyata keçirməyə çalışdım ki, yenidən tərcüməçilər qrupu yaradıb Nizami Gəncəvinin əsərlərini orijinaldan rus dilinə tərcümə etdirim - tək Rusiya üçün yox, çünki rus dilini Rusiyadan savayı başqa ölkələrdə də çox bilirlər. Bunlar hamısı bu dövrün bəhrəsidir.

O cümlədən biz Nəsiminin 600 illik yubileyini keçirərkən Nəsiminin əsərlərini ilk dəfə Azərbaycan dilinə tərcümə etdirib xalqımıza çatdırdıq.

Beləliklə, bu dövr bizim üçün, ədəbiyyatımız, tariximiz üçün böyük bəhrəli, məhsuldar bir dövrdür və bu dövrdə dilimiz inkişaf edibdir. Dövlət dili statusu almaq üçün gərək dövlət olsun. Əgər bir dil bir dövləti təmsil etmirsə, o dilə nə deyirsən de, o, dövlət dili ola bilməz. Hüquqi, fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən bunu da bilmək lazımdır. Biz Sovetlər İttifaqının tərkibində müstəqil dövlət olmasaq da, onun tərkibində respublika idik, dövlət idik, özümüzün himnimiz, gerbimiz, bayrağımız var idi. Doğrudur, bunlar hamısı Ümumittifaq tərkibində idi, amma hamısı var idi. Bax, belə olan vaxtda da biz dilimizi dövlət dili etmək üçün nə qədər çətinliklər çəkdik, nə qədər əzab-əziyyətə düşdük.

Amma eyni zamanda bir şey də sizin üçün yəqin maraqlı olar ki, - mən bunu bilirdim, ancaq indi xahiş etdim gətirdilər. Sovetlər İttifaqının 1977-ci ildə qəbul olunmuş konstitu-

siyası buradadır, kim istəyir götürüb oxuya bilər, - burada dövlət dili maddəsi yoxdur.

Noyabrın 2-də keçirilən müzakirədə Baş Arxiv İdarəsinin rəisi arayış verdi və məlum oldu ki, 1936-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası hazırlanarkən layihədə yazılmışdı ki, dövlət dili türk dili olsun. Ancaq bizim nümayəndələr Moskvaya gedib qayıdandan sonra 1937-ci ildə konstitusiya qəbul ediləndə dövlət dili maddəsi yazılmayıb. 1936-cı ildə Sovetlər İttifaqının konstitusiyasında da dövlət dili maddəsi yoxdur. 1977-ci ildə qəbul olunmuş Sovetlər İttifaqı konstitusiyasında dövlət dili barədə maddə yoxdur. Bunun səbəbi o deyildir ki, Sovetlər İttifaqı bir dövlət deyildi, yox. Yəqin dövlət dilini yazmayan adamlar istəmişdilər ki, dillər parçalansın. Bir də bilirdilər ki, onsuz da rus dili hakim dildir və bunu konstitusiya yazmağa da ehtiyac yoxdur. Mən belə düşünürəm. Ancaq bilin, bu məsələ müzakirə olunmamışdı. Mən bunu da bildirmək istəyirəm ki, biz 1977-1978-ci ildə Azərbaycan Konstitusiyasına "Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir" yazmağa çalışanda bizə Moskvadan deyirdilər ki, axı SSRİ konstitusiyasında bu yoxdur və siz nə üçün yazırsınız? Deyirdilər ki, bizdə də yoxdur, sizdə də olmamalıdır.

Dilimizin inkişafı bax, belə mərhələlərdən keçib və nəhayət, bizim bugünkü dilimiz - zəngin dilimiz var. Əgər biz tarixi nöqtələri bir də yadıma salsaq, 1936-cı ildən indiyədək Azərbaycanda bizim dilimiz Azərbaycan dili adlanmışdır. Bütün sənədlərdə Azərbaycan dili adlanır. Bütün yerlərdə Azərbaycan dili adlanır. 1978-ci ildəki konstitusiyada "Azərbaycan dili dövlət dilidir" yazılmışdır. Bu gün də hamımız deyirik ki, bizim dilimiz Azərbaycan dilidir.

Tarixi köklərimizə, tarixi keçmişimizə böyük hörmət və ehtiramımızı bildirərək, eyni zamanda bu gün deməliyik və mənəvi haqqımız var deyək ki, XX əsrdə bizim dilimiz öz inkişaf dövrünü keçib, formalaşmış, özünəməxsus adını götürüb və gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatıb. İndi bunun adını dəyişdirib başqa ad qoymaq heç bir nöqtəyi-nəzərdən düzgün deyil - həm tarixi nöqtəyi-nəzərdən, həm fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən, həm Azərbaycanın dövlətçiliyi nöqtəyi-nəzərindən, ölkəmizin bu günü və gələcəyi nöqtəyi-nəzərindən düzgün deyil.

Mən bir dəfə dedim ki, biz gərək öz milli mənləyimizi heç vaxt itirməyək. Xalqların hər biri tarixi yol keçib, hər birinin də özünəməxsus nailiyyəti var. Bizim ərazimizdə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən qəbul olunmuş hüdüdlər çərçivəsində Azərbaycan Respublikasında yaşayanlar azərbaycanlılardır. Bizim keçmişimiz məlumdur, biz onu inkar etmirik, - yenə də deyirəm, biz türk mənşəli bir xalqıq. Bizim dilimiz türk dilləri qrupuna məxsus dildir. Ancaq o 23 dil kimi, bizim də öz dilimiz var. Biz öz dilimizi gedib heç bir başqa dilə nə qarışdırmalıyıq, nə də ona yapışdırmalı, qoşmalıyıq. Bizim özümüzün dilimiz var. Bu dil də bizim dilimizdir. Mən bunu demişəm, yenə də deyirəm, - türk dilləri qrupuna məxsus olan digər dillər, ola bilər, həsəd apara bilərlər ki, bizim dilimiz nə qədər zəngindir.

Mən hər bir dilə öz hörmət və ehtiramımı bildirirəm. Amma hesab edirəm ki, öz dilimizlə, Azərbaycan dili ilə hər birimiz fəxr edə bilərik. Çünki bu, zəngin dildir, artıq dünyada tanınmış dildir. Xalqımızın adı da tanınıb, respublikamızın adı da tanınıb, dilimizin adı da tanınıb. Bu reallıqdır. Mən keçən dövrü kənara qoyuram, - 60 il ərzində bu, mövcud olmuş reallıqdır. Gün-gündən, aybaay inkişaf etmiş reallıqdır.

Azərbaycanda rus dili nə qədər hakim oldusa da, vaxtilə Azərbaycanda nə qədər çalışdılar ki, Azərbaycan dilini sıxışdırıb çıxarsınlar, rus dilini geniş yaysınlar, amma biz dilimizi qoruduq, saxladıq. Biz dilimizi itirmədik. İndi biz dilimizdə sərbəst danışırıq və hər bir mürəkkəb fikri öz dilimizdə ifadə etməyə qadirik. Bu, böyük nailiyyətdir. Bu, iqtisadi, başqa nailiyyətlərin hamısından üstün bir nailiyyətdir ki, bizim bir millət kimi özümüzə məxsus dilimiz var və o da o qədər zəngindir ki, dünyanın hər bir hadisəsini biz öz dilimizdə ifadə edə bilirik.

Ona görə də bir də deyirəm - tarixi keçmişimizə, əcdadlarımıza böyük hörmət və ehtiram hissini bildirərək, bu gün biz tarixi bir addım atmalıyıq: müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dilini qəbul etməliyik. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir.

Mən hesab edirəm ki, biz bu layihəni bu gün hazırlayarkən 23-cü maddəyə baxıb onu bəlkə də bir az təkmilləşdirmək, genişləndirmək olar. Hər halda bunu qəbul edirik, referendumda veririk. Bəli, qoy xalq öz sözünü desin. Ancaq biz də xalqın nümayəndəsi, cəmiyyətin üzvü kimi, eyni zamanda xalq tərəfindən böyük səlahiyyətlərə malik olan şəxslər kimi bu gün öz fikrimizi deyirik. Əgər etiraz yoxdursa, bununla da bu məsələnin müzakirəsini bitirək.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
YENİ KONSTITUSİYA LAYİHƏSİNİ
HAZIRLAYAN KOMİSSİYANIN
NOYABRIN 10-da KEÇİRİLƏN
İCLASINDA KOMİSSİYANIN SƏDRİ,
AZƏRBAYCAN PREZİDENTİ
HEYDƏR ƏLİYEVİN ÇIXIŞI**

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli komissiya üzvləri!

Bu gün biz Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsinin hazırlanması ilə əlaqədar təşkil olunmuş komissiyanın referendum ərəfəsində son iclasını keçiririk. Komissiya altı aydan çoxdur ki, fəaliyyət göstərir. Altı ay müddətində onun səkkiz iclası olmuşdur. Komissiyanın yaratdığı işçi qrupu daha çox həm iclaslar keçirib, həm də işləyibdir. Ancaq bu iclaslararası vaxtda konstitusiyanın layihəsini bilavasitə hazırlayan şəxslər, onun üzərində işləyənlər və bizim hər birimiz, o cümlədən mən də bu altı ay müddətində yeni konstitusiyanın layihəsinin yaranması üçün çox vaxt sərf etmişik. Hesab edirəm ki, çəkilən zəhmətin, sərf olunan vaxtın hamısı öz bəhrəsini, nəticəsini verib. Biz addım-baaddım, günbəgün çalışıb müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının layihəsini hazırlayıb xalqa təqdim edə bilmişik.

Konstitusiya komissiyası üzvlərinin hər biri bu işdə fəal iştirak edibdir. Ancaq eyni zamanda mən bu gün qeyd etməliyəm ki, konstitusiya komissiyası tərəfindən yaradılmış işçi

qrupu, bu layihənin hazırlanmasına cəlb olunmuş mütəxəssislər, hüquqşünaslar əməli surətdə çox iş görüblər. Burada, Prezident Aparatında bu məsələ ilə məşğul olan əməkdaşlarımız çox işləyiblər. Ali Sovetdə bu məsələ ilə məşğul olan əməkdaşlarımız çox işləyiblər. Bunların hamısının zəhməti nəticəsində biz, komissiya üzvləri iclaslarda müzakirəni ümumi sözlərlə yox, konkret layihələr, təkliflər əsasında aparmışıq. Ona görə də mən bu gün - artıq konstitusiyanın layihəsi xalqa təqdim olunandan sonra - ümidvaram ki, noyabrın 12-də o, referendumda qəbul olunacaqdır. Bu ərəfədə birinci növbədə konstitusiya komissiyasının üzvlərinə təşəkkürümü bildirirəm. İşçi qrupuna xüsusi təşəkkür etmək istəyirəm. Çünki yenə də deyirəm, onlar əməli işlə məşğul olublar, çox elmi tədqiqatlar, axtarışlar aparıblar. Dünyada mövcud olan konstitusiyaların müddəaları ilə tanış olublar, əlimizdə olan layihəni onlarla müqayisə ediblər, başqa çox işlər görüblər.

İşçi qrupuna xüsusi təşəkkür edirəm, minnətdarlığımı bildirirəm. İşçi qrupumuzda bu məsələ ilə ən çox məşğul olan və xüsusən bu sənədləri mənə birbaşa, ardıcıl surətdə təqdim edən bizim hüquq şöbəsindəki şəxslər - həm burada, Prezident Aparatında, həm də Ali Sovetdə olan şəxslər daha çox iş görüblər. Prezident Aparatı hüquq şöbəsinin müdiri **Şahin Əliyevlə**, Ali Sovetin hüquq şöbəsinə rəhbərlik edən **Səfa Mirzəyevlə** mən daha çox əlaqədə olmuşəm. Onların daha çox işini müşahidə etmişəm. Onlara xüsusi təşəkkür edirəm.

Ümumiyyətlə, bu gün hamımız mənəvi rahatlıq hissi keçirə bilərik. Çünki tarixi bir iş görüldü. Tarixi bir sənəd yaradılıbdır. Bu gün biz ölkəmizin bütün ictimaiyyəti qarşısında, dünya ictimaiyyəti qarşısında deyə bilərik ki, Azər-

baycan Respublikasının, xalqımızın tarixində ilk demokratik konstitusiya yaranmasında biz bilavasitə iştirak etmişik və bu layihənin yaranması bizim hamımızın birlikdə məhsuldar əməyimizin, fəaliyyətimizin nəticəsidir.

Komissiya öz işinə başlayarkən mən demişdim ki, bizim üzərimizə böyük məsuliyyət düşür. Biz gələcək nəsillərin qarşısında çox cavabdeh olacağıq, eyni zamanda üzərimizə böyük və şərəfli bir vəzifə düşür. Bu gün mən deyə bilərəm ki, komissiya üzvlərindən heç kəs narahat olmasın. Mən buna tam əminəm. Çünki üzərimizə düşən məsuliyyəti biz vicdanla, xalqımıza, vəzifəmizə sədaqətlə həyata keçirmişik və gördüyümüz işə, xalqa təqdim etdiyimiz layihəyə görə fəxr edə bilərik. Hesab edirəm ki, bütün gələcək nəsillərdə meydana çıxacaq sualların hamısına burada cavab var. Yəni biz tarixi bir sənədin yaradılmasının iştirakçılıyıq və bununla fəxr edə bilərik.

Mən şəxsən bu sənədin hazırlanmasına böyük məsuliyyət hissi ilə yanaşmışam. Çünki mənim çoxillik həyat yolumda olan təcrübəm və keçmişdə, bəzi mərhələlərdə ağır sınaqlarda olduğum illərdə qarşımda duran çətinliklərin hamısı məni daha da məsuliyyətli olmaq üçün formalaşdırıb-dır. Ona görə də komissiyanın sədri kimi şəxsən mən bu böyük tarixi sənədin hazırlanmasında öz şəxsi məsuliyyətimi daim dərk etmişəm, bu gün də dərk edirəm. Ona görə də bu sənədin hazırlanmasına xeyli vaxt sərf etmişəm. Haqqım var deyəm ki, çox zəhmət çəkmişəm. Hər bir kəlmənin, hər bir sözün mənasını dəfələrlə araşdırmışam, onun bu gün üçün, gələcək üçün nə qədər əsaslı olmasını dəfələrlə təhlil etmişəm. Mən çox rahatlıq hissi ilə bu layihənin altından imza atıram və bu layihəyə görə tam cavabdeh olduğumu bu gün bəyan edirəm. Hesab edirəm ki, biz Azər-

baycanın bu günü, gələcəyi üçün çox böyük bir sənəd - siyasi, hüquqi sənəd yaratmışıq.

İndi komissiyanın layihəsini təhlil etməyə ehtiyac yoxdur. Çünki burada, bu salonda olan şəxslərin hər biri bu konstitusiya layihəsini hazırlayanlardır, onun iştirakçılarıdır. Yəni də deyirəm, bu, hamımızın birgə yaradıcılığımızın nəticəsidir, zəhmətimizin məhsuludur.

Ancaq bir neçə məqama toxunmaq istəyirəm. Bizim konstitusiya layihəsinin ən böyük əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, xalqımızın, respublikamızın tarixində bu, ilk, tamamilə sərbəst, müstəqil şəkildə yaranmış konstitusiyadır. Ümumiyyətlə, deyə bilərəm ki, ilk konstitusiyadır. Keçən iclaslarımızda Azərbaycan Respublikasının konstitusiya tarixi haqqında danışıldı. Biz 1921-ci ildə, 1937-ci ildə və 1978-ci ildə qəbul olunmuş konstitusiyalar haqqında danışdıq. Bu konstitusiyalar Sovetlər İttifaqının tərkibində olan, sosialist quruluşuna mənsub olan respublikanın konstitusiyaları olmuş, amma eyni zamanda 70 il müddətində xalqımızın, Azərbaycan Respublikasının tarixi yol keçməsində, yaşamasında və gəlib bu günlərə çatmasında böyük rol oynamışdır. Biz tarixə daim hörmətlə yanaşmalıyıq, keçmişimizi qiymətləndirməliyik. Bu gün mən o konstitusiyanı yaradanlara və o konstitusiya əsasında on illər boyu Azərbaycanda görülmüş işlərə hörmət və ehtiramımı bildirirəm.

Ancaq hazırda yaranan konstitusiyanın layihəsi indiyə qədər olan bütün konstitusiyaların, qanunların hamısından tamamilə fərqlənir. Ona görə fərqlənir ki, bu, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır. Bu, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvü olan, dünya birliyində bərabərhüquqlu yerini tutmuş Azərbaycan dövlətinin Konstitusiyasıdır. Fərqlənir ona görə ki, bu konstitusiya Azərbaycan xalqının iradə-

sini ifadə edərək, heç bir mərkəzdən idarə olunmadan, bizim, yəni konstitusiya komissiyasının və konstitusiya layihəsi hazırlanmasında bizimlə bərabər iştirak edən geniş miqyaslı vətəndaşlarımızın əməyinin nəticəsidir. Yəni bizim sərbəst, müstəqil fəaliyyətimizin nəticəsidir. Ona görə də bu konstitusiya layihəsi əvvəlki bütün konstitusiyalardan fərqlənir və tarixi əhəmiyyət kəsb edir.

Biz dörd ildir ki, müstəqil dövlət kimi yaşayırıq. Dörd il dövlət müstəqilliyi çərçivəsində yaşayaraq indi nəhayət, biz müstəqil dövlətimizin ilk Konstitusiyasını qəbul edirik. Ona görə də bu layihə fərqlənir və tarixi bir sənəddir. Yenə də deyirəm, konstitusiya layihəsinin müddəaları haqqında danışmağa ehtiyac yoxdur, ancaq əsas məzmunu ondan ibarətdir ki, o, xalqın iradəsini ifadə edir, Azərbaycanın dövlət quruluşunun təsirlərini, hüquqi əsaslarını yaradır, Azərbaycanda dövləti idarəetmənin prinsiplərini əks etdirir, dövlət ilə xalq arasında olan münasibətləri əks etdirir və müstəqil Azərbaycan Respublikasında hüquqi demokratik, dünyəvi dövlətin qurulması üçün bütün hüquqi əsasları yaradır. Onun bütün maddələri xalqın iradəsini ifadə edir. Hakimiyyətin mənbəyi xalqdır - bu əsas anlayış burada bariz şəkildə öz əksini tapıb-dır. İdarəetmədə, dövlətçilikdə hakimiyyətin bölgüsü tam demokratik prinsiplər əsasında öz əksini tapıb-dır.

Konstitusiyamızda dünya konstitusiya təcrübəsindən çox istifadə olunubdur. Ancaq eyni zamanda bizim konstitusiyamız Azərbaycan Respublikasının tarixi ənənələrini, xüsusiyyətlərini də əks etdirir. Bunlarla yanaşı, ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının bu gününü, gələcəyini təmin etmək üçün özünəməxsus prinsipləri əks etdirir. Ona görə də öz məzmun və mənasına görə tam demokratik prinsipləri özündə əks etdirən bir konstitusiya-dır. Amma eyni zamanda bu

heç bir başqa dövlətin konstitusiyasına bənzəməyən bir konstitusiya-dır. Bu bizim özümüzün konstitusiyamızdır, müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasıdır.

Bir də qeyd edirəm ki, burada bütün demokratik prinsiplər öz əksini tapıb-dır. Hakimiyyətə dair prinsiplər məlumdur. Konstitusiyanın maddələrinin 48-i insan, vətəndaş azadlıqlarına, hüquqlarına həsr olunmuşdur. Ümumi mətnin üçdə bir hissəsi məhz insan, vətəndaş hüquqlarına, azadlıqlarına həsr edilmişdir. Bu da onu sübut edir ki, bu konstitusiya Azərbaycan vətəndaşlarının azad, sərbəst yaşaması üçün bütün şəraitləri yaradan bir konstitusiya-dır. Bu konstitusiyada Azərbaycanın həm dövlət quruculuğu, həm respublikamızın iqtisadiyyatının qurulmasının əsas prinsipləri, hakimiyyətin bölgüsü: qanunvericilik, icra hakimiyyəti, məhkəmə hakimiyyətinin səlahiyyətləri və onların müstəqilliyi, qarşılıqlı fəaliyyəti öz əksini tapıb-dır.

Konstitusiya layihəsi dərc olunandan sonra vətəndaşlardan, ayrı-ayrı təşkilatlardan konstitusiya komissiyasına üç mindən çox təklif daxil olmuşdur. Bu təkliflər işçi qrupu tərəfindən diqqətlə öyrənilmiş, baxılmış və onların bir çoxundan konstitusiya layihəsinin işlənməsində, son həddə çatdırılmasında istifadə olunmuşdur.

Bilirsiniz ki, bu konstitusiya layihəsinin hər bir maddəsinə biz sizinlə çox diqqətlə müzakirə etmişik. Ancaq onun bir maddəsi xüsusi müzakirə olunubdur. Bu da Azərbaycanın dövlət dilinə aid olan maddədir. Onun da xüsusi müzakirə edilməsinə səbəb bir tərəfdən keçmiş zamanlarda bu barədə tam aydınlığın olmaması, ikinci tərəfdən 1992-ci ilin dekabrında Milli Məclis tərəfindən bu barədə qeyri-qanuni də olsa qəbul edilmiş qərarın mövcud olması, üçüncü tərəfdən

xalqımızın, ziyalıların, alimlərin, yaradıcılıqla məşğul olanların bu məsələyə xüsusi münasibətidir.

Bildiyiniz kimi, bunları nəzərə alaraq həmin maddə demokratik şəkildə hərtərəfli müzakirə olunub. Birincisi onu qeyd etmək istəyirəm ki, konstitusiya komissiyasına daxil olmuş **üç min təklifdən yalnız 23 təklifdə** konstitusiyada dövlət dilinin türk dili və ya Azərbaycan türkcəsi adlandırılması təklif edilib. Ancaq buna baxmayaraq, mən konstitusiya komissiyasının sədri kimi bu məsələnin vacibliyini nəzərə alaraq, özüm bu müzakirələrin geniş aparılmasının təşəbbüskarı olmuşam. Bu heç bir rəqlamentə yazılmamışdır və heç kəs də bunu mənə təklif etməmişdir. Mən bunu burada sizə deməliyəm.

Konstitusiya komissiyasının üzvlərindən də heç kəs mənə təklif etməmişdir ki, bu maddə xüsusi müzakirə olunsun. Ancaq yenə də deyirəm, bu maddənin çox mühüm əhəmiyyətini dərk edərək mən bu maddənin xüsusi müzakirə olunmasını təklif etdim və bunu da təşkil etdim.

Bildiyiniz kimi, oktyabrın 14-də konstitusiya komissiyasında bu məsələ müzakirə olundu. Ondən sonra oktyabrın 31-də bu maddə Elmlər Akademiyasında Azərbaycan alimlərinin, ziyalılarının, jurnalistlərin, yazıçıların, şairlərin və dil sahəsində bütün mütəxəssislərimizin iştirakı ilə geniş müzakirə olundu. Orada 27 adam çıxış etdi. Ondən sonra konstitusiya komissiyasının iclası bir daha məhz buna həsr olundu. Konstitusiya komissiyasının üzvlərindən əlavə ora bu işlə məşğul olan bir çox yüksək səviyyəli mütəxəssislər, eyni zamanda bu işə xüsusi maraq göstərən şəxslər dəvət edildi. Orada da məsələ müzakirə olundu, 25-dən çox adam çıxış etdi. Bundən sonra layihənin son variantı konstitusiya komissiyasında yenidən müzakirə edilərkən bu məsələ barəsində bilavasitə çıxış edib öz fikirlərini demək imkanı olmamış ko-

missiya üzvləri də çıxış etdilər və beləliklə, biz bu məsələni aşkarlıq, tam demokratiya şəraitində həyata keçirdik. Hesab edirəm ki, bütün bunların nəticəsində ən doğru, düzgün və ən əsaslı bir qərar qəbul etdik ki, Azərbaycanın dövlət dili Azərbaycan dilidir. Bu, Azərbaycan xalqı üçün, onun mənəviyyəti, dilinin inkişafı üçün çox əhəmiyyətli qərardır. O, Azərbaycanda bütün Azərbaycan xalqının tərkibini təşkil edən xalqların hamısının özləri üçün bir dili qəbul etməsi üçün çox əsaslı bir qərardır və hesab edirəm ki, həm keçmişimizə böyük hörmətdir, həm də gələcək nəsillər üçün böyük bir sərvətdir. Mən hesab edirəm ki, biz çox düzgün və əsaslı qərar qəbul etmişik.

Konstitusiya layihəsinin bir fəslə yenə də müəyyən bir maraq doğurmuşdur. Bu, Naxçıvan Muxtar Respublikasına aid olan fəsildir və ona aid olan maddələrdir. Bəziləri bu maddənin əhəmiyyətini dərk etmədən, bu işə səthi yanaşaraq, formal nöqtəyi-nəzərdən münasibət göstərərək belə fikir söyləyirlər ki, Azərbaycan unitar dövlətdir, unitar dövlətin içərisində muxtar respublika bir dövlət kimi ola bilməz. Bəziləri belə bir fikir söyləyirlər ki, guya bu, gələcəkdə Azərbaycanın federallaşmasına gedən bir yol açır və sairə.

Bunlar tamam əsassızdır, çox cılız fikirlərdir. Yenə də deyirəm, nə hüquqi, nə siyasi biliyi, təcrübəsi olmayan adamlar tərəfindən irəli sürülən fikirlərdir və bəzən də sadəcə populist xarakter daşıyan fikirlərdir. Ancaq bunlara baxmayaraq, biz hər bir təklifə diqqətlə yanaşdığımız kimi, buna da xüsusi diqqətlə yanaşdıq. Mütəxəssislərlə dəfələrlə müzakirə etdik. Dünya praktikasına baxdıq. Unitar dövlətlərin və demokratiya sahəsində çox inkişaf etmiş Avropa dövlətlərinin tərkibində muxtar qurumların dövlət kimi olmasını bir daha oxuduq, öyrəndik. Bunu əvvəlcədən də bildik, amma bu fikir-

ləri yenə də əsaslandırmaq və yaxud bu müddəaların nə qədər əsaslı olduğunu özümüz üçün müəyyən etmək məqsədi ilə bunların hamısını öyrəndik. Hesab edirəm ki, bu fəsil də tamamilə əsaslı yazılıbdır və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, müstəqilliyini təmin edən bu maddə çox böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir - həm bizim tarixi keçmişimizə görə, Azərbaycanın tərkibində bu muxtar respublikanın yarandığı zamanı indiyədək keçdiyimiz dövrdə rastlaşdığımız halları nəzərə alaraq, həm də gələcəyimiz üçün.

Bu konstitusiya layihəsinin ən əsas mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Respublikasının tam müstəqilliyini təmin edir, ölkəmizin ərazi bütövlüyünü təmin edir, Azərbaycan xalqının hüquqlarının toxunulmazlığını təmin edir, vətəndaşlarımızın hər birinin hüquqlarının qorunmasını təmin edir və Azərbaycan xalqının, respublikamızın bölünməzliyini, hakimiyyətin heç bir qüvvə tərəfindən mənimsənilə bilməzliyini təmin edir.

Bax, bütün bunlara görə bu konstitusiya layihəsi çox dəyərli tarixi bir sənəddir və güman edirəm ki, xalqımız da bunu belə qəbul edəcəkdir. Tam əminəm ki, noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları, seçiciləri - bizim **dörd milyon 300 minə** qədər seçicimiz var - seçki məntəqələrinə gələcəklər, referendumda iştirak edəcəklər və Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyasına səs verəcəklər.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək istəyirəm ki, indi bəzi müxalifət partiyaları - xalqı bu konstitusiyaya səs verməməyə çağıran partiyalar, siyasi qüvvələr Azərbaycanın konstitusiyasının yaranması üçün bir iş görmürlər. Bu konstitusiya komissiyası öz işinə başlayandan, bilirsiniz ki, komissiyanın bütün iclasları aşkar şəkildə keçibdir, televiziya ilə xalqa çatdırılıbdır, bütün bu icaslarda gedən müzakirələr mətbuatda

dərc olunubdur. Biz bütün təşkilatlara, elmi müəssisələrə, yaradıcılıq təşkilatlarına, alimlərə, ziyalılara, bütün birliklərə və o cümlədən Azərbaycanda fəaliyyət göstərən siyasi partiyalara müraciət etdik ki, bu, ümumxalq işidir. Sən hansı dünyagörüşə mənsubsan, hansı siyasi quruma mənsubsan - bunun fərqi yoxdur. Bu, Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasıdır və hər kəs çalışmalıdır ki, onun yaranmasında iştirak etsin. Xüsusən özlərini siyasətçi adlandıran və siyasət sahəsində fəaliyyət göstərən qurumlar, partiyalar görək bu işə daha da yaxından münasibət göstərsinlər. Ancaq mən bu gün bəyan etmək istəyirəm ki, işlədiyiniz altı ay müddətində heç bir siyasi partiyadan konstitusiya layihəsinə aid bir layihə təqdim olunmayıb. Heç bir siyasi partiyadan.

Əgər bu siyasi partiyalar doğrudan da öz siyasi fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının bu gününə, gələcəyinə həsr edirlərsə, görək onlar bu işlə məşğul olaydılar, öz layihələrini təqdim edəydilər, konstitusiya komissiyasına müraciət edəydilər, hətta istəsəydilər öz layihələrini təqdim edəndən sonra gəlib konstitusiya komissiyasında onların barəsində izahat verəydilər, onların Azərbaycan üçün daha gərəкли olduğunu sübut edəydilər. Bu altı ay müddətində bütün bunlar üçün şərait yaranmışdır. Ancaq heç bir siyasi partiya heç bir layihə hazırlamadı, heç bir layihə təqdim etmədi.

Onu da qeyd etməliyəm ki, biz dövlət işi ilə məşğuluq. Bizim üzərimizə böyük və ağır vəzifələr düşür. Biz dövlətə rəhbərlik edirik. Bu komissiyanın üzvlərinin, iştirakçılarının əksəriyyəti də hərəsi bir sahənin rəhbəridir, hərəsi bir sahəyə cavab verir, hərəsi dövlətin bir strukturuna rəhbərlik edir. Yəni bizim işimiz çoxdur. Buna baxmayaraq biz bu işi bütün işlərin hamısından üstün tutaraq buna çox vaxt sərf etdik və bu layihəni hazırladıq. O siyasi partiyaların isə siyasi fəaliyyəti

yətlərindən savayı başqa bir işləri yoxdur. Siyasi fəaliyyətləri nədən ibarətdir? Qəzet çıxarmaq. Eyni zamanda, mən hesab edirəm ki, əgər normal siyasi fəaliyyət aparılırsa, onlar Azərbaycan Respublikasının bu günü, gələcəyi haqqında öz konsepsiyalarını, layihələrini, təkliflərini hazırlayıb dövlətə təqdim etməlidirlər. Bu dövləti istəyirsən, istəmirsən - bunun fərqi yoxdur. Bu dövlətin başçıları xoşuna gəlmirsə, bunun fərqi yoxdur. Əgər sənün ürəyin xalqın üçün, respublikan üçün, dövlətin gələcəyi üçün yanırısa, sən öz təklifini, layihəni verməlisən. Əgər hesab edirsən ki, sənün təklifin, layihən o birisindən üstündür - onu sübut etməyə çalışmalısən. Əgər bu siyasi partiyalar doğrudan da siyasi fəaliyyət göstərən təşkilat kimi bu məsələnin nə qədər böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini dərk etmiş olsaydılar, bəlkə doğrudan da belə dəyərli bir layihə almaq mümkün olardı.

Ancaq mən deyirəm, heç bir partiya, heç bir siyasi qurum, - mən müxalifətdə olanları deyirəm, çünki başqaları dövlətlə bağlıdırlar, onların fikirləri dövlət orqanlarının fikirləri ilə üst-üstə gəlir, - müxalifətdə olanlar heç bir təklif verməyiblər, yəni layihələr təqdim etməyiblər. Doğrudur, bəzi qəzetlərdə bu layihənin bəzi müddəaları tənqid olunubdur. Bizim komissiya üzvləri o tənqidlərə də baxırlar. Əgər o tənqidlərdə dəyərli bir fikir söylənilsəydi, onlardan istifadə olunacaqdı. O tənqidlərdən irəli gələn bəzi fikirlərdən bəlkə də istifadə olunubdur. Mən bunu da istisna etmək istəmirəm. Ancaq iş bu qəzetdə çıxan məqalələrdəki tənqidlərlə bitmir. Əgər müxalifət doğrudan da həqiqi müxalifətdirsə, bu müxalifət xalqa xidmət etmək istəyirsə, bu müxalifət Azərbaycanın dövlətçiliyinə xidmət etmək istəyirsə, bax, bu, məqam idi, meydan idi. İkinci dəfə belə bir imkan olmayacaq. Azərbaycanın uzunömürlü konstitusiyası yara-

nır, xalq onun referendumuna gedir. Siyasi partiyalar isə bundan kənardadırlar.

Bu gün səhər isə mən "Yeni Müsavat" qəzetində oxuyuram ki, Müsavat Partiyası xalqa müraciət edibdir: "Referendum getməyin, bu konstitusiyaya səs verməyin". Bəs nəyə səs versinlər? Əgər başqa bir layihə təqdim etsəydiniz, onda deyərdiniz ki, "bu layihəni biz təqdim etmişik, bu layihə qəbul olunmayıb, bu layihəyə səs verin". Yoxsa ki, bu cür məsuliyyətsiz, Azərbaycan xalqına qarşı bu cür xəyanətkar mövqedə durmaq olarmı? Altı ay müddətində gəlib bir təklif verməyib, layihə verməyib, barmaq barmaq üstünə qoymayıbdır, amma bu gün qəzetdə müraciət edir ki, "səs verməyə getməyin və bu konstitusiyaya səs verməyin".

Mən niyə bunu belə həyəcanla, hiddətlə deyirəm? Ona görə ki, o Müsavat Partiyasının çağırışına kimsə gedəcək? Yox. Əgər Müsavat Partiyasının Azərbaycan Respublikasında bir nüfuzu olsaydı, əlli min imza yığa bilərdi. Əgər bir əlli min imza yığa bilmədisə, o, hansı nüfuzdan danışır? Ona görə də bu çağırış məni narahat etmir və belə çağırışlardan kim edirsən, - bu məni narahat etmir. Mən əminəm ki, xalq referendumda gələcək, konstitusiya layihəsinə səs verəcək. Amma kim də səs vermək istəmirsə, onu da dəvət edirəm, - gəlsin, yazsın, desin ki, bu layihəyə nə üçün səs vermir. Gəlsin yazsın, əsaslandırсын. Ona görə də mən bu sözlərimlə seçkilərə, vətəndaşlara heç bir təsir göstərmək istəmirəm. Kim istəyir gəlsin referendumda iştirak etsin, səs versin. Kim istəyir, gəlməsin, hər kəs sərbəstdir.

Ancaq xalqın fikrini bu cür pozmaq niyyətində olan, müxalifətdəki adamlara müraciət edirəm ki, Müsavat Partiyasının üzvləri, buyur gəl. Əgər altı ay müddətində sən gəlib bir söz deməmişənsə, seçki məntəqəsinə gəl. Mən bu gün

Mərkəzi seçki komissiyasının sədri **Cəfər Vəliyevdən** xahiş edirəm, bütün məntəqələrə göstəriş versin ki, belə fikirləri yığsınlar, sonra da elan etsinlər; kim gəlib nə təklif veribdir? Ancaq sadəcə olaraq "getməyin səs verməyin" - bundan da böyük qanun pozuntusu ola bilməz.

Yenə də deyirəm, mən əminəm ki, vətəndaşlarımız, seçicilərimiz noyabrın 12-də seçki məntəqələrinə gələcəklər, referendumda iştirak edəcəklər və bizim təqdim etdiyimiz konstitusiya layihəsi qəbul olunacaq və Azərbaycan xalqının həyatında yeni bir mərhələ açılacaqdır, müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğu sahəsində böyük imkanlar yaranacaqdır və hər bir vətəndaşın sərbəst yaşaması, sərbəst fəaliyyət göstərməsi, azad, demokratik ölkədə yaşaması üçün, hüquqlarının qorunması üçün gözəl şərait yaranacaqdır. Bu konstitusiya bunların hamısına təminat verir.

Bilirsiniz ki, konstitusiya komissiyasının böyük xidmətlərindən biri də odur ki, biz konstitusiya layihəsini hazırlayarkən eyni zamanda, ondan əvvəl Azərbaycan Respublikasının parlamentinə, Milli Məclisə seçkilər keçirilməsi haqqında qanun layihəsini hazırladıq. O qanun layihəsi Milli Məclisdə müzakirə olundu, qəbul edildi və onun nəticəsində respublikamızda parlament seçkiləri başlanır. Bu da konstitusiya komissiyasının böyük xidmətidir. Ona görə böyük xidmətidir ki, konstitusiya hələ qəbul olunmamışdan biz konstitusiyanın tərkib hissəsi olan bir seçki qanununu hazırlaya bildik. Artıq bu gün bunu demək olar və buna tam əsas var ki, bu qanun layihəsi dünya ictimaiyyəti tərəfindən, dünyanın demokratik dairələri tərəfindən və vətəndaşlarımız tərəfindən demokratik bir parlament yaratmaq üçün demokratik prinsiplər əsasında yaranmış bir qanun kimi qəbul edildi. Bu da konstitusiya komissiyasının nailiyyətidir.

Noyabrın 12-də seçkilər olacaq. Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə yanaşı, müstəqil Azərbaycanda ilk dəfə demokratik prinsiplər əsasında parlament seçilməsi tarixi hadisəyə çevriləcək və xalqımızın, millətimizin, dövlətimizin tarixi nailiyyəti olacaqdır. Yenə də deyirəm, indi biz seçkilərin son mərhələsindəyik. İndiyə qədər biz parlamentin tam demokratik prinsiplər əsasında qurulması üçün imkanlarımız daxilində bütün işləri görmüşük. Birincisi ondan ibarətdir ki, bir daha qeyd edirəm, biz yaxşı bir qanun yaratdıq. İkincisi isə bundan ibarətdir ki, o qanunun həyata keçirilməsinə çalışdıq və hesab edirəm ki, buna nail olduq. Biz seçkiləri elan edən kimi bütün dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara, demokratiya təsisatlarına, demokratiya sahəsində yüksək nailiyyətlər əldə etmiş dövlətlərə, onların parlamentlərinə müraciət etdik ki, Azərbaycanda parlament seçkilərini böyük bir mərhələ sayırıq, böyük bir hadisə sayırıq və bu parlament seçkilərini tam demokratik prinsiplər əsasında keçirmək istəyirik. Buna nail olmaq üçün, dünya ictimaiyyətinin bunu dərk etməsi üçün biz beynəlxalq müşahidəçiləri buraya dəvət etmişik. Biz dəvət etmişik, özümüz dəvət etmişik.

Bu günədək Azərbaycana 214 nəfər müşahidəçi gəlmişdir. Hələ heç vaxt Azərbaycana müxtəlif ölkələrdən, müxtəlif parlamentlərdən, müxtəlif demokratiya təsisatlarından bu qədər çoxsaylı müşahidəçi gəlməyibdir. Biz bundan çox məmnunuq. Mən bunu dəfələrlə demişəm, Nyu-Yorkda keçirdiyim görüşlər zamanı da demişəm, buraya gələn müşahidəçilərin bəziləri ilə görüşlərimdə də demişəm: birinci növbədə biz özümüz maraqlıyıq ki, müşahidəçilər olsun. Çünki biz istəyirik ki, seçkilər demokratik şəraitdə keçsin. Biz bunu istəyirik, biz buna çalışırıq, biz buna nail olmaq istəyirik. Buna nə qədər nail olacağımızı seçkilərin nəticələri göstərəcəkdir.

Mən hesab edirəm, indiyə qədər keçən mərhələlərdə biz buna əsasən nail ola bilmişik. Ancaq bu mərhələlər qüsursuz da deyildir, səhvsiz də deyildir, nöqsansız da deyildir. Mən bunu etiraf edirəm, bunsuz deyildir. Lakin bunlarla yanaşı, əgər buna ümumi nöqteyi-nəzərdən yanaşsaq, indiyədək keçirilən tədbirlərin böyük əksəriyyəti demokratiyanın tətbiq edildiyini göstərir. Son mərhələ isə seçkilərdir. Biz istəyirik ki, bu seçkilər demokratik olsun.

Birmandatlı dairələrdə 100 deputat yerinə 400 namizəd irəli sürülmüşdür. Yəni bir yerə dörd namizəd. Seçkilərdə səkkiz partiya iştirak edir. Onların hərəsindən 25 namizəd göstərilib. Bu isə 200 namizəd deməkdir. Beləliklə, 125 yerə 600 namizəd var. Şübhəsiz, biz istəyirik, şəxsən mən bir prezident kimi hamıdan çox istəyirəm ki, bu seçkilər ən ədalətli seçkilər olsun və xalq sərbəst səs verərək kimi istəyirsə, onu da seçsin. Bir prezident kimi mənim üçün fərqi yoxdur.

Mən prezidentəm. Parlamentin tərkibi mənim üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Dəfələrlə demişəm, bir dövlət başçısı kimi, Azərbaycan Respublikasında böyük zəhmət çəkmiş bir şəxs kimi mən istəyirəm ki, Azərbaycan Respublikası həm siyasi sahədə, həm dövlət quruculuğunda, həm iqtisadi sahədə, həm ictimai sahədə, bir sözlə, bütün sahələrdə demokratiya yolu ilə getsin. Buna da nail olmaq üçün mən istəyirəm ki, bizim demokratik parlamentimiz olsun və parlamentimizə səviyyəli adamlar, bilikli adamlar, səriştəli adamlar seçilsin. Xalqın dərdinə yanan adamlar, xalqın müqəddəratını gəlib parlamentdə həll edə bilən adamlar seçilsinlər. Parlamentimiz də bir güzgü kimi xalqımızın həm mədəni, həm elmi, həm ziyalı səviyyəsini, həm də yüksək siyasi fəaliyyət səviyyəsini əks etdirsins. Mən bunu istəyirəm. Orada konkret surətdə kimlərin olacağını mənim üçün fərqi yoxdur. Müxalifət nüma-

yöndələrinin az olmasının, yaxud çox olmasının da mənim üçün bir narahatlığı yoxdur, - mən sizə açıq deyirəm, mən bunu ayrı-ayrı söhbətlərdə dəfələrlə demişəm, - heç bir narahatlığı yoxdur. Hər halda, burada oturanlar da bilir, yəqin ki, Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyəti də bilir ki, mən üzərimə düşən vəzifəni aparmağa qadirəm və aparacağam.

İki il yarım ki, mən dövlətə başçılıq edirəm. Bu iki il yarımında bizdə normal parlament olmayıb. Bunu hamı da deyir. İki il yarımında biz nə qədər faciələrlə rastlaşmışıq. Amma bunlara baxmayaraq, biz bu dövləti idarə etmişik və edirik. İndi biz bu dövlətin konstitusiyasını yaratmışıq. Artıq biz parlament seçkilərinə gəlib çıxmışıq. Orada neçə nəfər müxalifət, neçə nəfər qeyri-müxalifət olacağını şəxsən mənim üçün fərqi yoxdur.

Buna görə də mən istəyirəm ki, xalq kimi lazım bilirsə, onu da seçsin, kimə istəyirsə, ona da səs versin. Amma o adamlara səs versin ki, xalqın müqəddəratı onlar üçün doğrudan da hər şeydən üstün olsun, xalqa ürəyi yansın, özünü xalqın həyatına həsr edə bilən adamlar olsun. Məhz belə adamlar olsun. Bir də, dediyim kimi, bilikli, səriştəli və peşəkar adamlar olsun.

Güman edirəm ki, xalqımız demokratiyanı, ola bilsin, hələ tam dərk etməyib. Bu isə təbiidir. Keçmişin qalıqlarından xalqın hələ uzaqlaşmaması da təbiidir. Lakin indiyədək gedən proseslər nəticəsində artıq xalqımızın gözü açılıbdır. Hesab edirəm ki, xalqımızın əksəriyyəti bu seçkilərdə kimə səs verəcəyi barədə öz qərarını artıq qəbul edibdir, yaxud bu günlərdə qəbul edəcək və kimi istəyirsə, ona da səs verəcəkdir.

Seçkiqabağı təbliğatla əlaqədar olaraq bir neçə fikrimi bildirmək istəyirəm. Əvvəla, hesab edirəm ki, seçkiqabağı dövr tam demokratik şəraitdə keçibdir. Namizədlərin qeydə alın-

ması, digər məsələlər artıq məlumdur. Kim ki, dairələrdə qeydiyyatdan keçməmişdi, onların məsələsinə Mərkəzi seçki komissiyası baxdı. Mərkəzi seçki komissiyasının qərarı bəzilərini təmin etdi, bəzilərini etmədi. Onlar gedib Ali Məhkəməyə müraciət etdilər və məsələyə orada baxıldı. Yəni bütün ədalət prinsipləri gözlənilibdir. Mən hesab edirəm ki, burada elə bir söz olmayıb. Hər bir namizədin təbliğat aparmaq imkanları var. Mərkəzi seçki komissiyasında qərar qəbul olundu ki, hər bir namizəd televiziya vasitəsilə çıxış edə bilər, bunun üçün hər namizədə yeddi dəqiqə vaxt ayrılmışdır. Beləliklə, bütün namizədlər televiziya ilə çıxış etdilər. Hər bir namizəd istədiyi yerlərdə seçicilərlə görüş keçirə bilər və keçirdilər də, istədikləri sözləri də dedilər. Heç bir kəsə məhdudlaşdırma qoyulmadı, heç bir namizədin qarşısı alınmadı, heç bir namizədə qadağan qoyulmadı və hər bir namizəd istədiyi yerdə seçiciləri ilə görüşdü, istədiyi sözləri dedi, istədiyi təklifləri də irəli sürdü. Bu, böyük nailiyyətdir.

Nəhayət, səkkiz siyasi partiya barədə. Onlar üçün qərar qəbul olunmuşdu ki, hər partiya bir saat əfir vaxtı ayrılacaq. Partiyaların özləri demişdilər ki, iki dəfə - yarım saat - yarım saat çıxış edə bilərlər. Kimin nə vaxt əfir çıxmasını müəyyənləşdirmək üçün özləri püşk atmışdılar. Bunlar da demokratik şəraitdə oldu. Hər partiya öz çıxışını özü hazırlamışdı, bəlkə özləri yazıb gətirmişdilər, bəlkə də televiziya yazdırılmışdılar, - mən bunları bilmirəm, hər halda, mənə verilən məlumatlardan bilirəm və qəti deyirəm ki, heç bir partiyanın çıxışında heç bir söz nə ixtisar edildi, nə də kəsildi. Hər kəs nə istəyir, - söz azadlığı, mətbuat azadlığı, informasiya orqanlarından istifadə etmək azadlığı bu qədər geniş olmamışdır. Bu şərait də yaranmışdır və ondan hər kəs istifadə edir. Mən bunu çox müsbət hal hesab edirəm ki, hər bir namizəd və hər bir siyasi partiya öz

istədiyini televiziya vasitəsilə bütün vətəndaşlara, bütün seçicilərə çatdırmağa bildi. Ona görə də hər bir seçici görür ki, bu siyasi partiya kimlərdən ibarətdir, onların məqsədləri nədir o biri siyasi partiya kimlərdən ibarətdir, onların məqsədi nədir: hansı namizəd kimdir, nəçidir, nə fikri var, nə məqsədə xidmət etmək istəyir, hansı yolla gedir. Ona görə də seçicilər üçün çox böyük şərait yaranmışdır ki, onlar özləri üçün aydın etsinlər - hansı namizədə səs verəcəklər, hansı partiya səs verəcəklər. Onlar üçün tam sərbəstlik yaranmışdır.

Şübhəsiz ki, müxalifətdən olan namizədlərin və siyasi partiyaların tənqidlərinə, bəzən böhtançı sözlərinə cavab vermək fikrində deyiləm və bunu lüzumsuz hesab edirəm. Əvvəla, o, namizədlərin əksəriyyətinin çıxışlarına baxmağa sadəcə vaxtım olmayıb, amma səkkiz partiyanın çıxışlarının hamısına baxmışam. Səkkiz saat ekran qarşısında oturub diqqətlə baxmışam, dinləmişəm. Hər şeyin həddi var, çərçivəsi var, - etika da olmalıdır, əxlaqi normalar da olmalıdır. Əgər kim bunlara riayət etmirsə, o özü-özünə zərər gətirir. Buna şübhə yoxdur. Kim nə qədər cılız danışarsa, o özü-özünə zərər gətirir. İctimaiyyət bunu qəbul etmir və qəbul etməyəcək. Yəni də deyirəm, mən bunların heç birinə cavab vermək fikrində deyiləm. Ancaq siyasi müxalifətdə olan partiyalar bir neçə fikir söylədi və hesab etdilər ki, "iqtidar iqtidarsızdır, iqtidar bacarıqsızdır, hökumət yoxdur, iqtidar respublikanı idarə edə bilmir" və s. və i.a.

Bununla əlaqədar onların bəzi fikirləri barədə öz rəyimi bildirmək istəyirəm. İqtidara qarşı bu cür əsassız ittihamlar irəli sürən müxalifət partiyaları nə deyirlər? Əvvəla, onu deyirlər ki, bəli, birinci məsələ Azərbaycanı müharibədən qurtarmaq məsələsidir, Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünü təmin etmək məsələsidir, işğal olunmuş torpaqların geri qaytarılması məsələsidir, qaçqınların öz yerlərinə qaytarılması məsələ-

sidir. Gəlin, açıq danışaq, yoxsa onlar yeni bir mövzu açıblar, yeni bir fikirmi söyləyiblər, yeni bir sözmü deyiblər? Yox, bu tamamilə məlum olan bir həqiqətdir. Mən iki il yarımdır buradayam, iki ildir ki, prezident vəzifəsindəyəm. Bu, həmişə - gecə də, gündüz də, - hər saat qarşımda duran vəzifədir. Mən bununla hər gün məşğulam. Biz bu sahədə nə iş görmüşük, xüsusən mən bir prezident kimi nə iş görmüşəm - bunu xalq bilir. Hansı yollarla gedirik, - xalq bunu da bilir. İndi boş-boşuna danışirlar ki, bu məsələləri həll etmək lazımdır. Ancaq məsələnin həlli yollarını bilməyən adam və nə etmək, nə vaxt etmək, necə etmək lazım olduğunu deyə bilməyən adam söyləyir ki, "iqtidar bunu etmir, onu etmir".

Bilirsinizmi, mənim belə adamlara sadəcə yazığım gəlir, zavallı insanlardır. Mən bu iki il yarımında həmin problemin hər hüceyrəsini öyrənmişəm. Ola bilər, bizim bu statistika neçə yüz görüş keçirdiyimi yazıb. Mən dünyanın ən böyük dövlətlərinin başçıları ilə görüşlərimi buna həsr etmişəm. Dünyanın bütün beynəlxalq təşkilatlarında görüşlər keçirmişəm, onların iclaslarında iştirak etmişəm. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı, İslam Konfransı Təşkilatı, EKO təşkilatı, bütün başqa təşkilatlar, - daha hara qalıb, - bir Allahdan savayı, elə instansiya yoxdur ki, bu iki il yarım müddətində biz, yəni bu işlə məşğul bütün şəxslər onlarla əlaqəyə girməsin. Xüsusən mən bir prezident kimi bu işlərlə şəxsən məşğul olmuşam. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Təhlükəsizlik Şurasının beş daimi üzvü var - Amerika Birləşmiş Ştatları, Rusiya, Fransa, İngiltərə və Çin. Mən bu beş ölkənin başçıları ilə də görüşlər keçirmişəm, danışqlar aparmışam, müzakirələr aparmışam, yollar aramışam. Bir bunlar deyil ki!

Mən nə qədər dövlət başçıları ilə görüşmüşəm. Elə burada, bu salonun özündə nə qədər nümayəndə heyətləri qəbul edilib. Bu müddətdə Minsk qrupunun, tərkibi üç dəfə dəyişilib: bir dəfə, mən buraya təzə gələndə, İtaliyadan Mario Raffaelli, ondan sonra İsveçdən Yan Eliasson və nəhayət, Finlandiya və Rusiya nümayəndələri. Bu məsələ ATƏT-in Zirvə toplantısında ilk dəfə olaraq gündəliyə salınıb. Keçən il Budapeştdə bu məsələ haqqında qərar qəbul olunubdur. Özü də çox xüsusi əhəmiyyətli bir qərar.

Biz gördüyümüz işlərdən saatlarla danışa bilərik. Bəs bunun yolu nədir? Deyirlər ki, "biz bunun yolunu bilirik və deyəcəyik". Amma yeddi ildir demirsiniz. Deyin də. Mən isə bunun yolunu bilirəm və bu yolla da gedirəm. Bunu sülh yolu ilə həll etmək lazımdır və biz də sülh yolu ilə gedirik. Nailiyyətlərimiz də var. Biz artıq dünya ictimaiyyətinə sübut edə bilmişik ki, bizim işimiz haqq işdir, bizim işimiz ədalətli işdir. Həm də bu məsələni həll etmək üçün bizim çoxlu tərəfdarımız var.

İl yarımdır ki, atəş kəsilməyib. Mən iki il yarımdır burada işləyirəm. İl yarımdır ki, xalq atəşkəs şəraitində yaşayır. Yeddi il müharibə getdi. Bəs bu adamlar nə əldə etdilər? Kimsə bəyan edir ki, "atəşkəs təslim olmaq deməkdir". Onlar nə haqla belə danışirlar? Niyə təslim olmaq deməkdir? Yeddi il gedən müharibədə nə uddunuz? Bunu deyən adamlardan soruşuram - siz nə uddunuz? Torpaqlar əldən getdi, ərazimizin 20 faizi işğal olundu, bir milyon adam qaçqın düşdü, bir elə qurbanlar getdi. Budur yeddi illik müharibənin nəticələri. Əgər doğrudan da müharibə nəticəsində, - başqa şeylər demirəm, - heç olmasa torpaqlarımızı qoruyub saxlamış olsaydıq, deyərdim, bəli, müharibəni davam etdirək, bəlkə ondan sonra başqa işlər görək.

Ancaq bu atəşkəsi də əldə etmək asan məsələ deyildi. Nə üçün əvvəlki vaxtlarda atəşkəs əldə olunmurdu? Çünki Azərbaycanın gücü yox idi. Azərbaycanla hesablaşmırdılar. Bəli, Azərbaycan Ordusu yaradıldıqdan sonra, - ordu 93-cü ilin noyabr ayından yaradıldı - Azərbaycan Ordusu hücumlara keçəndən sonra, Azərbaycan Ordusu özünü göstərəndən sonra biz atəşkəs haqqında danışıqlara getdik və atəşkəsi də təmin etdik. İndi deyirlər ki, "bəli, sülh yolu da lazımdır, ancaq ordu da lazımdır, müharibəyə hazırlaşmaq lazımdır". Bəs "ordu lazımdır" deyən adamlar niyə bu ordunu əvvəllər yaratmırdılar? Nə üçün yaratmırdılar ordunu? Haradaydı bu ordu? Bu ordu var idimi?

Bu günlərdə bizim hüquq-mühafizə orqanları, güc nazirləri çıxış edərək vəziyyətdən danışdılar. Azərbaycan nə vəziyyətdə idi, hansı vəziyyətdə idi? Azərbaycan hansı vəziyyətdən hansı vəziyyətə gəlib çıxdı? Azərbaycanda ordu olmayıb. Orduda olanların da hamısı oğrular, quldurlar, canilər, xəyanətkarlar, Azərbaycanın torpaqlarını öz şəxsi mənafeləri naminə satanlar olublar. Onların da hamısı ifşa edildi. İndiyədək onlardan bir adam da ifşa olunmamışdı. Müxalifətdə olanlar onların hamısı ilə əməkdaşlıq edirdi, qardaşlıq edirdi, dostluq edirdi, qol-qola gəzirdilər. Bunlar Azərbaycanı bu günə qoyan adamlardır.

Ona görə də hesab edirəm ki, bu məsələdə sübuta ehtiyac yoxdur. Demək istəyirəm ki, Azərbaycanın əsas probleminin həlli yollarını iqtidar bilir, Azərbaycanın prezidenti bilir. Biz sülh danışıqları aparırıq və bundan sonra da aparacağıq. Apardığımız danışıqlarda nəticələr də əldə edirik, irəliləyiş də var. Güman edirəm ki, biz bu yolla bundan sonra da gedəcəyik.

Mən Nyu-Yorkda olarkən beş gün ərzində həm Birləşmiş Millətlər Təşkilatının iclaslarında iştirak etmişəm, həm də gecə-gündüz, səhər-axşam nə qədər görüşlər keçirmişəm. Dü-

nən sayıblar, 72 görüş keçirmişəm. Ən böyük dövlətlərin başçıları ilə görüşmüşəm. Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti ilə görüşümün əksər hissəsi bu mövzuya həsr olunub. Bu, mənim onunla ikinci görüşüm idi. Mən onunla keçən il də görüşdüm, bu il də. Azərbaycanın nə vaxt belə imkanı olmuşdur?! Azərbaycanın başçısı nə vaxt bu imkana malik olub ki, bir dövlət rəhbəri ilə otursun, bərabər hüquqla danışsın, məsləhətləşsin? Bir o deyil ki! Mən indiyədək Rusiyanın, Amerikanın, Fransanın, İngiltərənin, Almanıyanın, Çinin də başçıları ilə görüşüb söhbət etmişəm. Biz bu yolu bilirik. Yoxsa ki, indi durub deyirsiniz "bu məsələ əsas məsələdir, bunu həll etmək lazımdır". Həll edə bilirdinizsə, indiyədək həll edəydiniz. Əgər həll edə bilməmişinizsə, onda mane olmayın.

Ordu var. Dünən Səfər Əbiyev televiziya ilə çıxış edərək bu barədə geniş məlumat verib. Hesab edirəm ki, mənim də bu barədə geniş danışmağıma ehtiyac yoxdur. Azərbaycanda həqiqi ordu olmayıb. Dörd il bundan öncə əmr verilib ki, Milli Ordu yaradılsın, amma yaradılmayıb. Ayrı-ayrı hissələr, ayrı-ayrı dəstələr, ayrı-ayrı bəndələr, ayrı-ayrı batalyonlar öz şəxsi mənafeləri üçün ordunun silahlarından istifadə ediblər. Bu da ən nəhayət, 93-cü ilin iyun hadisələrinə, vətəndaş müharibəsinə və ondan sonrakı hadisələrə gətirib çıxardı. Bundan sonra biz nə qədər əziyyət çəkmişik ki, Azərbaycanı bu ünsürlərdən təmizləyək, bu cinayətkarlardan, bu canilərdən təmizləyək. Bunu xalq görür. Əgər bunu müxalifət görmürsə, yaxud da görürsə, - buna başqa rəng verirlər. Bir sözlə, Azərbaycanda ordu qurulub, ordu var və ordu bundan sonra da olacaq və özü də güclü bir ordu olacaq.

Ancaq mən bu gün bəyan edirəm ki, biz yenidən müharibəyə başlamıq istəmirik. Qəti fikrimi deyirəm, ordu qurulur ki, Azərbaycanın müdafiə qüdrəti möhkəmlənsin. Ordu quru-

lub ki, Azərbaycan müstəqil bir dövlət kimi daim özünü qoruya bilsin. Biz müharibəyə yenidən başlamaq istəmirik. Biz məsələni sülh yolu ilə həll etmək istəyirik və güman edirəm ki, həll edəcəyik. Bunu gələcək də göstərəcək. Əgər biz həll edə bilməsək, onda gəlib siz həll edərsiniz, buyurun. Amma biz həll edəcəyik.

İkinci problem barəsində çox danışırlar ki, bəli, respublikada sabitlik lazımdır, daha nə bilim nə lazımdır. Mən başa düşürəm. Azərbaycanda bu indiki sabitlik 88-ci ildən sonrakı dövrdə olubmu? Olmayıb! Mən demirəm ki, bu gün hər şey yaxşıdır. Mən heç vaxt deməmişəm və deməyəcəyəm ki, bizim hüquq-mühafizə orqanları normal işləyir, hər işi yaxşı qurmuşuq. Xeyr. Ancaq bu iki il müddətində meydana çıxmış bu bandalar, bu dəstələr, bu cinayətkarlar, qruplar barədə daxili işlər naziri də, milli təhlükəsizlik naziri də, baş prokuror da geniş məlumat verdilər. Bunlar Azərbaycanı dağıdırlar. Onları aşkara çıxarmaq yalnız indi mümkün olubdur. İnsanlar rahat yaşaya bilirlər, insanlar küçəyə rahat çıxa bilirlər. Bəs bu, sabitlik deyilmi? Əlbəttə ki, sabitliyin həddi yoxdur. Vəziyyət bundan da sabit olmalıdır. Elə olmalıdır ki, bəzi ölkələrdəki kimi, insanlar qapısını heç bağlamasın, açıq qoyub getsin, heç kəs də gəlib qapıdan içəri girməsin, bir insan o biri insana toxunmasın. Bu da lazımdır. Biz buna da nail olmalıyıq. Bu yolla da getməliyik. Ancaq gəlin müqayisə edin. Gəlin görək iki il bundan qabaq, üç il bundan qabaq, beş il bundan qabaq nə olub, indi necədir.

Bilirsinizmi, mən hesab edirəm ki, bu müddətdə bizim ən böyük nailiyyətimiz odur ki, Azərbaycanda geniş yayılmış cəzasızlıq şəraiti aradan götürülmüşdür, insanlar törətdikləri cinayətlərə görə cəza alırlar. Mən təəssüf edirəm ki, çox adam cəzalanır. Mən istəmirəm ki, bizim həbsxanalarda adamlar ol-

sun. Fərarilik etmiş 600 adamı mən bağışladım. Ancaq kim günahkardır ki, keçən ilin oktyabrında burada dövlət çevrilişinə başladılar və buna görə də bir qisim adam həlak oldu, bir qismi tutulub, - baş prokuror deyir ki, iki yüzə qədər adam buna görə tutulub, 260 adam həbs olunubdur, qalanları da axtarırdı, buna görə kim günahkardır? Kimdir günahkar? Həmin o Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstəsi yarandığı gündən cinayətkar bir dəstə olub, keçmiş bütün iqtidarların dövründə burada səhərdən axşamadək cinayətlə məşğul olub, o Cavadov qardaşları hökm sürüblər. Hamı onların yanından qorxa-qorxa keçirdi. Bəziləri də onlara yaltaqlıq edirdilər. Rövşən Cavadov daxili işlər nazirinin müavini idi, amma daxili işlər nazirinə tabe olmurdu. Ancaq bizim bu müxalifətdə olan liderlərimiz Rövşən Cavadovla vaxtaşırı görüşür, danışır, söhbətlər aparırdılar. O Mahir Cavadovun törətdiyi cinayətlərin həddi-hüdudu yox idi. Amma belə adam 88-ci ildə də, 89-cu ildə də, 90-cı ildə də, 92-ci ildə də, 93-cü ildə də prokurorluqda işləyirdi, rayon prokuroru kimi dağıdırdı, rüşvət alırdı.

Mən bu mövzuya da keçəcəyəm. Danışanların çoxu deyir ki, rüşvətxorluq var. Bəli, var. Ancaq müxalifətdə olan bu adamlar həm iqtidarda olduğu vaxtda, həm də müxalifətdə olarkən rüşvətxorluğun qarşısını almaq üçün hansı addımı atıblar, nə ediblər? Heç bir şey! Əksinə, o Mahir Cavadov, Rövşən Cavadov müxalifətdə olan bu adamların hamısı ilə təmasda idilər, hamısı ilə görüşürdülər, hamısı ilə danışdırlar. Əgər müxalifətdə olan qüvvələr bizim dövlətçiliyimizi doğrudan da qoruyurdularsa, nə üçün oktyabr hadisələri zamanı siyasi partiyaların biri də bəyanat vermədi? Halbuki onda dövlət çevrilişi cəhdi oldu. 93-cü ilin iyun ayında o banda gəlib burada vətəndaş müharibəsinə başlamışdı və ikinci dəfə də başlamaq istəmişdi, lakin biz xalqın gücü ilə onun qar-

şısını aldıq. Amma siyasi partiyaların biri də bu işə qarışmadı, biri də gəlmədi. Bəs siz nə istəyirdiniz? Siz istəyirdiniz ki, onlar gəlib yenidən buranı dağıtsınlar. Elə bilirsiniz ki, bundan sonra sizi rahat buraxacaqdılar.

Mart hadisələrini götürək. Açıq-aydın məlum idi, bütün dünya televiziyları, radiostansiyaları xəbər verirdilər ki, Azərbaycanda artıq dövlət çevrilişi prosesi gedir, Azərbaycanın dövlət başçısına qarşı sui-qəsd olacaq, Azərbaycan dağıdılacaqdır, Azərbaycanda koalisiyalı dövlət yaranacaqdır. Bu müxalifətdə olan partiyaların, qüvvələrin hansı birisi bəyanat verdi? Bəziləri Rəsul Quliyevin, yoxsa kiminsə yanına gəlib deyirdilər ki, biz gedək vasitəçilik edək. Kiminlə vasitəçilik etməyə gəlmişdilər? Cinayətkarla? Dövləti dağıtmaq istəyən adamlar mənə vasitəçi vasitəsiylə danışğamı getməliydim? Yox, o vaxtlar keçibdir. Xalq etimad göstərmişdir, prezident seçibdir. Prezident Azərbaycan Respublikasının dövlətçiliyinin təminatçısıdır. Oradan Türkiyənin səfiri mənə vasitəçilik etmək istəyirdi, burdan bu müxalifət partiyası vasitəçim olmaq istəyirdi. Nə vasitəçilik edəcəkdiniz? Yoxsa Rövşən Cavadova mənə böyük bir vəzifə verməliydim ki, o getsin yenə də cinayətlər törətsin, getsin yenə də dağıtsın? Mahir Cavadov gedib sahibkarların həmkarlar ittifaqını yaratmışdı, dağıdırdı. Yenə də dağıtmalıydı? Buna vasitəçilik etmək istəyirdiniz?

Buna görə də gərək insanlarda az da olsa insaf olsun. 93-cü ilin iyun ayından indiyədək biz Azərbaycanı bu bəlalardan xilas etmişik, insanları bu cinayətkarlardan xilas etmişik, dövlətçiliyimizi qoruyub saxlamışıq, möhkəmləndirmişik, dövlətin hörmətini dünya miqyasında qaldırmışıq. Bunları görməmək olmaz. Yox, əgər görmək istəmirsənsə, görmə. Ancaq böhtan atmaq, yalan danışmaq yaramaz. 93-cü ildə müxalifətdə olan adamlar, əgər gücünüz var idisə, Surət Hüseynovun

qabağına niyə çıxmadınız? Niyə mənə Naxçıvandan çağıraraq gətirdiniz? Nə üçün? Gücünüz var idisə, çıxaydınız Surət Hüseynovun bandasının qabağına. Çıxa bilmədiyiniz ki, Gəldi, sizi vurdu dağıtdı, siz də qaçdınız, pərən-pərən düşdünüz və o müddətdə çoxları gedib Gəncədə Surətə öz sədaqətini bildirdi, o cümlədən indi müxalifətdə olan partiyaların rəhbərləri, onların nümayəndələri. Axı, bunların hamısını televiziya göstərdilər, hamısı məlumdur. Sənədlər də var. Onunla əməkdaşlıq etmək istəyirdilər.

Dövləti əlinizdə saxlaya bilmədiyiniz. Vətəndaş müharibəsi başladı. O Əlikram Hüseynov Azərbaycanın bir hissəsini dağıtmışdı. Sizə deməliyəm ki, mən onunla təkbaşına mübarizə aparırdım. Bir tərəfdən onu Surət Hüseynov qızıydırdı, digər tərəfdən Rəhim Qaziyev gündə oraya gedib-gəlirdi, başqa tərəfdən də başqaları çalışırdı. Bəs müxalifətdə olan bu partiyalar harada idilər? Niyə gedib bir iş görmürdülər? Xəlvəti ayrı-ayrı gedənlər də onu qızıydırdılar ki, sən Heydər Əliyevə təzyiq göstər. Nə var ki, gəlib öz məqsədlərinə nail olsunlar.

Ona görə də hesab edirəm ki, Azərbaycanda cinayətkarlığa qarşı mübarizəni bundan sonra gücləndirmək lazımdır, cinayətkarların qarşısını almaq lazımdır; terrorçuları, cinayətkarları, reketlə məşğul olanları, vətəndaşların hüquqlarına toxunanları tapmaq, cəzalandırmaq lazımdır. Lakin görülən işləri də qiymətləndirmək lazımdır və görülən işlərə qara yaxmaq lazım deyildir.

Bilirsinizmi, bu günlər böyük cinayətlərin üstü açılıbdır. Çox böyük cinayətlərin. Nəhayət, raket ilə təyyarəni vurmaq istəyən adamların hamısı tutulubdur, onu təşkil etmək istəyən adamların əksəriyyəti həbs olunubdur, əksəriyyəti tutulubdur. Beş il bundan əvvəl terror törədənlər tutulublar. Başqaları da tutulublar. Hesab edirəm ki, bundan sonra da cina-

yətkarlar aşkara çıxarılacaqdır. Bunların hamısı onu göstərir ki, hüquq-mühafizə orqanları son vaxtlar öz işlərini gücləndiriblər. Onların işlərində olan nöqsanları bu gün bir daha qeyd etməklə yanaşı, hüquq-mühafizə orqanlarının son aylarda gördüyü işləri yüksək qiymətləndirirəm və hesab edirəm ki, onlar tək dövləti yox, vətəndaşları da böyük-böyük cinayətlərdən xilas ediblər və çox böyük işlər görüblər.

Bu partiya başçılarının, yaxud nümayəndələrinin çıxışlarında iqtisadiyyatla əlaqədar məsələlərə də toxunulur. Deyirlər ki, iqtisadiyyat geriye düşüb, iqtisadiyyatda vəziyyət ağırdır və s. və i.a. Burada yeni bir şey açılmır. Yəni Azərbaycan sosial-iqtisadi böhran içindədir. Bu məlumdur. Bu sosial-iqtisadi böhrandan çıxmaq yolları araşdırılır və tədbirlər görülür. Ancaq müxalifətdə olan partiyaların hansının bu barədə hansı proqramı var? Hansının hansı konkret təklifi var? Yoxdur. Mən o çıxışlarda da bir şey görmədim. Ümumiyyətlə, istehsalın nə demək olduğunu bilməyən gənc adam - 25-30 yaşında, yaxud 35 yaşında olan, burnuna istehsalın qoxusu da dəyməyən bir adam car çəkir ki, istehsal aşağı düşür, sənaye belə oldu, məhsul belə getdi. Mən tam qətiyyətlə deyirəm, müxalifətdəki siyasi partiyalardan heç biri, istehsaldan danışan, iqtisadiyyatdan danışan adamların heç biri ömürlərində nə istehsal görüb, nə də iqtisadiyyat. Heç birini görməyiblər. Bunları görməyən adamlar kitablarda oxuduqlarına əsasən müddəalar irəli sürə bilməzlər. Bir araşdırın görək, onları kim görüb? Görməyiblər. Belə təcrübəsiz adamlar heç vaxt nə iqtisadiyyatı qaldıra bilərlər, nə də istehsalı. İndi dərd burasındadır, vəziyyət gör nə yerə gəlib çıxıb ki, meydanda qışqırmaqdan başqa dünyada hələ bir şey görməyən bu gənclər gəlib bizə istehsaldan dərs demək istəyirlər.

Siz məni düz başa düşün, mən 26 il bundan öncə Azərbaycana rəhbərliyə başlamışam, Azərbaycanda olan istehsal fondlarının hamısını əzbərdən bilirəm. Zavodların, fabriklərin əksəriyyəti mənim Azərbaycana rəhbərlik etdiyim vaxtda tikilib. Azərbaycanda olduğum vaxt, ondan sonra Moskvada olduğum beş il ərzində əlim həmişə Azərbaycanın üstündə olub. Hansı istehsalın nə üçün, nədən ötrü, nə məqsəd üçün yarandığının hamısını bilirəm. Onların nə cür işlədilməsini də bilirəm.

O illərdə hər il sənaye istehsalının artımı orta hesabla 9 faiz təşkil edirdi. Müxalifətdə olanlar, siz bilirsinizmi ki, bu 9 faiz haradan gəlir, haradan toplanıb? Axı, bilmirsiniz. Siz statistikadan götürürsünüz ki, tənəzzül olub, keçən ilə nisbətən 20 faiz aşağı düşüb. Bəli, belədir. Amma o artımlar nə cür, necə olurdu, - onu siz bilmirsiniz.

Kənd təsərrüfatı istehsalı ildə 7-8 faiz artırdı. O vaxt Azərbaycanda istehsalın artım sürəti Sovetlər İttifaqındakı bütün 15 respublikadan üstün idi. Bu məlumdur, statistika durur. İndi təsəvvür edin, bu işlərə rəhbərlik etmiş, bu işləri təşkil etmiş adam əgər bu gün respublikanın rəhbəridir, o vaxt o bunları tikib, yaradıb, qurub. Bəs indi necə ola bilər ki, bunların işlədilməsi üçün çalışmasın? Heç o zavodların yanından keçməmiş adamlar - əgər keçibsə də gedib fəhlələri ya tətillə, yaxud mitinqə çağırıb, bundan savayı başqa iş görməyib. - İndi gəlib istehsaldan bizə dərs vermək istəyirlər.

Bilirsiniz, təvazökar olun, danışığınızı bilin. Sizin o danışığlarınıza heç kim inanmır. Çünki sizin danışığlarınız o qədər səriştəsizdir ki, heç nə danışdığınızı da bilmirsiniz. Mən bunu sizə açıq deyirəm.

İstehsal nə cür inkişaf etməlidir - biz bunu bilirik və bu işlə məşğul oluruq. Demək, istəyirəm ki, İndi istehsal keçən dövr kimi inkişaf edə bilməz. O vaxt tikilən zavodlar, fabrik-

lər indi o cür işləyə bilməz. Əgər o zavodlar o vaxt şəxsən mənim təşəbbüslə tikilibsə və onların işləməsinə mən hər gün nəzarət etmişəmsə, - bunu mən sizə deyirəm, - o zavodlar indi o cür işləyə bilməz. Amma o zavodları işlətmək lazımdır. Nə cür işlətmək lazımdır, hansı yollarla işlətmək lazımdır - biz bunlarla məşğul oluruq. Doğrudur, nazirliklər, şirkətlər, ayrı-ayrı şəxslər vəzifələrinə layiqli yanaşırlar, imkanlarından, mövcud şəraitdə istehsalın gücündən istifadə etmirlər. Bunlar hamısı var, səhvlər var. Mən Nazirlər Kabinetinin may ayında keçirilən iclasında bu barədə geniş nitq söylədim. Nazirlərin, şirkət rəhbərlərinin, fabriklər, zavod direktorlarının hər birinə konkret iş proqramı tutub təqdim etməyi təklif etdim, bunu onlardan tələb etdim. Onlardan biri bunu bacarı, biri bacarmır. Ümumi proseslər - keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində olan bu proseslər bura da təsir edir. Bunu demək lazımdır ki, integrasiya əlaqələri pozulub. Keçid dövründəyik. Ancaq bununla yanaşı iqtisadiyyatımızda, maliyyə sistemimizdə böyük nailiyyətlər əldə olunub. Bir ildir ki, bizim manatın dəyəri sabitdir. İndi, əlbəttə, buna da cürbəcür izahat vermək olar. Ancaq sabitdir. İnflyasiyanın sürəti tamamilə aşağı düşübdür. Əgər beynəlxalq maliyyə mərkəzləri, beynəlxalq Valyuta Fondu, Ümumdünya Bankı, Avropa Bankı və Avropa İttifaqı artıq Azərbaycan ilə əməkdaşlıq edirsə, demək, onlar Azərbaycanda iqtisadiyyatın sərbəstləşdirilməsi prosesini və respublikamızın sərbəst bazar iqtisadiyyatı yolu ilə getmək prosesini qəbul ediblər və bizə kömək edirlər, kreditlər ayırırlar.

Bir şəhərin - Bakının su təchizatını təmin etmək üçün 84 milyon dollar məbləğində kredit ayrılıb. Yenikənd Su-Elektrik Stansiyasının tikilməsi üçün 54, yaxud 57 milyon dollar kredit ayrılıb. Bəzi bərpa işləri aparmaq üçün neft

şirkətinə 20 milyon dollar kredit ayrılıb. Başqa layihələr üçün də kredit ayrılıb. Azərbaycanda maliyyə reabilitasiyasını təmin etmək və başqa işlər görmək üçün 400 milyon dollar kredit ayrılıb. Bunlar hamısı iqtisadiyyat sahəsində gördüyümüz işlərin nəticəsidir və bunlar var.

Bunlar bizi qane edirmi? Yox. Biz belə yaşaya bilərikmi? Yox. Qaçqınlarda var, hətta dilənçilər də var. Yetmişinci illərdə mən burada rəhbərlik edirdim, Bakıda bir dilənçi tapmaq mümkün idi? Yox. Çörəyin qiyməti 20 qəpik, ətin qiyməti 2 manat 20 qəpik, yağın qiyməti 3 manat 20 qəpik idi. Mən gedirdimət mağazalarına, qəssablarla dava edirdim ki, siz üçüncü növ əti niyə birinci növ yerinə satırsınız? Cəmi-cümlətanı 20 - 30 qəpik fərqi vardı. Bu idi vəziyyət.

O dövrdə biz yaşamışıq, o dövrdə də işləmişik. Ancaq indi tamam başqa bir sistemə keçmişik. Biz bu sistemlə getmək üçün, bazar iqtisadiyyatına keçmək üçün bu yolu keçməliyik və əlimizdən gələni də etmişik, edirik. Xüsusən Azərbaycanda demokratiyanın inkişafını nəzərə alaraq, iqtisadiyyatda demokratiyəməni nəzərə alaraq, respublikada siyasi-ictimai sabitliyi nəzərə alaraq dünyanın iri neft şirkətləri keçən il Azərbaycan ilə böyük bir müqavilə imzaladılar. Bu, məhz keçən ilin sentyabrında imzalandı, o vaxta qədər imzalana bilməzdi. Çünki buna şərait yox idi. Bu gün səhər biz yeni bir müqavilə imzaladıq. Yeni bir şirkət, yeni bir konsorsium, "Qarabağ" neft yatağı. Üç dövlət - Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları, artıq İtaliya da bizə qoşuldu və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti. Böyük bir müqavilə imzalandı. İtaliya da buraya gəldi, oranın böyük neft şirkəti, ümumiyyətlə, böyük şirkəti "ACIP" buraya gəldi. Rusiyanın yanacaq və energetika naziri buraya gəlir. Amerikanın energetika nazirinin müavini gəlir, İtaliyanın sənaye naziri buraya gəlir, şirkətlərin

başçıları gəliblər, başqa adamlar gəliblər. Azərbaycanda yeni müqavilə imzalandı. Bunlar hamısı, bəli, bu gün Azərbaycanda yaranmış şəraitin nəticəsidir. Bunun nəticəsində də Azərbaycan dünya birliyində tanınıbdir. Azərbaycanın daxili sabitliyinə inanaraq buraya sərmayə gəlibdir.

Keçən il imzalanmış müqavilə üzrə bu il 100 milyon dollar və gələn il 600 milyon dollar məbləğində vəsait xərclənəcəkdir. Bunlar hamısı Azərbaycanda iş yerləri açacaqdır. Bizim Azərbaycanın mütəxəssisləri, fəhlələri işləyəcəklər, pul qazanacaqlar və nəhayət, biz bunun bəhrəsini görəcəyik. Ancaq bunlar hələ işlərimizin başlanğıcıdır. Bu işlər davam edəcəkdir. Bundan başqa hansı yolu göstərirsiniz, - deyin. Başqa bir yol yoxdur! Başqa yol göstərə bilmirsiniz.

Ona görə də, yenə deyirəm, hər kəsin öz sözünü tam sərbəst deməyə ixtiyarı var və deyə də bilər. İndən sonra da buna şərait yaradılacaqdır. Ancaq dolğun, düzgün danışmaq lazımdır və insanları da düzgün istiqamətləndirmək lazımdır. Yanlış fikirlər, yanlış danışmalar və böhtan xarakterli danışmalar bizim bəzi siyasi partiyalara heç vaxt hörmət qazandırmayıb və qazandırmayacaqdır.

Kim hansı partiyaya səs verəcək, hansı namizədə səs verəcək, - bu öz işidir. İndi, bilirsiniz, bəzi adamlar meydana çıxır ki, onlar öz məqsədlərinə nail olmaq üçün ən çirkin yollara gediblər. Mən yenə də deyirəm, bu gün bu barədə heç konkret danışmaq fikrində də deyiləm. Amma onu demək istəyirəm ki, o böhtançı danışmalar - "tayfabazlıq, yerlibazlıq, rüşvətçilik, filan-peşməkanlıq" - bunların hamısı boş danışmalardır. Danışanların əksəriyyəti Azərbaycanda rüşvətçiliklə bağlıdır. Bəs biz rüşvətçilik haqqında danışmırıqmı? Amma biz tədbir görürük ki, rüşvətçilik olmasın, siz isə danışsınız.

Bilirsiniz, rüşvətçiliklə mübarizədə mənim böyük-böyük təcrübəm var. 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərliyə başlayarkən mən ilk addımlarımı rüşvətçilərə qarşı mübarizə ilə başladım və onlarca, yüzlərlə rüşvətçiləri vəzifəsindən məhrum oldu, azadlıqdan məhrum oldu, cəzalandılar. Ancaq sonra, xüsusən 1988-ci ildən sonra, ara qarışan zaman o rüşvətçiləri, həbsxanadan çıxan rüşvətçiləri, vəzifədən çıxan rüşvətçiləri millət qəhrəmanı kimi televiziya-yə çıxardılar, qəzetlərdə yazdılar, onları meydana çıxardılar. Onlar gəlib parlamentdə oturdular. Amma indi müxalifətdə olan adamlar onların haqqında bir söz demədilər ki, bunlar rüşvətçilərdir və indi gəliblər vəzifələrə, Heydər Əliyevi günahlandırılar ki, "bunlar durğunluq dövrünün qurbanlarıdır, Heydər Əliyev dövrünün qurbanlarıdır". Nə qurbanlarıdır? Onlar qurban deyillər, rüşvətçiliklə görə cəza almış adamlardır. Əgər o vaxt mən rüşvətçiliklə belə mübarizə aparmışamsa, bu gün ondan beş qat artıq mübarizə aparıram və aparacağam da.

Xalqı üçün, milləti üçün rüşvətçilərdən də xain düşmən yoxdur. Amma bu mübarizəni biz bir yerdə aparmalıyıq. Təəssüf ki, həmin bu rüşvətçilikdən danışan adamların əksəriyyəti özləri ya şəxsən rüşvətçidir, yaxud da rüşvətçilərdən bəhrələnilər. Mən bunu qəti deyirəm.

Bilirsiniz, danışmaqla iş aşmaz. Rüşvətçilik böyük bir bələdir, təkcə Azərbaycan üçün yox, dünya üçün böyük bir epidemiyadır. Narkomaniya kimi böyük bir bələdir. Biz bu bələ ilə mübarizə aparmalıyıq. Amma gəlib yalandan bir-birimizi günahlandırmaq ki, bu rüşvətçilikdir, o rüşvətçilikdir - belə şeylərlə camaatı aldatmaq olmaz. Mən yenə də deyirəm, o siyasi partiyaların, müxalifətdə olan partiyaların əgər maddi vəziyyətlərini, maliyyə mənbələrini yoxlasanız, çoxu gedib

rüşvətxorlara çıxacaqdır. Çünki göydən heç kəsə pul düşmür, dollar da heç kəsə düşmür. Hamısı gedib oraya çıxacaqdır.

Ona görə də bu barədə danışmaq üçün gərək insanın mənəvi haqqı olsun. Mənim mənəvi haqqım var rüşvətxor haqqında danışmağa, çünki rüşvətxorluqla mübarizə aparmağa dəvət edirəm. Amma o biri danışanların haqqı yoxdur. Kimin mənəvi haqqı var, o danışsın. Amma kimsə özü bu işə bulaşbıdır, gəlib başqasını günahkar etmək istəyir, - qoy düşünsün və fikirləşsin.

Bilirsiniz, mənim üzərimə böyük bir yük düşübdür. Mən bu vəzifəni bəziləri kimi gəlib mübarizə aparıb prezident olmaq arzusu ilə tutmamışam. İndi burada xəstəlik düşübdür, o deyir mən prezident olacağam, bu deyir mən prezident olacağam, Heydər Əliyevdən sonra kim prezident olacaqdır? Əşi, Heydər Əliyev hələ sağ-salamatdır. Kim prezident olacaqdır Heydər Əliyevdən sonra, nə təhər olacaqdır, - bir-biri ilə dava edirlər, bir-biri ilə mübarizə aparırlar.

Birincisi, bu, yaramaz bir şeydir. Heydər Əliyev ya dünyadan gedəndən sonra, ya onun vaxtı qurtarandan sonra xalq kimi istəyirsə, onu da seçəcəkdir. Bunu bilin. Ancaq onu demək istəyirəm ki, mən buraya özüm öz xoşumla gəlməmişəm, kiminləsə mübarizə aparıb, onu oraya itələyib, onu buraya itələyib bu vəzifəni tutmaq üçün gəlməmişəm. Mən bunun arzusunda olmamışam. Ancaq bir halda ki, məni tale buraya gətirib, xalqın iradəsi gətirib, mənim üzərimə bu böyük yük düşübdür, - mən bu məsuliyyəti, bu yükü həyatımın son dəqiqəsinə qədər aparacağam və bütün qüvvəmi, biliyimi buna sərf edəcəyəm. Heç kəs də bu işdə mənə mane ola bilməz. Kim isə doğrudan bizim dövlətimizin inkişafına kömək etmək istəyirsə, gəlsin əlini uzatsın, kömək etsin. Kömək etmək istəyənlər heç kimin əlini kənar etməyəcəyəm. Ancaq

kimsə mən burada olduğum vaxt gəlib iddialarla nəyəsə nail olmaq istəyirsə, buna nail ola bilməyəcəkdir.

Mən hər bir şeyi qanunla edirəm, qanun mənim üçün alidir. İndiyə qədər həyatımda, çoxillik həyatımda qanunsuz bir iş görməmişəm, qanuna zidd bir iş görməmişəm, ədalətsiz bir iş görməmişəm. İndiyə qədər gördüyüm işlərin hamısına cavabdehəm. Səhvlərim də olubdur, adamların seçilməsində və yerləşdirilməsində səhvlərim olubdur. Bu gün də səhvlər var və bu da təbii haldır. İki il yarım mən burada işləyirəm, nə qədər adam işdən azad olunubdur, yaxud təyin edilib azad olunubdur, nə qədər adam. Vaxtilə yaranmış şəraitdə Surət Hüseynovu gətirib baş nazir qoyduq. Baş nazirliyə yaramaz bir adam idi. Ancaq mən çalışırdım onu öyrədim, çalışırdım tərbiyələndirirəm, çalışırdım ki, bəlkə bu adamdan bir şey çıxsın. Ancaq cinayətçılığından əl çəkə bilmədi və belə də oldu. Nəriman İmranovu milli təhlükəsizlik naziri qoymuşduq. Xəyanət elədi, indi məhkəmə qarşısında cavab verməlidir. Əli Ömərovu qoymuşduq baş prokuror. Yolundan çıxdı, pozuldu. İndi gedib orada-burada ağlayır ki, "qanmamışam, başa düşməmişəm, nə bilim, səhv eləmişəm, prezident məni bağışlasın, filan eləsin". Bundan sonra nəyi bağışlayacaq? Bundan böyük etimadımı ola bilərdi, səni baş prokuror qoydular! Nəinki, bacarmadı, hətta vəzifəsindən sui-istifadə etdi, cürbəcür pis yollara getdi.

Bir o deyil. Bəziləri buradan getdilər Türkiyəyə, Türkiyənin ən bahalı "Çırağan" otelində ən bahalı nömrədə yaşayırlar. Bəs camaat soruşmur ki, sən bu pulu haradan alırsan, bununla yaşayırsan? Axı, baş prokurorun məvacibi məlumdur. Mən iki dəfə Nyu-Yorka getmişəm. Baxmayaraq ki, mən dövlət başçısıyam, dövlətin pulu ilə gedirəm, - mənim öz pulum yoxdur. Öz pulumla heç bir yerə getmirəm, - Nyu-Yorkda ən sadə mehmanxanada yaşayıram ki, pulu çox çıxmasın.

Amma o gedib "Çırağan" otelində guya gözünü müalicə edib bir ay yaşayırdı. Onda düşünmürdü ki, bunun gələcəyi nə olacaqdır? Bəs düşünmürdü ki, axı insanlar bilirlər bu pul ona haradan gəlib? İndi gəlib peşman olub.

Məmmədrəfi Məmmədovu gətirib müdafiə naziri qoyduq. Bacarmadı, pis yollara getdi, işdən çıxardıq. Abdullayevi müəyyən şəraiti nəzərə alaraq Kənd təsərrüfatı naziri qoyduq, - cinayət elədi, indi cavab verməlidir. Baş nazirin müavini var idi - Əsgər Məmmədov, Cənubda - Lənkəranda baş verən hadisələrlə bağlı neçə dəfə mən böyük müşavirlər keçirdim, durdular danışdılar. Bu adam bir dəfə normal danışmadı, bir dəfə prinsipial mövqedə durmadı. Ondan sonra mən onu baş nazirin müavini saxlayacaqdım? İşdən azad etdim. Əli Təhməzov vardı, az qalırdı Surət Hüseynovun dabanını yalasin. Neçə dəfə çağırdım, dedim, ağlın olsun, sən inşaatçısan. Özü də mütəxəssissən, işləyirsən, sərbəst işlə. Bu cür olmaz, orada hərəniz bir tərəfdən Surət Hüseynovun dabanını yalasanız burada iş getməz axı, iş getməyəcəkdir. Olmadı, çıxarıb atdıq. Belələrinə mən nə qədər saya bilərəm.

Bu bizim səhvimizdirmi? Yox, bu, adi prosesdir. Ola bilər indi təyin olunanlardan bəziləri də sabah ya işi bacarmadılar, yaxud yolunu azdılar, ya da xəyanət elədilər, - heç kəs bağışlanmayacaqdır.

İndi durub başlayıblar ki, kadr siyasəti! Ümumiyyətlə, kadr siyasəti kommunist rejiminə aid olan bir şeydir. Bu, keçmişdə qalan şeydir. Bunlar özlərini demokrat adlandırırlar. Guya yeni bir dövlət qururlar və ortaya salıblar kadr siyasətini. Belə dünyəvi hüquqi dövlətdə nə kadr siyasəti? Kadr siyasəti Kommunist Partiyasının siyasəti idi. İndi kim yararlıdır, kim dəyərlidir - o da təyin olunur, kimliyindən asılı olmayaraq. Əgər bunu prezident təyin edirsə, bu, prezidentin səla-

hiyyətidir. Əgər mənə bu səlahiyyət verilibsə, mən də bundan istifadə edirəm.

Biz qanunlara riayət etməliyik. Mən də riayət edirəm, hamı da riayət etməlidir.

Hansı partiya səs verəcəklər, hansı namizədə səs verəcəklər, - bu, seçicilərin özlərinin işidir. Burada danışanların, çıxış edənlərin bəziləri deyirdilər ki, Yeni Azərbaycan Partiyası... Bəli, Yeni Azərbaycan Partiyası vaxtilə mənim ətrafında yaranan partiyadır. O vaxt ki, Naxçıvan blokada idi, o vaxt ki, mən orada əzildirəm. Azərbaycanın bir çox dəyərlili ziyalıları heç şeydən qorxmayaq yığıldılar gəldilər oraya. Təklif etdilər ki, onları qəbul edim. Mən də qəbul etdim. 1992-ci ilin noyabrında Yeni Azərbaycan Partiyasını yaratdıq. Bu partiya dəyərlili partiyadır. Mən bu partiyayı Azərbaycanın həyatı üçün çox əhəmiyyətli bir partiya hesab edirəm. Hesab edirəm ki, bu partiyada ziyalılar, sağlam düşüncəli adamlar toplaşdıblar və bundan sonra da toplaşacaqlar. Ancaq kim hansı partiya səs verəcək, - bu, onun öz işidir.

Beləliklə, mən hesab edirəm ki, bizim seçkilərimiz tam demokratik şəraitdə keçəcəkdir. Mən bizim icra orqanlarına göstəriş vermişəm və bu gün bunu bir daha təkrar edirəm: yerli icra orqanları, hüquq-mühafizə orqanları seçkilərin gedişinə qarışmamalıdırlar. Seçkiləri Mərkəzi seçki komissiyası və onun tabeliyində olan dairə seçki komissiyaları, məntəqə seçki komissiyaları aparır. Ancaq hüquq-mühafizə orqanları, yerli icra orqanları onlara kömək etməli, işlərinin yaxşı şəraitdə getməsinə təmin etməlidirlər, respublikada ictimai asayiş, vətəndaşların təhlükəsizliyini təmin etməlidirlər. Bu günlərdə cinayət hallarının qarşısını almalıdırlar, heç bir cinayətin baş tutmasına yol verməməlidirlər.

Bu gün mən bütün vətəndaşlarımızı həmrəyliyə dəvət edirəm. birliyə dəvət edirəm. Mən hesab edirəm ki, bizim yeni konstitusiyamız - referendumda qəbul edəcəyimiz konstitusiyamız, bizim yeni seçkilərimiz Azərbaycanda demokratiyanın möhkəmlənməsi və inkişaf etməsi üçün, Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafı üçün yaxşı bir əsas yaradır. Bu, nailiyyətimizdir və çalışmalıyıq ki, 12 noyabr günü gələcəkdə Azərbaycan xalqının tarixinə böyük bir əlamətdar gün kimi daxil olsun, böyük bir bayram günü kimi daxil olsun. Mən buna öminəm və güman edirəm ki, bizim vətəndaşlarımız belə də edəcəklər.

Mənim deyəcəyim bu qədər. Komissiyanın üzvlərinə, işçi qrupunun üzvlərinə bir daha öz təşəkkürümü bildirirəm. Xalqa müraciət edirəm: demokratiya yolunda, ədalət yolunda, qanunçuluq yolunda hərə öz mövqeyini bildirsin. Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması, müstəqilliyinin qorunması bu gün bizim qarşımızda duran əsas vəzifədir. Konstitusiya və seçkilər Azərbaycanın müstəqilliyini təmin etmək üçün yeni bir mərhələdir və biz bundan sonra bu yolla müvəffəqiyyətlə gedəcəyik.

Deyəcəyim bu qədər. Bir də müzakirəyə ehtiyac var? Yoxdur. Sağ olun.

**1995-ci il noyabrın 12-də
Azərbaycan Respublikasının Referendumunda
səsvermənin nəticələri haqqında**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏRKƏZİ SEÇKİ KOMİSSİYASININ
Q Ə R A R I**

20 noyabr 1995-ci il

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Referendum Komissiyasının səlahiyyətlərini həyata keçirən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər üzrə Mərkəzi seçki komissiyası 1995-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının qəbulu ilə əlaqədar keçirilən Referendumda «Azərbaycan Respublikasının ümumxalq səsverməsi (referendumu) haqqında» Qanunun 24-cü maddəsinə uyğun olaraq yekun vurmuşdur.

Referendumda səsvermə siyahılarına daxil edilmiş Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının 86 faizi iştirak etmişdir.

Səsvermədə iştirak etmiş 3.566.277 seçicidən 3.267.538 nəfəri, yəni 91,9 faizi təklifə «HƏ» cavabı verərək müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiya layihəsinin qəbul olunmasına tərəfdar çıxmışdır.

Ümumxalq səsverməsi bütün seçki dairələri üzrə səsverənlərin yüksək fəallığı şəraitində keçmişdir. 99 seçki dairəsindən 65-də yeni Konstitusiyaya «HƏ» dəyənlərin sayı səsvermədə iştirak edən seçicilərin 94,8 faizini təşkil etmişdir.

Beləliklə, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası xalq tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Mərkəzi seçki komissiyası **qərara alır**:

1995-ci il noyabrın 12-də Azərbaycan Respublikasının Referendumunda səsvermənin nəticələri təsdiq edilsin.

Komissiyanın sədri

C.Vəliyev

Komissiyanın katibi

İ. Məmmədəliyev

Hüquq islahat komissiyasının iclasında. 1996-cı il

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin andiçmə mərasimi. 1998-ci il

Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məlumatın
Konstitusiya Məhkəməsində rəsmən elan olunması . 28 oktyabr 2003-cü il

Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məlumat Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsində rəsmən elan edilərkən. 28 oktyabr 2003-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təntənəli andiçmə mərasimində. 31 oktyabr 2003-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təntənəli andiçmə mərasimində.
31 oktyabr 2003-cü il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təntənəli andiçmə mərasimində.
31 oktyabr 2003-cü il

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Prezident seçkilərinin yekunları haqqında məlumatı rəsmən elan edərkən. 22 oktyabr 2008-ci il

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev təntənəli andiçmə mərasimində.

24 oktyabr 2008-ci il

Andiçmə mərasimində. 24 oktyabr 2008-ci il

Heydər Əliyev ailə üzvləri ilə

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev nəvələri ilə

Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı

Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ DÖVLƏT HİMNİ

*Sözləri Əhməd Cavadın
Musiqisi Üzeyir Hacıbəyovundur.*

Azərbaycan! Azərbaycan!
Ey qəhrəman övladın şanlı Vətəni!
Səndən ötrü can verməyə cümlə hazırız!
Səndən ötrü qan tökməyə cümlə qadiriz!
Üçrəngli bayrağınla məsud yaşa!

Minlərlə can qurban oldu!
Sinən hər bə meydan oldu!
Hüququndan keçən əsgər,
Hərə bir qəhrəman oldu!

Sən olasan gülüstan,
Sənə hər an can qurban!
Sənə min bir məhəbbət
Sinəmdə tutmuş məkan!

Namusunu hifz etməyə,
Bayrağını yüksəltməyə
Cümlə gənclər müştəqdir!
Şanlı Vətən! Şanlı Vətən!
Azərbaycan! Azərbaycan!

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
HEYDƏR ƏLİYEVİN sədrliyi ilə
Azərbaycan Respublikasının
yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiya tərəfindən
hazırlanmış, 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən
Azərbaycan Respublikası referendumunda qəbul olunmuş-
dur.*

*1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir.
(2009-cu ilin mayın 1-dək edilmiş əlavələr və dəyişikliklərlə)*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI*

Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, «Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında» Konstitusiya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin fərvanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, təntənəli surətdə aşağıdakı niyyətlərini **bəyan edir**:

- Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaq;

- Konstitusiya çərçivəsində demokratik quruluşa təminat vermək;

- vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar edilməsinə nail olmaq;

- xalqın iradəsinin ifadəsi kimi qanunların aliliyini təmin edən hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq;

- ədalətli iqtisadi və sosial qaydalara uyğun olaraq hamının layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək;

- ümumbəşəri dəyərlərə sadıq olaraq bütün dünya xalqları ilə dostluq, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq və bu məqsədlə qarşılıqlı fəaliyyət göstərmək.

Yuxarıda sadalanan ülvə niyyətlərlə ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə bu Konstitusiya qəbul edilir.

* 2002-ci il avqustun 24-də və 2009-cu il martın 18-də ümumxalq səsvermələri (referendumlar) yolu ilə qəbul olunmuş əlavələr və dəyişikliklər Konstitusiyanın mətninə daxil edilmişdir.

BİRİNCİ BÖLMƏ ÜMUMİ MÜDDƏALAR

I fəsil

XALQ HAKİMİYYƏTİ

M a d d ə 1. Hakimiyyətin mənbəyi

I. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi Azərbaycan xalqıdır.

II. Azərbaycan xalqı Azərbaycan Respublikası ərazisində və ondan kənarında yaşayan, Azərbaycan dövlətinə və onun qanunlarına tabe sayılan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarından ibarətdir; bu isə beynəlxalq hüquqla müəyyənləşdirilmiş normaları istisna etmir.

M a d d ə 2. Xalqın suverenliyi

I. Sərbəst və müstəqil öz müqəddəratını həll etmək və öz idarəetmə formasını müəyyən etmək Azərbaycan xalqının suveren hüququdur.

II. Azərbaycan xalqı öz suveren hüququnu bilavasitə ümumxalq səsverməsi - referendum və ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, gizli və şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirir.

M a d d ə 3. Ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə həll edilən məsələlər

I. Azərbaycan xalqı öz hüquqları və mənafeləri ilə bağlı olan hər bir məsələni referendumla həll edə bilər.

II. Aşağıdakı məsələlər yalnız referendumla həll oluna bilər:

1) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi və ona dəyişikliklər edilməsi;

2) Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi.

III. Aşağıdakı məsələlər üzrə referendum keçirilə bilməz:

1) vergilər və dövlət büdcəsi;

2) amnistiya və əfv etmə;

3) seçilməsi, təyin edilməsi və ya təsdiq edilməsi müvafiq olaraq qanunvericilik və (və ya) icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilmiş vəzifəli şəxslərin seçilməsi, təyin edilməsi və ya təsdiq edilməsi.

M a d d ə 4. Xalqı təmsil etmək hüququ

Xalqın seçdiyi səlahiyyətli nümayəndələrindən başqa heç kəsin xalqı təmsil etmək, xalqın adından danışmaq və xalqın adından müraciət etmək hüququ yoxdur.

M a d d ə 5. Xalqın vahidliyi

I. Azərbaycan xalqı vahiddir.

II. Azərbaycan xalqının vahidliyi Azərbaycan dövlətinin təməlini təşkil edir. Azərbaycan Respublikası bütün Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının ümumi və bölünməz vətənidir.

M a d d ə 6. Hakimiyyətin mənimsənilməsinə yol verilməməsi

I. Azərbaycan xalqının heç bir hissəsi, sosial qrup, təşkilat və ya heç bir şəxs hakimiyyətin həyata keçirilməsi səlahiyyətini mənimsəyə bilməz.

II. Hakimiyyətin mənimsənilməsi xalqa qarşı ən ağır cinayətdir.

II f ə s i l

DÖVLƏTİN ƏSASLARI

M a d d ə 7. Azərbaycan dövləti

I. Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır.

II. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır.

III. Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir:

- qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir;

- icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur;

- məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

IV. Bu konstitusiyanın müddəalarına əsasən qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri qarşılıqlı fəaliyyət göstərir və öz səlahiyyətləri çərçivəsində müstəqildirlər.

M a d d ə 8. Azərbaycan dövlətinin başçısı

I. Azərbaycan dövlətinin başçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidentidir. O, ölkənin daxilində və xarici münasibətlərdə Azərbaycan dövlətini təmsil edir.

II. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan xalqının vahidliyini təcəssüm etdirir və Azərbaycan dövlətçiliyinin varisliyini təmin edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə riayət olunmasının təminatçısıdır.

IV. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təminatçısıdır.

M a d d ə 9. Silahlı Qüvvələr

I. Azərbaycan Respublikası öz təhlükəsizliyini və müdafiəsini təmin etmək məqsədi ilə Silahlı Qüvvələr və başqa silahlı birləşmələr yaradır.

II. Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərin müstəqilliyinə qəsd vasitəsi kimi və beynəlxalq münaqişələrin həlli üsulu kimi müharibəni rədd edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali baş komandanıdır.

M a d d ə 10. Beynəlxalq münasibətlərin prinsipləri

Azərbaycan Respublikası başqa dövlətlərlə münasibətlərini hamılıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarında nəzərdə tutulan prinsiplər əsasında qurur.

M a d d ə 11. Ərazi

I. Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir.

II. Azərbaycan Respublikasının daxili suları, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan

bölməsi, Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanı Azərbaycan Respublikasının ərazisinin tərkib hissəsidir.

III. Azərbaycan Respublikasının ərazisi özgəninkiləşdirilə bilməz. Azərbaycan Respublikası öz ərazisinin heç bir hissəsini heç bir şəkildə kimsəyə vermir; yalnız Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə Azərbaycanın bütün əhalisi arasında referendum keçirmək yolu ilə Azərbaycan xalqının iradəsi əsasında dövlət sərhədləri dəyişdirilə bilər.

M a d d ə 12. Dövlətin ali məqsədi

I. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir.

II. Bu Konstitusiyada sadalanan insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

M a d d ə 13. Mülkiyyət

I. Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur.

II. Mülkiyyət dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər.

III. Mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafeləri, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz.

M a d d ə 14. Təbii ehtiyatlar

Təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafeələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur.

M a d d ə 15. İqtisadi inkişaf və dövlət

I. Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir.

II. Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

M a d d ə 16. Sosial inkişaf və dövlət

I. Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır.

II. Azərbaycan dövləti mədəniyyətin, təhsilin, səhiyyənin, elmin, incəsənətin inkişafına yardım göstərir, ölkənin təbiətini, xalqın tarixi, maddi və mənəvi irsini qoruyur.

M a d d ə 17. Ailə, uşaqlar və dövlət

I. Cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir.

II. Çşaqların qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək valideynlərin borcudur. Bu borcun yerinə yetirilməsinə dövlət nəzarət edir.

III. Valideynləri və ya qəyyumları olmayan, valideyn qayğısından məhrum olan uşaqlar dövlətin himayəsindədir.

IV. Uşaqları onların həyatına, sağlamlığına və ya mənəviyyətinə təhlükə törədə bilən fəaliyyətə cəlb etmək qadağandır.

V. 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülə bilməzlər.

VI. Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarət edir.

M a d d ə 18. Din və dövlət

I. Azərbaycan Respublikasında din dövlətdən ayrılır. Bütün dini etiqadlar qanun qarşısında bərabərdir.

II. İnsan ləyaqətini alçaldan və ya insanpərvərlik prinsiplərinə zidd olan dinlərin (dini cərəyanların) yayılması və təbliği qadağandır.

III. Dövlət təhsil sistemi dünyəvi xarakter daşıyır.

M a d d ə 19. Pul vahidi

I. Azərbaycan Respublikasının pul vahidi manatdır.

II. Pul nişanlarının tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması hüququ yalnız Mərkəzi Banka məxsusdur. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir.

III. Azərbaycan Respublikasının ərazisində manatdan başqa pul vahidlərinin ödəniş vasitəsi kimi işlədilməsi qadağandır.

M a d d ə 20. Dövlətin borclarına qoyulan məhdudiyətlər

Azərbaycan dövlətinə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə kömək məqsədilə alınmış borclar Azərbaycan Respublikası tərəfindən öhdəlik kimi qəbul edilə və ödənilə bilməz.

M a d d ə 21. Dövlət dili

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir.

II. Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir.

M a d d ə 22. Paytaxt

Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhəridir.

M a d d ə 23. Azərbaycan dövlətinin rəmzləri

I. Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzləri Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı, Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi və Azərbaycan Respublikasının Dövlət himnidir.

II. Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı bərabər enli üç üfqi zolaqdan ibarətdir. Yuxarı zolaq mavi, orta zolaq qırmızı, aşağı zolaq yaşıl rəngdədir və qırmızı zolağın ortasında bayrağın hər iki üzündə ağ rəngli aypara ilə səkkizguşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir.

III. Azərbaycan Respublikası Dövlət bayrağının və Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbinin təsviri, Azərbaycan

Respublikası Dövlət himninin musiqisi və mətni Konstitusiyaya qanunu ilə müəyyən edilir.

İKİNCİ BÖLMƏ

ƏSAS HÜQUQLAR, AZADLIQLAR VƏ VƏZİFƏLƏR

III f ə s i l

ƏSAS İNSAN VƏ VƏTƏNDAŞ HÜQUQLARI VƏ AZADLIQLARI

M a d d ə 24. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipi

I. Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır.

II. Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir.

M a d d ə 25. Bərabərlik hüququ

I. Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir.

II. Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır.

III. Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi.

milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsu-biyyətinə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır.

IV. Heç kəsə bu maddənin III hissəsində göstərilən əsaslara görə zərər vurula bilməz, güzəştlər və ya imtiyazlar verilə bilməz, yaxud güzəştlərin və ya imtiyazların verilməsindən imtina oluna bilməz.

V. Hüquq və vəzifələrlə bağlı qərarlar qəbul edən dövlət orqanları və dövlət hakimiyyəti səlahiyyətlərinin daşıyıcıları ilə münasibətlərdə hər kəsin bərabər hüquqları təmin edilir.

M a d d ə 26. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi

I. Hər kəsin qanunla qadağan olunmayan üsul və vasitələrlə öz hüquqlarını və azadlıqlarını müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir

M a d d ə 27. Yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin yaşamaq hüququ vardır.

II. Dövlətə silahlı basqın zamanı düşmən əsgərlərinin öldürülməsi, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünə əsasən ölüm cəzasının tətbiqi və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallar istisna olmaqla, hər bir şəxsin yaşamaq hüququ toxunulmazdır.

III. Müstəsna cəza tədbiri kimi ölüm cəzası, tam ləğv edilənədək, yalnız dövlətə, insan həyatına və sağlamlığına qarşı xüsusilə ağır cinayətlərə görə qanunla müəyyən edilə bilər.

IV. Qanunla nəzərdə tutulmuş zəruri müdafiə, son zərurət, cinayətkarın yaxalanması və tutulması, həbsdə olanın həbs yerindən qaçmasının qarşısının alınması, dövlətə qarşı qiyamın yatırılması və ya dövlət çevrilişinin qarşısının alınması, ölkəyə silahlı basqın edilməsi halları istisna olmaqla, insana qarşı silah işlədilməsinə yol verilmir.

M a d d ə 28. Azadlıq hüququ

I. Hər kəsin azadlıq hüququ vardır.

II. Azadlıq hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada tutulma, həbsəalma və ya azadlıqdan məhrumetmə yolu ilə məhdudlaşdırıla bilər.

III. Qanuni surətdə Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan hər kəs sərbəst hərəkət edə bilər, özünə yaşayış yeri seçə bilər və Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənara gedə bilər.

IV. Azərbaycan Respublikası vətəndaşının hər zaman mənsiz öz ölkəsinə qayıtmaq hüququ vardır.

M a d d ə 29. Mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin mülkiyyət hüququ vardır.

II. Mülkiyyətin heç bir növünə üstünlük verilmir. Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur.

III. Hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər. Mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir.

IV. Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz. Əmlakın tam müsadirəsinə yol veril-

mir. Dövlət ehtiyacları üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.

V. Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir.

M a d d ə 30. Əqli mülkiyyət hüququ

I. Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır.

II. Müəlliflik hüququ, ixtiraçılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur.

M a d d ə 31. Təhlükəsiz yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin təhlükəsiz yaşamaq hüququ vardır.

II. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, şəxsin həyatına, fiziki və mənəvi sağlamlığına, mülkiyyətinə, mənzilinə qəsd etmək, ona qarşı zor işlətmək qadağandır.

M a d d ə 32. Şəxsi toxunulmazlıq hüququ

I. Hər kəsin şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır.

II. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatının sirlərini saxlamaq hüququ vardır. Qanunla nəzərdə tutulan hallardan başqa, şəxsi və ailə həyatına müdaxilə etmək qadağandır. Hər kəsin şəxsi və ailə həyatına qanunsuz müdaxilədən müdafiə hüququ vardır.

III. Öz razılığı olmadan kimsənin şəxsi həyatı haqqında məlumatın toplanılmasına, saxlanılmasına, istifadəsinə və yayılmasına yol verilmir. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, heç kəs onun xəbəri olmadan və ya etirazına baxmadan izlənilə bilməz, video və foto çəkilişinə, səs yazısına və digər bu cür hərəkətlərə məruz qoyula bilməz.

IV. Hər kəsin yazışma, telefon danışıqları, poçt, teleqraf və digər rabitə vasitələri ilə ötürülən məlumatın sirlərini saxlamaq hüququna dövlət təminat verir. Bu hüquq qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada cinayətin qarşısını almaqdan və ya cinayət işinin istintaqı zamanı həqiqəti üzə çıxarmaqdan ötrü məhdudlaşdırıla bilər.

V. Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, hər kəs onun haqqında toplanmış məlumatlarla tanış ola bilər. Hər kəsin onun barəsində toplanmış və həqiqətə uyğun olmayan, tam olmayan, habelə qanunun tələbləri pozulmaqla əldə edilmiş məlumatların düzəldilməsini və ya çıxarılmasını (ləğv edilməsini) tələb etmək hüququ vardır.

M a d d ə 33. Mənzil toxunulmazlığı hüququ

I. Hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır.

II. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz.

M a d d ə 34. Nikah hüququ

I. Hər kəsin qanunla nəzərdə tutulmuş yaşa çatdıqda ailə qurmaq hüququ vardır.

II. Nikah könüllü razılıq əsasında bağlanılır. Heç kəs zorla evləndirilə (ərə verilə) bilməz.

III. Nikah və ailə dövlətin himayəsindədir. Analıq, atalıq, uşaqlıq qanunla mühafizə edilir. Dövlət çoxuşaqlı ailələrə yardım göstərir.

IV. Ər ilə arvadın hüquqları bərabərdir. Uşaqlara qayğı göstərmək, onları tərbiyə etmək valideynlərin həm hüququ, həm də borcudur.

V. Valideynlərə hörmət etmək, onların qayğısına qalmaq uşaqların borcudur. 18 yaşına çatmış əmək qabiliyyətli uşaqlar əmək qabiliyyəti olmayan valideynlərini saxlamağa borcludurlar.

M a d d ə 35. Əmək hüququ

I. Əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır.

II. Hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır.

III. Heç kəs zorla işlədilə bilməz.

IV. Əmək müqavilələri sərbəst bağlanılır. Heç kəs əmək müqaviləsi bağlamağa məcbur edilə bilməz.

V. Məhkəmə qərarı əsasında şərtləri və müddətləri qanunla nəzərdə tutulan məcburi əməyə cəlb etmək, hərbi xidmət zamanı səlahiyyətli şəxslərin əmrlərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar işlətmək, fəvqəladə vəziyyət və hərbi vəziyyət zamanı vətəndaşlara tələb olunan işləri gördürmək hallarına yol verilir.

VI. Hər kəsin təhlükəsiz və sağlam şəraitdə işləmək, heç bir ayrı-seçkilik qoyulmadan öz işinə görə dövlətin müəyyənləşdirdiyi minimum əməkhaqqı miqdarından az olmayan haqq almaq hüququ vardır.

VII. İşsizlərin dövlətdən sosial müavinət almaq hüququ vardır.

VIII. Dövlət işsizliyin aradan qaldırılması üçün bütün imkanlarından istifadə edir.

M a d d ə 36. Tətil hüququ

I. Hər kəsin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə tətil etmək hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi əsasında işləyənlərin tətil etmək hüququ yalnız qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrində və digər silahlı birləşmələrində xidmət edən hərbi qulluqçular və mülki şəxslər tətil edə bilməzlər.

III. Fərdi və kollektiv əmək mübahisələri qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada həll edilir.

M a d d ə 37. İstirahət hüququ

I. Hər kəsin istirahət hüququ vardır.

II. Əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, ildə azı bir dəfə 21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir.

M a d d ə 38. Sosial təminat hüququ

I. Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır.

II. Yardıma möhtac olanlara kömək etmək ilk növbədə onların ailə üzvlərinin borcudur.

III. Hər kəs qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, xəstəliyinə, əlilliyinə, ailə başçısını itirdiyinə, əmək qabiliyyətini itirdiyinə, işsizliyə görə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər hallarda sosial təminat hüququna malikdir.

IV. Təqaüdlərin və sosial müavinətlərin minimum məbləği qanunla müəyyən edilir.

V. Dövlət xeyriyyəçilik fəaliyyətinin, könüllü sosial sığortanın və sosial təminatın başqa növlərinin inkişafı üçün imkanlar yaradır.

M a d d ə 39. Sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ

I. Hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır.

II. Hər kəsin ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququ vardır.

III. Heç kəs ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükə törədə və ya zərər vura bilməz.

IV. Dövlət ekoloji tarazlığın saxlanılmasına, yabanı bitkilərin və vəhşi heyvanların qanunla müəyyən edilmiş növlərinin qorunmasına təminat verir.

M a d d ə 40. Mədəniyyət hüququ

I. Hər kəsin mədəni həyatda iştirak etmək, mədəniyyət təsisatlarından və mədəni sərəvətlərdən istifadə etmək hüququ vardır.

II. Hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı, ona qayğı göstərməli, tarix və mədəniyyət abidələrini qorumalıdır.

M a d d ə 41. Sağlamlığın qorunması hüququ

I. Hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır.

II. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya -epidemiologiya salamatlığına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır.

III. İnsanların həyatı və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edirlər.

M a d d ə 42. Təhsil hüququ

I. Hər bir vətəndaşın təhsil almaq hüququ vardır.

II. Dövlət pulsuz icbari ümumi orta təhsil almaq hüququnu təmin edir.

III. Təhsil sisteminə dövlət tərəfindən nəzarət edilir.

IV. Maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq istedadlı şəxslərin təhsili davam etdirməsinə dövlət zəmanət verir.

V. Dövlət minimum təhsil standartlarını müəyyən edir.

M a d d ə 43. Mənzil hüququ

I. Heç kəs yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum edilə bilməz.

II. Dövlət yaşayış binalarının və evlərin tikintisinə rəvac verir, insanların mənzil hüququnu gerçəkləşdirmək üçün xüsusi tədbirlər görür.

M a d d ə 44. Milli mənsubiyyət hüququ

I. Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır.

II. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz.

M a d d ə 45. Ana dilindən istifadə hüququ

I. Hər kəsin ana dilindən istifadə etmək hüququ vardır. Hər kəsin istədiyi dildə tərbiyə və təhsil almaq, yaradıcılıqla məşğul olmaq hüququ vardır.

II. Heç kəs ana dilindən istifadə hüququndan məhrum edilə bilməz.

M a d d ə 46. Şərəf və ləyaqətin müdafiəsi hüququ

I. Hər kəsin öz şərəf və ləyaqətini müdafiə etmək hüququ vardır.

II. Şəxsiyyətin ləyaqəti dövlət tərəfindən qorunur. Heç bir hal şəxsiyyətin ləyaqətinin alçaldılmasına əsas verə bilməz.

III. Heç kəsə işkəncə və əzab verilə bilməz. Heç kəs insan ləyaqətini alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qala bilməz. Özünün könüllü razılığı olmadan heç kəsin üzərində tibbi, elmi və başqa təcrübələr aparıla bilməz.

M a d d ə 47. Fikir və söz azadlığı

I. Hər kəsin fikir və söz azadlığı vardır.

II. Heç kəs öz fikir və əqidəsini açıqlamağa və ya fikir və əqidəsindən dönməyə məcbur edilə bilməz.

III. İrqi, milli, dini, sosial ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqata və təbliğata yol verilmir.

M a d d ə 48. Vicdan azadlığı

I. Hər kəsin vicdan azadlığı vardır.

II. Hər kəsin dinə münasibətini müstəqil müəyyənləşdirmək, hər hansı dinə təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə etiqad etmək, yaxud heç bir dinə etiqad etməmək, dinə münasibəti ilə bağlı əqidəsini ifadə etmək və yaymaq hüququ vardır.

III. Dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi, ictimai qaydanı pozursa və ya ictimai əxlaqa zidd deyildirsə, sərbəstdir.

IV. Dini etiqad və əqidə hüquq pozuntusuna bəraət qazandırmır.

V. Heç kəs öz dini etiqadını və əqidəsini ifadə etməyə (nümayiş etdirməyə), dini mərasimləri yerinə yetirməyə və ya dini mərasimlərdə iştirak etməyə məcbur edilə bilməz.

M a d d ə 49. Sərbəst toplaşmaq azadlığı

I. Hər kəsin başqaları ilə birlikdə sərbəst toplaşmaq azadlığı vardır.

II. Hər kəsin başqaları ilə birlikdə müvafiq dövlət orqanlarını qabaqcadan xəbərdar etməklə dinc, silahsız yığışmaq, yığıncaqlar, mitinqlər, nümayişlər, küçə yürüşləri keçirmək, piketlər düzəltmək hüququ vardır.

M a d d ə 50. Məlumat azadlığı

I. Hər kəsin istədiyi məlumatı qanuni yolla axtarmaq, əldə etmək, ötürmək, hazırlamaq və yaymaq azadlığı vardır.

II. Kütləvi informasiyanın azadlığına təminat verilir. Kütləvi informasiya vasitələrində, o cümlədən mətbuatda dövlət senzurası qadağandır.

III. Hər kəsin kütləvi informasiya vasitələrində dərc edilən və onun hüquqlarını pozan və ya mənafelərinə xələl gətirən məlumatı təkzib etmək və ya ona cavab vermək hüququna təminat verilir.

M a d d ə 51. Yaradıcılıq azadlığı

I. Hər kəsin yaradıcılıq azadlığı vardır.

II. Dövlət ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verir.

M a d d ə 52. Vətəndaşlıq hüququ

Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşdır. Valideynlərindən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşdır.

Maddə 53. Vətəndaşlıq hüququnun təminatı

I. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından məhrum edilə bilməz.

II. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı heç bir halda Azərbaycan Respublikasından qovula və ya xarici dövlətə verilə bilməz.

III. Azərbaycan Respublikası onun ərazisindən kənarında müvəqqəti və ya daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqi müdafiəsinə təminat verir və onlara həmmilik edir.

M a d d ə 54. Cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında maneəsiz iştirak etmək hüququ vardır.

II. Dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə müstəqil müqavimət göstərmək Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının hüququdur.

M a d d ə 55. Dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ vardır. Bu hüququ onlar bilavasitə və ya nümayəndələri vasitəsilə həyata keçirə bilərlər.

II. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları dövlət orqanlarında qulluq etmək imkanına malikdirlər. Dövlət orqanlarının vəzifəli şəxsləri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları sırasından təyin edilirlər. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət qulluğuna qanunla müəyyənləşdirilmiş qaydada qəbul edilə bilərlər.

M a d d ə 56. Seçki hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına seçmək və seçilmək, habelə referendumda iştirak etmək hüququ vardır.

II. Məhkəmənin qərarı ilə fəaliyyət qabiliyyətsizliyi təsdiq olunmuş şəxslərin seçkilərdə, habelə referendumda iştirak etmək hüququ yoxdur.

III. Hərbi qulluqçuların, hakimlərin, dövlət məmurlarının, din xadimlərinin, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökümü ilə azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin, bu Konstitusiyada və digər qanunda nəzərdə tutulan digər şəxslərin seçkilərdə iştirak etmək hüququ qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

M a d d ə 57. Müraciət etmək hüququ

I. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarına şəxsən müraciət etmək, habelə fərdi və kollektiv yazılı müraciətlər göndərmək hüququ vardır. Hər bir müraciətə

qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müddətlərdə yazılı cavab verilməlidir.

II. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının dövlət orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, habelə ayrı-ayrı vətəndaşların fəaliyyətini və ya işini tənqid etmək hüququ vardır. Tənqiddə görə təqib qadağandır. Təhqir və böhtan tənqid sayıla bilməz.

M a d d ə 58. **Birləşmək hüququ**

I. Hər kəsin başqaları ilə birləşmək hüququ vardır.

II. Hər kəs istənilən birlik, o cümlədən siyasi partiya, həmkarlar ittifaqı və digər ictimai birlik yaratmaq və ya mövcud birliyə daxil olmaq hüququna malikdir. Bütün birliklərin sərbəst fəaliyyətinə təminat verilir.

III. Heç kəs hər hansı birliyə daxil olmağa və ya onun üzvlüyündə qalmağa məcbur edilə bilməz.

IV. Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya hər hansı hissəsində qanuni dövlət hakimiyyətini zorla devirmək məqsədi güdən birliklər qadağandır. Konstitusiyanı və qanunları pozan birliklərin fəaliyyətinə yalnız məhkəmə qaydasında xitam verilə bilər.

M a d d ə 59. **Azad sahibkarlıq hüququ**

Hər kəs qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada öz imkanlarından, qabiliyyətindən və əmlakından sərbəst istifadə edərək təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə azad sahibkarlıq fəaliyyəti və ya qanunla qadağan edilməmiş digər iqtisadi fəaliyyət növü ilə məşğul ola bilər.

M a d d ə 60. **Hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı**

I. Hər kəsin hüquq və azadlıqlarının məhkəmədə müdafiəsinə təminat verilir.

II. Hər kəs dövlət orqanlarının, siyasi partiyaların, həmkarlar ittifaqlarının və digər ictimai birliklərin, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətlərindən (yaxud hərəkətsizliyindən) məhkəməyə şikayət edə bilər.

M a d d ə 61. **Hüquqi yardım almaq hüququ**

I. Hər kəsin yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququ vardır.

II. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda hüquqi yardım ödənişsiz, dövlət hesabına göstərilir.

III. Hər bir şəxsin səlahiyyətli dövlət orqanları tərəfindən tutulduğu, həbsə alındığı, cinayət törədilməsində ittiham olunduğu andan müdafiəçinin köməyindən istifadə etmək hüququ vardır.

M a d d ə 62. **Məhkəmə aidiyyətinin dəyişdirilməsinə yol verilməməsi**

Hər kəsin onun işinə qanunla müəyyən edilmiş məhkəmədə baxılması hüququ vardır. Şəxsin razılığı olmadan onun işinə başqa məhkəmədə baxılmasına yol verilmir.

M a d d ə 63. **Təqsirsizlik prezumpsiyası**

I. Hər kəsin təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ vardır. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs, onun təqsiri qanunla nəzərdə tutulan qaydada sübuta yetirilməyib-

sə və bu barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü yoxdursa, təqsirsiz sayılır.

II. Şəxsin təqsirli olduğuna əsaslı şübhələr varsa, onun təqsirli bilinməsinə yol verilmir.

III. Cinayətin törədilməsində təqsirləndirilən şəxs özünün təqsirsizliyini sübuta yetirməyə borclu deyildir.

IV. Ədalət mühakiməsi həyata keçirilərkən qanunu pozmaqla əldə edilmiş sübutlardan istifadə oluna bilməz.

V. Məhkəmənin hökmü olmasa, kimsə cinayətdə təqsirli sayıla bilməz.

M a d d ə 64. Bir cinayətə görə təkrarən məhkum etməyə yol verilməməsi

Heç kəs bir cinayətə görə təkrarən məhkum edilə bilməz.

M a d d ə 65. Məhkəməyə təkrar müraciət hüququ

Məhkəmənin məhkum etdiyi hər bir şəxsin öz barəsində çıxarılmış hökmə qanunla nəzərdə tutulan qaydada yuxarı məhkəmədə yenidən baxılması, habelə özünün əfv edilməsi və cəzasının yüngülləşdirilməsi haqqında müraciət etmək hüququ vardır.

M a d d ə 66. Qohumların əleyhinə ifadə verməyə məcbur etməyə yol verilməməsi

Heç kəs özünə, arvadına (ərinə), övladlarına, valideynlərinə, qardaşına, bacısına qarşı ifadə verməyə məcbur edilə bilməz. Əleyhinə ifadə verilməsi məcburi olmayan qohumların tam siyahısı qanunla müəyyən edilir.

M a d d ə 67. Tutulan, həbsə alınan və cinayət törədilməsində təqsirləndirilən şəxslərin hüquqları

I. Səlahiyyətli dövlət orqanlarının tutduğu, həbsə aldığı, cinayət törədilməsində təqsirləndirdiyi hər bir şəxsə dərhal onun hüquqları bildirilir və tutulmasının, həbsə alınmasının və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin səbəbləri izah edilir.

II. Cinayət törədilməsində təqsirləndirilən hər bir şəxs məhkum edilməzdən əvvəl dinlənilməlidir.

M a d d ə 68. Zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ

I. Cinayət, habelə hakimiyyətdən sui-istifadə nəticəsində zərər çəkmiş şəxsin hüquqları qanunla qorunur. Zərər çəkmiş şəxsin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak etmək və ona vurulmuş zərərin ödənilməsinə tələb etmək hüququ vardır.

II. Hər kəsin dövlət orqanlarının, yaxud onların vəzifəli şəxslərinin qanuna zidd hərəkətləri və ya hərəkətsizliyi nəticəsində vurulmuş zərərin dövlət tərəfindən ödənilməsi hüququ vardır.

M a d d ə 69. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları

I. Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətən-

daşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidir.

II. Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayan və ya müvəqqəti qalan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqları yalnız beynəlxalq hüquq normalarına və Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər.

M a d d ə 70. Siyasi sığınacaq hüququ

I. Hamilıqla qəbul edilmiş beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikası əcnəbilərə və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə siyasi sığınacaq verir.

II. Siyasi əqidəsinə görə, habelə Azərbaycan Respublikasında cinayət sayılmayan əmələ görə təqib edilən şəxslərin başqa dövlətə verilməsinə yol verilmir.

M a d d ə 71. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı

I. Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını gözləmək və qorumaq qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti orqanlarının borcudur.

II. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini heç kəs məhdudlaşdırma bilməz. Hər kəsin hüquq və azadlıqları bu Konstitusiyada və qanunlarda müəyyən edilmiş əsaslarla, habelə digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşır.

III. Müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırıla bilər. Həyata keçirilməsi

məhdudlaşdırılan hüquq və azadlıqlar haqqında əhaliyə qabaqcadan məlumat verilir.

IV. Heç bir halda heç kəs din, vicdan, fikir və əqidəsini açıqlamağa məcbur edilə bilməz və bunlara görə təqsirləndirilə bilməz.

V. Bu Konstitusiyanın heç bir müddəası insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının ləğvinə yönəldilmiş müddəə kimi təfsir edilə bilməz.

VI. Azərbaycan Respublikası ərazisində insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları birbaşa qüvvədədir.

VII. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının pozulması ilə əlaqədar mübahisələri məhkəmələr həll edir.

VIII. Heç kəs törədildiyi zaman hüquq pozuntusu sayılmayan əmələ görə məsuliyyət daşımır. Hüquq pozuntusu törədildikdən sonra yeni qanunla bu cür hərəkətlərə görə məsuliyyət aradan qaldırılmışsa və ya yüngülləşdirilmişsə, yeni qanun tətbiq edilir.

IX. Hər kəs qanunla qadağan olunmayan hərəkətləri edə bilər və heç kəs qanunla nəzərdə tutulmayan hərəkətləri etməyə məcbur edilə bilməz.

X. Dövlət orqanları yalnız bu Konstitusiyaya əsasında, qanunla müəyyən edilmiş qaydada və hüdudlarda fəaliyyət göstərə bilərlər

I V f ə s i l

VƏTƏNDAŞLARIN ƏSAS VƏZİFƏLƏRİ

M a d d ə 72. Vətəndaşların vəzifələrinin əsası

I. Dövlət və cəmiyyət qarşısında hər bir şəxs onun hüquq və azadlıqlarından bilavasitə irəli gələn vəzifələr daşıyır. Hər

kəsin üzərinə vəzifələr yalnız bu Konstitusiya ilə və ya qanunla qoyula bilər.

II. Hər bir şəxs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına əməl etməli, başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarına hörmət bəsləməli, qanunla müəyyən edilmiş digər vəzifələri yerinə yetirməlidir.

III. Qanunu bilməmək məsuliyyətdən azad etmir.

M a d d ə 73. Vergilər və başqa dövlət ödənişləri

I. Qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur.

II. Heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergilər və başqa dövlət ödənişləri ödəməyə məcbur edilə bilməz.

M a d d ə 74. Vətənə sədaqət

I. Vətənə sədaqət müqəddəsdir.

II. Vəzifəyə seçilmə və ya təyinat yolu ilə qanunvericilik, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında işləyən şəxslər öz vəzifələrini dürüst və layiqincə yerinə yetirməməyə görə məsuliyyət daşıyırlar və qanunla müəyyən edilmiş hallarda and içirlər.

III. Vəzifəyə seçilmə və ya təyinat yolu ilə qanunvericilik, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti orqanlarında işləyən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına sadıq qalacağına and içmiş şəxs dövlətə qarşı cinayətdə, o cümlədən dövlətə qarşı qiyamda və ya dövlət çevrilişində ittiham edilibsə və bu ittiham əsasında məhkum olunubsa, həmin vəzifədən getmiş sayılır və bir daha bu vəzifəni tuta bilməz.

M a d d ə 75. Dövlət rəmzlərinə hörmət

I. Hər bir vətəndaş Azərbaycan Respublikasının dövlət rəmzlərinə - bayrağına, gerbinə və himninə hörmət etməlidir.

II. Dövlət rəmzlərinə hörmətsizliyin nümayiş etdirilməsi qanunla müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

M a d d ə 76. Vətəni müdafiə

I. Vətəni müdafiə hər bir vətəndaşın borcudur. Qanunla müəyyən edilmiş qaydada vətəndaşlar hərbi xidmət keçirlər.

II. Vətəndaşların əqidəsi həqiqi hərbi xidmət keçməyə ziddirsə, qanunla müəyyən edilmiş hallarda həqiqi hərbi xidmətin alternativ xidmətlə əvəz olunmasına yol verilir.

M a d d ə 77. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması

Tarix və mədəniyyət abidələrini qorumaq hər bir şəxsin borcudur.

M a d d ə 78. Ətraf mühitin qorunması

Ətraf mühitin qorunması hər bir şəxsin borcudur.

M a d d ə 79. Qanuna zidd vəzifələrin icrasına yol verilməməsi

Heç kəs Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanunlarına zidd vəzifələrin icrasına məcbur edilə bilməz.

M a d d ə 80. Məsuliyyət

Konstitusiyanın və qanunların pozulması, o cümlədən Konstitusiyada və qanunlarda nəzərdə tutulan hüquqlardan

sui-istifadə və ya vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur.

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ DÖVLƏT HAKİMİYYƏTİ

V f ə s i l

QANUNVERİCİLİK HAKİMİYYƏTİ

M a d d ə 81. Qanunvericilik hakimiyyətinin həyata keçirilməsi

Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir.

M a d d ə 82. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin say tərkibi

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 125 deputatdan ibarətdir.

M a d d ə 83. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının seçkilərinin əsasları

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatları majoritar seçki sistemi, ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi, və gizli səsvermə yolu ilə seçilirlər.

M a d d ə 84. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi çağırışının səlahiyyət müddəti

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin hər çağırışının səlahiyyət müddəti 5 ildir. Müharibə şəraitində hərbi əməliyyatların aparılması Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərin keçirilməsini mümkün etmədikdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti hərbi əməliyyatların sonunadək uzadılır. Bu barədə qərar seçkilərin (referendumun) keçirilməsini təmin edən dövlət orqanının müraciətinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin hər çağırışının seçkiləri hər beş ildən bir noyabr ayının birinci bazar günü keçirilir.

III. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının səlahiyyət müddəti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin çağırışının səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

IV. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığından çıxanların yerinə yeni seçkilər keçirilirsə, yeni seçilən deputatın səlahiyyət müddəti deputatlıqdan çıxanın qalan səlahiyyət müddəti ilə məhdudlaşır.

M a d d ə 85. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığına namizədlərə aid tələblər

I. Azərbaycan Respublikasının yaşı 25-dən aşağı olmayan hər bir vətəndaşı qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilə bilər.

II. İkili vətəndaşlığı olan, başqa dövlətlər qarşısında öhdəliyi olan, icra və ya məhkəmə hakimiyyəti sistemlərində qulluq edən, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla, başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olan şəxslər, din xadimləri, fəaliyyət qabiliyyətsizliyi məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən, ağır cinayətlərə görə məhkum olunmuş şəxslər, məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü ilə azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cəza çəkən şəxslər Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə deputat seçilə bilməzlər.

M a d d ə 86. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının seçkilərinin nəticələrinin yoxlanılması və təsdiqi

Seçkilərin nəticələrinin düzgünlüyünü qanunla müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi yoxlayır və təsdiq edir.

M a d d ə 87. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlarının səlahiyyətinin bitməsi

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin yeni çağırışının ilk iclas günü bitir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığından çıxanların yerinə seçkilər Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyət müddətinin bitməsinə 120 gündən az müddət qalarsa, keçirilmir.

III. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi 83 deputatın səlahiyyətləri təsdiq olunduqda səlahiyyətlidir.

M a d d ə 88. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sessiyaları

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi hər il iki növbəti yaz və payız sessiyalarına yığılır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 83 deputatının səlahiyyətləri təsdiq edildikdən sonra Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclası həmin gündən başlayaraq bir həftədən gec olmayaraq çağırılır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilərdən sonra martın 10-dək onun 83 deputatının səlahiyyətləri təsdiq edilməzsə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclasının keçirilmə vaxtını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi müəyyən edir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin növbədən-kənar sessiyalarını Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və ya Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 42 deputatının tələbi əsasında çağırır.

III. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin növbədən-kənar sessiyasının gündəliyini müvafiq olaraq onun çağırılmasını tələb edənlər müəyyənləşdirir. Bu gündəlikdəki məsələlərə baxıldıqdan sonra növbədən-kənar sessiyanın işi bitir.

IV. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sessiyalarının iclasları açıq keçirilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 83 deputatının tələbi ilə və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təklifi ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sessiyasının qapalı iclası keçirilə bilər.

M a d d ə 89. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatlığından məhrum etmə və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının səlahiyyətlərinin itirilməsi

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı aşağıdakı hallarda mandatından məhrum edilir:

1) seçkilər zamanı səslərin düzgün hesablanmadığı aşkar olduqda;

2) Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığından çıxdıqda və ya başqa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etdikdə;

3) cinayət törədikdə və məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü olduqda;

4) dövlət orqanlarında vəzifə tutduqda, din xadimi olduqda, sahibkarlıq, kommersiya və başqa ödənişli fəaliyyətlə məşğul olduqda (elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyəti istisna olmaqla);

5) özü imtina etdikdə.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlığından məhrum etmə haqqında qərar qanunla müəyyən edilmiş qaydada qəbul edilir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilmədikdə və qanunda nəzərdə tutulmuş digər hallarda onların səlahiyyətləri itirilir. Müvafiq qərarın qəbul edilmə qaydası qanunla müəyyən edilir.

M a d d ə 90. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının toxunulmazlığı

I. Səlahiyyət müddəti ərzində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının şəxsiyyəti toxunulmazdır. Azərbay-

can Respublikası Milli Məclisinin deputatı səlahiyyət müddəti ərzində cinayət başında yaxalanma hallarından başqa, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, tutula bilməz, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz, axtarışa məruz qala bilməz, şəxsi müayinə edilə bilməz. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı cinayət başında yaxalanarsa, tutula bilər. Belə olduqda Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatını tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatının toxunulmazlığına yalnız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə xitam verilə bilər.

M a d d ə 91. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi deputatının məsuliyyətə cəlb olunmasına qoyulan qadağalar

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları Azərbaycan Respublikası Milli Məclisindəki fəaliyyətinə, səsverməyə və söylədiyi fikrə görə məsuliyyətə cəlb oluna bilməzlər. Razılığı olmadan onlardan bu hallarla əlaqədar izahat, ifadə tələb edilə bilməz.

M a d d ə 92. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin işinin təşkili

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz iş qaydasını müəyyən edir və Milli Məclisin müvafiq orqanlarını yaradır, o cümlədən öz sədrini və onun müavinlərini seçir, komitələr və komissiyalar təşkil edir, Hesablama Palatası yaradır.

M a d d ə 93. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin aktları

I. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi öz səlahiyyətlərinə aid məsələlər üzrə Konstitusiya qanunları, qanunlar və qərarlar qəbul edir.

II. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində Konstitusiya qanunları, qanunlar və qərarlar bu Konstitusiya ilə nəzərdə tutulmuş qaydada qəbul edilir.

III. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatları səsvərmə hüququnu şəxsən həyata keçirirlər.

IV. Qanunlarda və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarlarında icra hakimiyyəti və məhkəmə orqanlarına konkret tapşırıqlar nəzərdə tutula bilməz.

M a d d ə 94. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müəyyən etdiyi ümumi qaydalar

I. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi aşağıdakı məsələlərə dair ümumi qaydalar müəyyən edir:

1) bu Konstitusiyada təsbit edilmiş insan və vətəndaş hüquqlarından və azadlıqlarından istifadə, bu hüquqların və azadlıqların dövlət təminatı;

2) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin seçkiləri;

3) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin deputatlarının statusu;

4) referendum;

5) məhkəmə quruluşu və hakimlərin statusu; prokurorluq; vəkillik və notariat;

6) məhkəmə icraatı, məhkəmə qərarlarının icrası;

7) bələdiyyələrə seçkilər və bələdiyyələrin statusu;

8) fəvqəladə vəziyyət rejimi; hərbi vəziyyət rejimi;

9) dövlət təltifləri;

10) fiziki və hüquqi şəxslərin statusu;

11) mülki-hüquq obyektləri;

12) əqdlər, mülki müqavilələr, nümayəndəlik və vərəsəlik;

13) mülkiyyət hüququ, o cümlədən dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyətinin hüquqi rejimi, əqli mülkiyyət hüququ; digər əşya hüquqları; öhdəlik hüququ;

14) ailə münasibətləri, o cümlədən himayəçilik və qəy-yumluq;

15) maliyyə fəaliyyətinin əsasları, vergilər, rüsumlar və ödənişlər;

16) əmək münasibətləri və sosial təminat;

17) cinayətlərin və başqa hüquq pozuntularının müəyyən edilməsi, onların törədilməsinə görə məsuliyyətin təyin edilməsi;

18) müdafiə və hərbi qulluq;

19) dövlət qulluğu;

20) təhlükəsizliyin əsasları;

21) ərazi quruluşu, dövlət sərhədi rejimi;

22) beynəlxalq müqavilələrin təsdiqi və ləğvi;

23) rabitə və nəqliyyat işi;

24) statistika, metrologiya və standartlar;

25) gömrük işi;

26) ticarət işi və birja fəaliyyəti;

27) bank işi, mühasibat, sığorta.

II. Bu maddənin 2, 3, 4-cü bəndlərində göstərilən məsələlərə dair qanunlar 83 səs çoxluğu ilə, qalan məsələlərə dair qanunlar isə 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

III. Bu maddənin birinci hissəsinə Konstitusiya qanunu ilə əlavələr edilə bilər.

M a d d ə 95. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin həll etdiyi məsələlər

I. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin səlahiyyətinə aşağıdakı məsələlərin həlli aiddir:

- 1) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin işinin təşkili;
- 2) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikası diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi;
- 3) inzibati ərazi bölgüsü;
- 4) dövlətlərarası və Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələrin təsdiq və ləğv edilməsi;
- 5) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin təsdiq edilməsi və onun icrasına nəzarət;
- 6) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin seçilməsi;
- 7) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasının təsdiqi;
- 8) bu Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hallarda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının təsdiqi;
- 9) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin vəzifəyə təyin edilməsinə razılıq verilməsi;
- 10) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi,

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikası apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin təyin edilməsi;

11) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsinə razılıq verilməsi;

12) Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin impiçment qaydasında vəzifədən kənarlaşdırılması;

13) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən hakimlərin vəzifədən kənarlaşdırılması;

14) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə etimad məsələsinin həll edilməsi;

15) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyəti üzvlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi;

16) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına cəlb edilməsinə razılıq verilməsi;

17) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müraciətinə əsasən müharibə elan edilməsinə və sülh bağlanmasına razılıq verilməsi;

18) referendum təyin edilməsi;

19) amnistiya;

20) bələdiyyələrin hesabatlarının dinlənilməsi;

II. Bu maddənin 1 - 5-ci bəndlərində göstərilən məsələlərə dair 63 səs çoxluğu ilə qanunlar, qalan məsələlərə dair isə, bu Konstitusiyada başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, eyni qaydada qərarlar qəbul edilir.

III. Bu Konstitusiyada Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin səlahiyyətlərinə aid edilən digər məsələlərə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin işinin təşkili ilə əlaqədar məsələlərə, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin münasibətinin bildirilməsi zəruri olan məsələlərə dair də qərarlar qəbul edilir.

IV. Bu maddənin I hissəsinə Konstitusiya qanunu ilə əlavələr edilə bilər.*

M a d d ə 96. Qanunvericilik təşəbbüsü hüququ

I. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində qanunvericilik təşəbbüsü hüququ (qanun layihələrini və başqa məsələləri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim etmək hüququ) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşına, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğuna və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə mənsubdur.

II. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşının, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə verədiyi qanun və ya qərar layihələri müzakirəyə təqdim olunmuş şəkildə çıxarılır və səsə qoyulur.

III. Belə qanun və ya qərar layihələrində dəyişikliklər qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə edən subyektin razılığı ilə edilə bilər.

IV. Qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşının, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun və ya Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdim etdiyi qanun və ya qərar layihələri iki ay ərzində səsə qoyulur.

V. Qanun və ya qərar layihəsini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu və ya Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi təcili elan edibsə, bu müddət 20 gün təşkil edir.

VI. Azərbaycan Respublikasının seçki hüququ olan 40 min vətəndaşının qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə etməsi qaydası qanunla müəyyən edilir.

VII. Qanun və ya qərar layihələri əsaslandırılmalı və onların qəbul edilməsinin məqsədləri görülməlidir.

M a d d ə 97. Qanunların imzalanmaq üçün təqdim olunması müddəti

I. Qanunlar qəbul edildiyi gündən 14 gün müddətində Azərbaycan Respublikası Prezidentinə imzalanmaq üçün təqdim edilir.

II. Təcili elan olunan qanun layihəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinə imzalanmaq üçün qəbul edildiyi gündən 24 saat ərzində təqdim edilir.

M a d d ə 98. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin aktlarının qüvvəyə minməsi

Qanunun və Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarının özündə başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, qanun və qərar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

VI f ə s i l

İCRA HAKİMİYYƏTİ

M a d d ə 99. İcra hakimiyyətinin mənsubiyyəti

Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur.

M a d d ə 100. Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyinə namizədlərə aid tələblər

Yaşı otuz beşdən aşağı olmayan, Azərbaycan Respublikasının ərazisində 10 ildən artıq daimi yaşayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, o cümlədən ağır cinayətə görə məhkum olunmayan, ali təhsilli, ikili vətəndaşlığı olmayan Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilə bilər.

M a d d ə 101. Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin əsasları

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst, şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir.

II. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səsvermədə iştirak edənlərin yarısından çoxunun səs çoxluğu ilə seçilir.

III. Bu səs çoxluğu səsvermənin birinci dövrəsində toplanmayıbsa, səsvermə günündən sonra ikinci bazar günü səsvermənin ikinci dövrəsi keçirilir. İkinci dövrdə ancaq birinci dövrdə ən çox səs toplamış və öz namizədliyini geri götürmüş namizədlərdən sonra gələn iki namizəd iştirak edir.

IV. Səsvermənin ikinci dövrəsində səs çoxluğu toplayan namizəd Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş sayılır.

V. Müharibə şəraitində hərbi əməliyyatların aparılması Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin keçirilməsini mümkün etmədikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyət müddəti hərbi əməliyyatların sonunadək uzadılır. Bu barədə qərar seçkilərin (referendumun) keçirilməsini təmin edən dövlət orqanının müraciətinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilir.

VI. Bu maddənin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir.

M a d d ə 102. Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları

Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məlumatı səsvermə günündən sonra 14 gün ərzində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi rəsmən elan edir.

M a d d ə 103. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxsin Andı

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxs Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin yekunları haqqında məlumatın elan olunduğu gündən başlayaraq 3 gün ərzində Konstitusiyaya Məhkəməsi hakimlərinin iştirakı ilə belə bir and içir: «Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əməl edəcəyəm, dövlətin müstəqilliyini və ərazi bütövlüyünü qoruyacağıma, xalqa ləyaqətlə xidmət edəcəyəm and içirəm».

II. And içdiyi gündən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti öz səlahiyyətlərinin icrasına başlamış sayılır.

M a d d ə 104. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin öz səlahiyyətlərini daimi icra edə bilməməsi

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdikdə, səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə, bu Konstitusiya ilə nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada vəzifəsindən kənarlaşdırıldıqda vaxtından əvvəl vəzifədən getmiş sayılır.

II. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdikdə onun istefa ərizəsi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə təqdim olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi istefa ərizəsini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin özünün verdiyinə əmin olduğu təqdirdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin istefasının qəbul olunması haqqında qərar qəbul edir. Həmin andan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti istefa verdiyinə görə vəzifədən getmiş sayılır.

III. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdiyi barədə məlumat verildikdə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi bu faktın aydınlaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsinə müraciət edir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi bu barədə qərarı hakimlərin 6 səs çoxluğu ilə qəbul edir. Əgər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi bu faktı təsdiq etməzsə, məsələ bununla bitmiş sayılır.

M a d d ə 105. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifədən getdikdə onun səlahiyyətlərinin icrası

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vaxtından əvvəl vəzifədən getdikdə üç ay ərzində növbədən kənar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçkiləri keçirilir. Bu halda Azərbaycan Respublikasının yeni Prezidenti seçilənədək Azərbaycan Respublikasının Prezidenti səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Baş naziri icra edir.

II. Bu müddət ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini icra edən Azərbaycan Respublikasının Baş naziri istefa verdikdə, səhhətinə görə öz səlahiyyətlərini icra etmək qabiliyyətini tamamilə itirdikdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin sədri icra edir.

III. Bu maddənin II hissəsində göstərilən səbəblərə görə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin sədrinin icra etməsi mümkün olmadıqda Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinin başqa vəzifəli şəxs tərəfindən icrası haqqında qərar qəbul edir.

M a d d ə 106. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin toxunulmazlığı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti toxunulmazlıq hüququna malikdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin şəxsi və ləyaqəti qanunla qorunur.

M a d d ə 107. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması

I. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması təşəbbüsü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti ağır cinayət törətdikdə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin 30 gün müddətində verilən rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında irəli sürülə bilər.

II. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının 95 səs çoxluğu ilə qəbul olunmuş qərar əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifədən kənarlaşdırıla bilər. Bu qərarı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədri imzalayır. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi həmin qərarın imzalanmasına bir həftə ərzində tərəfdar çıxmazsa, qərar qüvvəyə minmir.

III. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəzifədən kənarlaşdırılması haqqında qərar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə müraciət etdiyi gündən başlayaraq 2 ay ərzində qəbul olunmalıdır. Bu müddətdə göstərilən qərar qəbul edilməyə, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə qarşı irəli sürülmüş ittiham rədd edilmiş sayılır.

M a d d ə 108. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təminatı

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və onun ailəsi dövlət hesabına təmin edilir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və onun ailəsinin təhlükəsizliyini xüsusi mühafizə xidmətləri təmin edir.

II. Əvvəllər Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilmiş şəxsin təminatı qaydaları Konstitusiyaya qanunu ilə müəyyən edilir.

M a d d ə 109. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti:

1) Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkiləri təyin edir;

2) Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə təqdim edir;

3) dövlət iqtisadi və sosial proqramlarını təsdiq edir;

4) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini vəzifəyə təyin edir; Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini vəzifədən azad edir;

5) Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin üzvlərini vəzifəyə təyin edir və vəzifədən azad edir; zəruri hallarda Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iclasına sədrlik edir;

6) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefası haqqında qərar qəbul edir;

7) Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində icra hakimiyyəti üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları yaradır;

8) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının aktlarını ləğv edir;

9) Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi və Azərbaycan

Respublikasının apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin vəzifəyə təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimatlar verir; Azərbaycan Respublikasının digər məhkəmələrinin hakimlərini vəzifəyə təyin edir; Azərbaycan Respublikasının Baş prokurorunu Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir;

10) Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyəti üzvlərinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimat verir, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı İdarə Heyətinin üzvləri sırasından Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının sədrini təyin edir;

11) Azərbaycan Respublikasının hərbi doktrinasını Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təsdiqinə verir;

12) Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ali komanda heyətini vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir;

13) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyasını təşkil edir və onun rəhbərini təyin edir;

14) Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə müvəkkilinin seçilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimat verir;

15) Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndəliklərinin təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə təqdimat verir, Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda diplomatik nümayəndələrini təyin edir və geri çağırır;

16) xarici dövlətlərin diplomatik nümayəndələrinin etimadnamə və övdətnamələrini qəbul edir;

17) dövlətlərarası və hökumətlərarası beynəlxalq müqavilələr bağlayır, dövlətlərarası və Azərbaycan Respublikasının qanunlarından fərqli qaydalar nəzərdə tutan hökumətlərarası müqavilələri təsdiq və ləğv olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir; təsdiqnamələri imzalayır;

18) referendum təyin edir;

19) qanunları imzalayır və dərc edir;

20) vətəndaşlıq məsələlərini həll edir;

21) siyasi sığınacaq verilməsi məsələlərini həll edir;

22) əfv edir;

23) dövlət təltifləri ilə təltif edir;

24) ali hərbi və ali xüsusi rütbələr verir;

25) ümumi və qismən səfərbərlik elan edir, habelə səfərbərlik üzrə çağırılanları tərxis edir;

26) Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının müddətli hərbi xidmətə çağırılması və müddətli hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların ehtiyata buraxılması barədə qərarlar qəbul edir;

27) Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurasını yaradır;

28) Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin təyinatı ilə bağlı olmayan vəzifələrin icrasına cəlb edilməsinə razılıq verilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdimat verir;

29) fəvqəladə və hərbi vəziyyət elan edir;

30) Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə müharibə elan edir və sülh bağlayır;

31) Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsində bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş xərclər çərçivəsində xüsusi mühafizə xidmətləri yaradır;

32) Bu Konstitusiya ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aid edilməyən digər məsələləri icra qaydasında həll edir.

M a d d ə 110. Qanunların imzalanması

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti qanunları ona təqdim olunmuş gündən başlayaraq 56 gün ərzində imzalayır. Qanun Azərbaycan Respublikası Prezidentinin etirazını doğursa, o, qanunu imzalamayıb öz etirazları ilə birlikdə göstərilən müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə qaytara bilər.

II. Konstitusiya qanunları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmazsa, qüvvəyə minmir. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 83 səs çoxluğu ilə qəbul edilən qanunları 95 səs çoxluğu ilə, 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilən qanunları isə 83 səs çoxluğu ilə yenidən qəbul edərsə, belə qanunlar təkrar səsvermədən sonra qüvvəyə minir.

M a d d ə 111. Hərbi vəziyyət elan edilməsi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası ərazisinin müəyyən hissəsi faktik işğal olunduqda, xarici dövlət və ya dövlətlər Azərbaycan Respublikasına müharibə elan etdikdə, Azərbaycan Respublikasına qarşı real silahlı hücum təhlükəsi yarandıqda, Azərbaycan Respublikasının ərazisi blokada alındıqda, habelə belə blokada üçün real təhlükə olduqda Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində və ya ayrı-ayrı yerlərində hərbi vəziyyət elan edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə verir.

M a d d ə 112. Fövqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təbii fəlakətlər, epidemiyalar, epizootiyalar, böyük ekoloji və başqa qəzalar baş verdikdə, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün pozulmasına, dövlətə qarşı qiyama və ya dövlət çevrilişinə yönəldilən hərəkətlər edildikdə, zorakılıqla müşayiət olunan kütləvi iğtişaşlar yarandıqda, vətəndaşların həyatı və təhlükəsizliyi, yaxud dövlət təsisatlarının normal fəaliyyəti üçün qorxu törədən digər münaqişələr meydana gəldikdə Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində fövqəladə vəziyyət tətbiq edir və bu barədə qəbul etdiyi fərmanı 24 saat müddətində Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin təsdiqinə verir.

M a d d ə 113. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları

I. Ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti fərmanlar, başqa məsələlər barəsində isə sərəncamlar qəbul edir.

II. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarında başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, onlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

M a d d ə 114. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin statusu

I. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti icra səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsinin təşkili məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetini yaradır.

II. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yuxarı icra orqanıdır.

III. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinə tabedir və onun qarşısında cavabdehdir.

IV. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iş qaydasını Azərbaycan Respublikası Prezidenti müəyyənləşdirir.

M a d d ə 115. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tərkibi

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin tərkibinə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər və başqa mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri daxildirlər.

M a d d ə 116. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefası

Yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsini tutduğu və səlahiyyətlərini icra etməyə başladığı gün Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikası Prezidentinə istefa verir.

M a d d ə 117. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iclasları

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin iclaslarına, bir qayda olaraq, Azərbaycan Respublikasının Baş naziri sədrlik edir.

M a d d ə 118. Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin təyin edilməsi qaydası

I. Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir.

II. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə namizədlik haqqında təklifi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti onun öz vəzifələrinin icrasına başladığı gündən bir ay və ya Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin istefa verdiyi gündən iki həftə müddətindən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin müzakirəsinə təqdim edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə namizədlik haqqında qərarı həmin namizədlərin təqdim edildiyi gündən bir həftədən gec olmayaraq qəbul edir. Göstərilən qayda pozularsa və ya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdim etdiyi namizədlərin Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə təyin olunmasına üç dəfə razılıq verilməzsə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının Baş nazirini Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı olmadan təyin edə bilər.

M a d d ə 119. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin səlahiyyətləri

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti:

- Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir;

- Azərbaycan Respublikası dövlət büdcəsinin icrasını təmin edir;

- maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir;

- dövlət iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;

- dövlət sosial təminat proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;

- nazirliklərə və digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına rəhbərlik edir, onların aktlarını ləğv edir;

- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə aid etdiyi digər məsələləri həll edir.

M a d d ə 120. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin aktları

I. Ümumi qaydalar müəyyən etdikdə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qərarlar, başqa məsələlər üzrə sərəncamlar qəbul edir.

II. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarında başqa qayda nəzərdə tutulmayıbsa, onlar dərc edildiyi gündən qüvvəyə minir.

M a d d ə 121. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlüyünə namizədlərə dair tələblər

I. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri vəzifəsinə yaşı 30-dan aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik, ali təhsilli, başqa dövlət qarşısında öhdəliyi olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşı təyin edilir.

II. Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini, nazir, digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanının rəhbəri vəzifəsinə yaşı 25-dən aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik, ali təhsilli, başqa dövlət qarşısında öhdəliyi olmayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşı təyin edilir.

M a d d ə 122. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin üzvlərinə aid tələblər

Azərbaycan Respublikasının Baş naziri, onun müavinləri, nazirlər, digər mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının rəhbərləri heç bir başqa seçkili və ya təyinatlı vəzifə tuta bilməzlər, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər, vəzifə maaşından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvacib ala bilməzlər.

M a d d ə 123. Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin toxunulmazlığı

I. Səlahiyyət müddəti ərzində Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin şəxsiyyəti toxunulmazdır.

II. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri cinayət başında yaxalanma hallarından başqa tutula bilməz, cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz, onun barəsində məhkəmə qaydasında inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilməz, axtarışa məruz qala bilməz, şəxsi müayinə edilə bilməz.

III. Azərbaycan Respublikasının Baş naziri cinayət başında yaxalanarsa tutula bilər. Belə olduqda onu tutan orqan bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroruna xəbər verməlidir.

IV. Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin toxunulmazlığına yalnız Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən xitam verilə bilər.

M a d d ə 124. Yerlərdə icra hakimiyyəti

I. Yerlərdə icra hakimiyyətini yerli icra hakimiyyətlərinin başçıları həyata keçirirlər.

II. İcra hakimiyyəti başçılarını Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

III. Yerli icra hakimiyyətlərinin səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir.

VII f ə s i l

MƏHKƏMƏ HAKİMİYYƏTİ

M a d d ə 125. Məhkəmə hakimiyyətinin həyata keçirilməsi

I. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə hakimiyyətini ədalət mühakiməsi yolu ilə yalnız məhkəmələr həyata keçirirlər.

II. Məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri, Azərbaycan Respublikasının ümumi məhkəmələri və digər ixtisaslaşdırılmış məhkəmələri həyata keçirirlər.

III. Məhkəmə hakimiyyəti Konstitusiyaya, mülki və cinayət məhkəmə icraatı vasitəsilə və qanunla nəzərdə tutulmuş digər vasitələr ilə həyata keçirilir.

IV. Cinayət məhkəmə icraatında Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu və müdafiə tərəfi iştirak edir.

V. Məhkəmə quruluşu və məhkəmə icraatı qaydası qanunla müəyyən olunur.

VI. Məhkəmələrin səlahiyyətlərinin dəyişdirilməsi məqsədilə müəyyən olunmamış hüquqi üsulların tətbiq edilməsi və fəvqəladə məhkəmələrin yaradılması qadağandır.

VIII. Məhkəmə icraatı həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir.

M a d d ə 126. Hakimliyə namizədlərə aid tələblər

I. Yaşı 30-dan aşağı olmayan, seçkilərdə iştirak etmək hüququna malik olan, ali hüquq təhsilli və hüquqsünas ixtisası üzrə 5 ildən artıq işləyən Azərbaycan Respublikası vətəndaşları hakim ola bilərlər.

II. Hakimler heç bir başqa seçkili və təyinatlı vəzifə tuta bilməzlər, elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətindən başqa heç bir sahibkarlıq, kommersiya və digər ödənişli fəaliyyətlə məşğul ola bilməz və siyasi partiyalara üzv ola bilməzlər, vəzifə maaşından, habelə elmi, pedaqoji və yaradıcılıq fəaliyyətinə görə aldığı vəsaitdən başqa məvacib ala bilməzlər.

M a d d ə 127. Hakimlərin müstəqilliyi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri

I. Hakimler müstəqildir, yalnız Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına tabedirlər və səlahiyyətləri müddətində dəyişilməzdirlər.

II. Hakimler işlərə qərəzsiz, ədalətlə, tərəflərin hüquq bərabərliyinə, faktlara əsasən və qanuna müvafiq baxırlar.

III. Hər hansı bir şəxs tərəfindən və hər hansı bir səbəbdən bilavasitə, yaxud dolayı yolla məhkəmə icraatına məhdudiyət qoyulması, qanunazidd təsir, hədə və müdaxilə edilməsi yolverilməzdir.

IV. Ədalət mühakiməsi vətəndaşların qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi əsasında həyata keçirilir.

V. Bütün məhkəmələrdə işlərin icraatı açıq aparılır.

İşə qapalı iclasda baxılmasına yalnız o halda icazə verilir ki, məhkəmə açıq icraatın dövlət, peşə və kommərsiya sirrinin açılmasına səbəb olacağını güman edir, ya da vətəndaşların şəxsi və ya ailə həyatının məxfiliyini qorumaq zərurətinin mövcudluğunu müəyyən edir.

VI. Qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, cinayət işlərinin qiyabi məhkəmə icraatına yol verilmir.

VII. Məhkəmə icraatı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilir.

VIII. Məhkəmə icraatının istənilən mərhələsində hər kəsin müdafiə hüququ təmin olunur.

IX. Ədalət mühakiməsi təqsirsizlik prezumpsiyasına əsaslanır.

X. Azərbaycan Respublikasında məhkəmə icraatı Azərbaycan Respublikasının dövlət dilində və ya müvafiq yerin əhalisinin çoxluq təşkil edən hissəsinin dilində aparılır. İşin iştirakçısı olub məhkəmə icraatının aparıldığı dili bilməyən şəxslərin işin materialları ilə tam tanış olmaq, məhkəmədə tərcüməçi vasitəsi ilə iştirak etmək və məhkəmədə ana dilində çıxış etmək hüququ təmin edilir.

M a d d ə 128. Hakimlərin toxunulmazlığı

I. Hakimlər toxunulmazdırlar.

II. Hakim cinayət məsuliyyətinə yalnız qanunda nəzərdə tutulan qaydada cəlb oluna bilər.

III. Hakimlərin səlahiyyətlərinə yalnız qanunda nəzərdə tutulmuş əsaslara və qaydalara müvafiq surətdə xitam verilə bilər.

IV. Hakimlərin vəzifədən kənarlaşdırılması təşəbbüsünü hakimlər cinayət törətdikdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin rəyi əsasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi qarşısında irəli sürə bilər. Müvafiq rəyi Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sorğusundan sonra 30 gün müddətində təqdim etməlidir.

V. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi və Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri hakimlərinin işdən kənarlaşdırılması haqqında qərar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 83 səs çoxluğu ilə qəbul edilir; başqa hakimlərin işdən kənarlaşdırılması haqqında qərar Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 63 səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

M a d d ə 129. Məhkəmə qərarları və onların icrası

I. Məhkəmənin qəbul etdiyi qərarlar dövlətin adından çıxarılır və onların icrası məcburidir.

II. Məhkəmə qərarının icra olunmaması qanunla müəyyən edilmiş məsuliyyətə səbəb olur.

III. Məhkəmə qərarı qanuna və sübutlara əsaslanmalıdır.

M a d d ə 130. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi

I. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi 9 hakimdən ibarətdir.

II. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir.

III. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sərəfusu əsasında aşağıdakı məsələləri həll edir:

1) Azərbaycan Respublikası qanunlarının, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarının, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu;

2) Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarının, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğunluğu;

3) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının, mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ-hüquqi aktlarının Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına uyğunluğu;

4) Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarlarının qanunda nəzərdə tutulmuş hallarda Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğu;

5) bələdiyyə aktlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, Azərbaycan Respublikası qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında, həm də Naxçıvan Muxtar Respubli-

kasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) uyğunluğu;

6) Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minməmiş dövlətlərarası müqavilələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu; Azərbaycan Respublikasının hökumətlərarası müqavilələrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğu;

7) Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının, qanunlarının, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qərarlarının və Nazirlər Kabinetinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına uyğunluğu; Naxçıvan Muxtar Respublikası qanunlarının, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası qanunlarına uyğunluğu; Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarının Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına uyğunluğu;

8) qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyət bölgüsü ilə bağlı mübahisələr.

IV. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sərəfusu əsasında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını şərh edir.

V. Hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu maddənin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərində göstərilən məsələlərin Azərbaycan Respublikasının Konsti-

tusiya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarının bərpa edilməsi məqsədi ilə şikayət verə bilər.

VI. Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmələr insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının və qanunlarının şərh edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə müraciət edə bilərlər.

VII. Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili insan hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada bu maddənin III hissəsinin 1-7-ci bəndlərində göstərilən məsələlərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi tərəfindən həll edilməsi üçün Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu verə bilər.

VIII. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi bu Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş digər səlahiyyətləri də həyata keçirir.

IX. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi öz səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərə dair qərarlar qəbul edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarı Azərbaycan Respublikası ərazisində məcburi qüvvəyə malikdir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarları dərc edilməlidir.

X. Qanunlar və digər aktlar, yaxud onların ayrı-ayrı müddəaları, Azərbaycan Respublikasının hökumətlərarası müqavilələri Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin qərarında müəyyən edilmiş müddətdə qüvvədən düşür,

Azərbaycan Respublikasının dövlətlərarası müqavilələri isə qüvvəyə minmir.

M a d d ə 131. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi

I. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi ümumi və ixtisaslaşdırılmış məhkəmələrin icraatına aid edilən mülki, cinayət və digər işlər üzrə ali məhkəmə orqanıdır; o, kassasiya qaydasında ədalət mühakiməsini həyata keçirir; məhkəmələrin praktikasına aid məsələlər üzrə izahatlar verir.

II. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir.

III. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarları dərc edilməlidir.

M a d d ə 132. Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri

I. Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri qanunla onların səlahiyyətlərinə aid edilmiş işlər üzrə yuxarı instansiya məhkəmələridir.

II. Azərbaycan Respublikasının apellyasiya məhkəmələri hakimlərini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi təyin edir.

M a d d ə 133. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu

I. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasına nəzarət edir; qanunla nəzərdə tutulmuş hallarda

cinayət işləri başlayır və istintaq aparır; məhkəmədə dövlət ittihamını müdafiə edir; məhkəmədə iddia qaldırır; məhkəmə qərarlarından protest verir.

II. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorların Azərbaycan Respublikası Baş prokuroruna tabeliyinə əsaslanan vahid mərkəzləşdirilmiş orqandır.

III. Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorunu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

IV. Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun müavinlərini, respublika ixtisaslaşdırılmış prokurorluqlarına rəhbərlik edən prokurorları, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Prokurorunu Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorunun təqdimatı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

V. Ərazi və ixtisaslaşdırılmış prokurorları Azərbaycan Respublikası Prezidentinin razılığı ilə Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edir.

VIII fəsil

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI

Maddə 134. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu

I. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlətdir.

II. Naxçıvan Muxtar Respublikasının statusu bu Konstitusiya ilə müəyyən edilir.

III. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsidir.

IV. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində məcburidir.

V. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin qəbul etdiyi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və qanunları müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına; Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi qərarlar Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır.

VI. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təqdim edilir və Konstitusiya qanunu ilə təsdiq edilir.

Maddə 135. Naxçıvan Muxtar Respublikasında hakimiyyətlərin bölünməsi

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericilik hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi, icra hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti, məhkəmə hakimiyyətini Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir.

II. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə onun

səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, qanunları və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları ilə onun səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində, Naxçıvan Muxtar Respublikasının məhkəmələri isə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası və qanunları ilə onların səlahiyyətlərinə aid edilən məsələlərin həllində müstəqildir.

M a d d ə 136. Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsi

Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali vəzifəli şəxsi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədridir.

M a d d ə 137. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi 45 üzvdən ibarətdir.

II. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin səlahiyyət müddəti 5 ildir.

III. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədrini və onun müavinlərini seçir, daimi və digər komissiyalar təşkil edir.

M a d d ə 138. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin müəyyən etdiyi ümumi qaydalar

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi aşağıdakılara dair ümumi qaydalar müəyyən edir:

1) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə seçkilər;

2) vergilər;

3) Naxçıvan Muxtar Respublikası iqtisadiyyatının inkişafı istiqamətləri;

4) sosial təminat;

5) ətraf mühitin qorunması;

6) turizm;

7) səhiyyə, elm, mədəniyyət.

II. Bu maddədə göstərilən məsələlərə dair Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi qanunlar qəbul edir.

M a d d ə 139. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin həll etdiyi məsələlər

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi aşağıdakı məsələləri həll edir:

1) Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin işinin təşkili;

2) Naxçıvan Muxtar Respublikasının büdcəsinin təsdiqi;

3) Naxçıvan Muxtar Respublikasının iqtisadi və sosial proqramlarının təsdiqi;

4) Naxçıvan Muxtar Respublikası Baş nazirinin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi;

5) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti tərkibinin təsdiqi;

6) Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinə etimad.

II. Bu maddədə göstərilən məsələlərə dair Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi qərarlar qəbul edir.

M a d d ə 140. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti

I. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabinetinin tərkibini Naxçıvan Muxtar Respublikası Baş nazirinin təklifi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi təsdiq edir.

II. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Baş nazirini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təqdimatına əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi təyin edir.

III. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti:

- muxtar respublika büdcəsinin layihəsini hazırlayıb Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə təqdim edir;
- muxtar respublikanın büdcəsini icra edir;
- muxtar respublikanın iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;
- muxtar respublikanın sosial proqramlarının həyata keçirilməsini təmin edir;
- Azərbaycan Respublikası Prezidentinin onun səlahiyyətlərinə aid etdiyi digər məsələləri həll edir.

IV. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti qərar və sərəncamlar qəbul edir.

M a d d ə 141. Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerli icra hakimiyyəti

Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerli icra hakimiyyətlərinin başçılarını Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi sədrinin təqdimatı əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir.

DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ
YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏ

IX f ə s i l

BƏLƏDIYYƏLƏR

M a d d ə 142. Yerlərdə özünüidarənin təşkili

I. Yerli özünüidarəni bələdiyyələr həyata keçirir.

II. Bələdiyyələr seçkilər əsasında yaradılır.

III. Bələdiyyələrin statusunun əsasları bu Konstitusiya ilə, bələdiyyələrə seçkilərin qaydaları isə qanunla müəyyən edilir.

M a d d ə 143. Bələdiyyələrin işinin təşkili

I. Bələdiyyə öz fəaliyyətini iclaslar, daimi və başqa komissiyalar vasitəsilə həyata keçirir.

II. Bələdiyyənin iclaslarını bələdiyyənin sədri çağırır.

M a d d ə 144. Bələdiyyələrin səlahiyyətləri

I. Bələdiyyələrin iclaslarında aşağıdakı məsələlər həll edilir:

- 1) bələdiyyə üzvlərinin səlahiyyətlərinin tanınması, qanunla müəyyən edilmiş hallarda onların səlahiyyətlərinin itirilməsi və səlahiyyətlərinə xitam verilməsi;
- 2) bələdiyyənin rəqlamentinin təsdiq edilməsi;
- 3) bələdiyyənin sədrinin və onun müavirlərinin, daimi və başqa komissiyaların seçilməsi;
- 4) yerli vergilərin və ödənişlərin müəyyən edilməsi;
- 5) yerli büdcənin və onun icrası haqqında hesabatların təsdiq edilməsi;

6) bələdiyyə mülkiyyətinə sahiblik, ondan istifadə və onun barəsində sərəncam;

7) yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi;

8) yerli iqtisadi inkişaf proqramlarının qəbul və icra edilməsi;

9) yerli ekoloji proqramların qəbul və icra edilməsi.

II. Bələdiyyələrə qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən əlavə səlahiyyətlər də verilə bilər. Bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə üzrə müvafiq zəruri maliyyə vəsaiti də ayrılmalıdır. Bələdiyyələrin həyata keçirilməsinə müvafiq olaraq qanunvericilik və icra hakimiyyətləri nəzarət edirlər.

M a d d ə 145. Bələdiyyələrin qərarları

I. Bələdiyyənin iclaslarında baxılan məsələlərə dair qərarlar qəbul edilir.

II. Bələdiyyənin qərarları bələdiyyə üzvlərinin sadə səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

III. Yerli vergilər və ödənişlər ilə bağlı qərarlar bələdiyyə üzvlərinin üçdə iki səs çoxluğu ilə qəbul edilir.

M a d d ə 146. Bələdiyyələrin müstəqilliyinin təminatı

I. Bələdiyyələr öz səlahiyyətlərini həyata keçirməkdə müstəqildirlər, bu isə bələdiyyə ərazisində yaşayan vətəndaşlar qarşısında onların məsuliyyətini istisna etmir. Bələdiyyə üzvlərinin seçilməsi, səlahiyyətlərinin dayandırılması və ya səlahiyyətlərinə xitam verilməsi, bələdiyyələrin vaxtından əvvəl buraxılması halları və qaydası qanunla müəyyən edilir.

II. Bələdiyyələrin öz səlahiyyətlərini müstəqil həyata keçirməsi Azərbaycan dövlətinin suverenliyinə xələl gətirə bilməz.

III. Dövlət bələdiyyələrin fəaliyyətinə nəzarət edir.

IV. Qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada bələdiyyələr öz fəaliyyətləri barəsində Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə hesabat təqdim edirlər.

V. Bələdiyyələrin məhkəmə tərəfindən müdafiəsinə, dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan əlavə xərclərinin ödənilməsinə təminat verilir.

BEŞİNCİ BÖLMƏ

HÜQUQ VƏ QANUN

X f ə s i l

QANUNVERİCİLİK SİSTEMİ

M a d d ə 147. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının hüquqi qüvvəsi

I. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir.

II. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası birbişə hüquqi qüvvəyə malikdir.

III. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin əsasıdır.

M a d d ə 148. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan aktlar

I. Qanunvericilik sistemi aşağıdakı normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir:

- 1) Konstitusiyaya;
- 2) referendumla qəbul edilmiş aktlar;
- 3) qanunlar;
- 4) fərmanlar;
- 5) Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları;
- 6) mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktları.

II. Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir.

III. Naxçıvan Muxtar Respublikasında, həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və qanunları, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları hüquqi qüvvəyə malikdir.

IV. Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunvericilik sistemi Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminə uyğun olmalıdır.

V. Öz səlahiyyətləri daxilində yerli icra hakimiyyəti orqanları qanunvericilik sisteminə daxil olan aktlara zidd gəlməyən normativ xarakterli aktlar qəbul edə bilərlər.

M a d d ə 149. Normativ-hüquqi aktlar

I. Normativ-hüquqi aktlar hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafelərə bərabər münasibətə) əsaslanmalıdır.

II. Referendumla qəbul olunmuş aktlar yalnız dərc edildikdə onların tətbiqi və icrası vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və bələdiyyələr üçün məcburidir.

III. Qanunlar Konstitusiyaya zidd olmamalıdır. Yalnız dərc edilmiş qanunların tətbiqi və icrası bütün vətəndaşlar, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyəti, hüquqi şəxslər və bələdiyyələr üçün məcburidir.

IV. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına zidd olmamalıdır. Yalnız dərc edilmiş fərmanların tətbiqi və icrası bütün vətəndaşlar, icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

V. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına zidd olmamalıdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları yalnız dərc edildikdə onların tətbiqi və icrası vətəndaşlar, mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

VI. Mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarının aktları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına zidd olmamalıdır.

VII. Fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqi vəziyyətini yaxşılaşdıran, hüquq məsuliyyətini aradan qaldıran və ya yüngülləşdirən normativ-hüquqi aktların qüvvəsi geriye şamil edilir. Başqa normativ hüquqi aktların qüvvəsi geriye şamil edilmir.

VIII. Normativ-hüquqi aktlar dərc edilməlidir. Heç kəs dərc edilməmiş normativ-hüquqi aktın icrasına (ona riayət olunmasına) məcbur edilə bilməz və belə aktın icra olunmasına (ona riayət olunmamasına) görə məsuliyyətə cəlb edilə bilməz. Normativ-hüquqi aktların dərc edilməsi qaydası Konstitusiyaya qanunu ilə müəyyən edilir.

M a d d ə 150. Bələdiyyə aktları

I. Bələdiyyələrin qəbul etdikləri aktlar hüquqa və haqq-ədalətə (bərabər mənafelərə bərabər münasibətə) əsaslan-

malı. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarına, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına (Naxçıvan Muxtar Respublikasında isə, həm də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasına, qanunlarına, Naxçıvan Muxtar Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarlarına) zidd olmamalıdır.

II. Bələdiyyənin qəbul etdiyi aktın icrası onun ərazisində yaşayan vətəndaşlar və onun ərazisində yerləşən hüquqi şəxslər üçün məcburidir.

M a d d ə 151. Beynəlxalq aktların hüquqi qüvvəsi

Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ-hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

XI f ə s i l

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINDA DƏYİŞİKLİKLƏR

M a d d ə 152. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklərin qəbul edilməsi qaydası

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklər yalnız referendumla qəbul edilə bilər.

M a d d ə 153. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklərin təklif edilməsi qaydası

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişiklikləri Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və ya Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təklif etdikdə, təklif olunan dəyişikliklərə dair əvvəlcədən Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin rəyi alınır.

M a d d ə 154. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyətlərinin məhdudlaşdırılması

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi referendumla qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının mətnində dəyişikliklərə dair qərar qəbul edə bilməz.

M a d d ə 155. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklərin təklif edilməsi təşəbbüsünün məhdudlaşdırılması

Bu Konstitusiyanın 1-ci, 2-ci, 6-cı, 7-ci, 8-ci və 21-ci maddələrində dəyişikliklər və ya onların ləğv edilməsi haqqında, III fəslində nəzərdə tutulmuş insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqlarının ləğvi və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulduğundan daha artıq dərəcədə məhdudlaşdırılması haqqında təkliflər referendumla çıxarıla bilməz.

XII f ə s i l

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASINA ƏLAVƏLƏR

M a d d ə 156. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələrin qəbul edilməsi qaydası

I. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələr Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində 95 səs çoxluğu ilə Konstitusiya qanunları şəklində qəbul edilir.

II. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr haqqında Konstitusiya qanunları Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisində iki dəfə səsə qoyulur. İkinci səsvermə birinci səsvermədən 6 ay sonra keçirilir.

III. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr haqqında Konstitusiya qanunları həm birinci, həm də ikinci səsvermədən sonra bu Konstitusiyada qanunlar üçün nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikası Prezidentinə imzalanmaq üçün təqdim olunur.

IV. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr haqqında Konstitusiya qanunları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən ikinci səsvermədən sonra imzalandıqda qüvvəyə minir.

V. Konstitusiya qanunları Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının ayrılmaz hissəsidir və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsas mətninə zidd olmamalıdır.

M a d d ə 157. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına əlavələrin təklif edilməsi təşəbbüsü

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və ya Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin azı 63 deputatı təklif edə bilərlər.

M a d d ə 158. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələrin təklif edilməsi təşəbbüsünün məhdudlaşdırılması

Bu Konstitusiyanın birinci bölməsində əks etdirilmiş müddəalarla əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr təklif edilə bilməz.

KEÇİD MÜDDƏALARI

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası referendumla qəbul edildikdən sonra rəsmən dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir. Bu Konstitusiyanın qüvvəyə mindiyi gündən 1978-ci il aprelin 21-də qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu) qüvvədən düşür.

2. Bu Konstitusiyanın qüvvəyə minməsinə qədər seçilmiş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti bu Konstitusiya ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə aid edilmiş səlahiyyətləri həyata keçirir.

3. Bu Konstitusiyanın 101-ci maddəsinin V hissəsi bu Konstitusiya qəbul edildikdən sonra seçilən Azərbaycan Respublikası Prezidentinə şamil edilir.

4. Azərbaycan Respublikası xalq deputatlarının və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin yaratdığı Milli Məclisin səlahiyyətləri yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclas günü başa çatır.

Yeni seçilmiş Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk iclası Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin azı 83 deputatının seçildiyi gündən bir həftə sonra keçirilir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin ilk sessiyası 1996-cı il mayın 31-dək davam edir.

1995-ci il avqustun 12-də qəbul edilmiş «Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə seçkilər haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun 85-ci maddəsi bu Qanun əsasında seçilmiş Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin birinci çağırışının səlahiyyətləri bitənədək qüvvədədir.

5. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu Konstitusiyanın qüvvəyə mindiyi gündən bu Konstitusiyada müəyyən edilən səlahiyyətləri həyata keçirir.

6. Bu Konstitusiya qüvvəyə mindiyi gündən Azərbaycan Respublikası yerli xalq deputatları sovetlərinin səlahiyyətlərinə xitam verilir.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə Azərbaycan Respublikasının yerli xalq deputatları sovetlərinə aid edilmiş səlahiyyətləri yerli icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirir.

7. Bu Konstitusiya qüvvəyə mindikdən sonra iki il müddətində yerli özünüidarə haqqında qanun qəbul edilməli və bələdiyyələrə seçkilər keçirilməlidir.

8. Bu Konstitusiyanın qəbul edildiyi günədək Azərbaycan Respublikasının ərazisində qüvvədə olan qanunlar və başqa normativ-hüquqi aktlar bu Konstitusiyaya zidd olmayan hissədə öz qüvvəsini saxlayır.

9. Bu Konstitusiya qüvvəyə minənədək fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri ədalət mühakiməsini bu Konstitusiyada müəyyən edilən səlahiyyətlərə və prinsiplərə uyğun həyata keçirir.

10. Bu Konstitusiya qüvvəyə mindiyi gündən bir il ərzində hakimlərin statusu, məhkəmə quruluşu və məhkəmə islahatı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının bu Konstitusiyaya uyğun olan qanunvericiliyi qəbul edilməlidir və Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin hakimləri yenidən təyin edilməlidir.

Həmin qanunvericilik qəbul edilənədək hakimlərin vəzifəyə təyin və vəzifədən azad edilməsi bu Konstitusiya qüvvəyə minənədək qüvvədə olan qanunvericilik əsasında həyata keçirilir.

11. Bu Konstitusiya qüvvəyə mindiyi gündən bir il müddətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilməli və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi yaradılmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi yaradılanədək bu Konstitusiyada nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin səlahiyyətləri həyata keçirilmir. Bu Konstitusiyanın 130-cu maddəsinin III hissəsinin 7-ci bəndində nəzərdə tutulmuş məsələni Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsi həll edir.

12. Azərbaycan Respublikasının Ali Arbitraj Məhkəməsi bu Konstitusiyanın qüvvəyə mindiyi gündən Azərbaycan Respublikasının İqtisad məhkəməsi adlanır və qüvvədə olan qanunvericiliklə müəyyən olunmuş səlahiyyətləri həyata keçirir.

M Ü N D Ə R İ C A T

12 noyabr - Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası gününün qeyd edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı	3
Ön söz	5
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın tərkibi haqqında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı	23
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın iyunun 5-də keçirilən ilk iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri Heydər Əliyevin nitqi	27
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın qərarı	51
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın iyulun 26-da keçirilən iclasında komissiyanın sədri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin giriş sözü	55
Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasını hazırlayan komissiyanın qərarı	60
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın avqustun 16-da keçirilən geniş iclasında komissiyanın sədri, Respublika Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi.	61

Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın oktyabrın 3-də keçirilən iclasında komissiya sədri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı	101
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın oktyabrın 12-də keçirilən iclasında komissiyanın sədri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin giriş sözü	116
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın oktyabrın 14-də keçirilən iclasında komissiya sədri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı	119
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsinin ümumxalq müzakirəsinə verilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın qərarı	121
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın məlumatı	123
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsində dövlət dili haqqında maddənin oktyabrın 31- də AMEA-da keçirilən geniş müzakirəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi.	125
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın noyabrın 2-də keçirilən iclasında konstitusiya komissiyasının sədri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin giriş sözü	144
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın noyabrın 5-də keçirilən iclasında komissiyanın sədri, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin giriş sözü	157

Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın 5 noyabr 1995-ci il tarixli iclasında komissiyanın üzvü, Ədliyyə nazirinin birinci müavini Südəbə Həsənovanın çıxışı	161
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin yekun nitqi	163
Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiyanın noyabrın 10-da keçirilən iclasında komissiyanın sədri, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin çıxışı	174
Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı	211
Azərbaycan Respublikasının Dövlət bayrağı	213
Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi	213
Azərbaycan Respublikasının Dövlət himni	214
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI	216
BİRİNCİ BÖLMƏ	
Ümumi müddəalar	
I fəsil. Xalq hakimiyyəti	217
II fəsil. Dövlətin əsasları	229
İKİNCİ BÖLMƏ	
Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr	
III fəsil. Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları	225
IV fəsil. Vətəndaşların əsas vəzifələri	243

ÜÇÜNCÜ BÖLMƏ

Dövlət hakimiyyəti

V fəsil. Qanunvericilik hakimiyyəti	246
VI fəsil. İcra hakimiyyəti	258
VII fəsil. Məhkəmə hakimiyyəti	272
VIII fəsil. Naxçıvan Muxtar Respublikası	280

DÖRDÜNCÜ BÖLMƏ

Yerli özünüidarəetmə

IX fəsil. Bələdiyyələr	285
----------------------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLMƏ

Hüquq və qanun

X fəsil. Qanunvericilik sistemi	287
XI fəsil. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər	290
XII fəsil. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr	292
Keçid müddəaları	293

SÜDABƏ CƏMŞİD qızı HƏSƏNOVA
HEYDƏR ƏLİYEV
VƏ
MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN
İLK KONSTITUSİYASI

Texniki redaktor:
Elmira Tağıyeva

Rəssamı:
Nazim Rzaquliyev

Kompyuter dizaynı:
Nüsrət Quliyev

Çapa imzalanmışdır 29.12.2011. Kağız formatı 60x90/16. Ofset kağızı.
Qarnituru Times. Fiziki çap vərəqi 19,0. Şerti çap vərəqi 19,0.
Tirajı 300. Sifariş 4508.

“Azərbaycan” nəşriyyatının mətbəəsində çap edilmişdir.
Az 1073 Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.
Tel.: (99412) 5380010. Faks: (99412) 5380014.
E-mail: azerbneshr@yahoo.com